

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИСТЕЦТВА, НАУКИ І ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ.

ЗМІСТ:

О. Ольжич: * *	857	Мирослав Гоца: Візуалізм або примітивізм світовідчуження	896
Олена Теліга: Вечірня пісня	857	Богдан Кравців: Проза галицького гетта	903
Евген Маланюк: Подорож	858	Л. Федорович Малицька: Ю. Могалевський	908
Богдан Кравців: Остання осінь	860	Дм. Донцов: „Попутчикам“ (відповідь)	912
Райнер Марія Рільке: Хлопець	861	М. Л.: З пресового фільму	922
Редьярд Кіплінг: Людина, що була	862	Бібліографія	928
Мирон Заклинський: Тиф у Галицькій Армії (спогад)	873	Від Адміністрації	933
Евген Маланюк: Про методія	884		
Михайло Островерха: Найболючіше питання сучасної Європи	891		

РІЧНИК III
КНИЖКА 12

ТОМ IV
ГРУДЕНЬ

1935

Адреса редакції й адміністрації: ЛЬВІВ, Чарнецького 26 м. 21.
Чекове конто П. К. О. 500-371.

Вже вийшла 4-а книжка нашої Книгозбірні за сей рік:

Вогнистий Хрест

(полковник Ля Рок)

присвячена одному з наймаркантніших провідників національного відродження сучасної Франції, і його організації. В горожанській війні, яка від року розриває французьку республіку, уярмлену радикалами, соціалістами і масонерією, — „Вогнистий Хрест“ висувається на перед всіх сил національного скріплення і порядку.

Ціна книжки зл. 1*50, передплатники платять половину.

Відновляйте передплату

на 1936 рік

на **ВІСТНИК** і
Книгозбірню Вістника!

Хто з краю або з Чехії
пришле річну передплату
до кінця грудня б.р.,
платить за **ВІСТНИК**
лише зл. 20

Закордонний передплатник, що в грудні
вишле одноразово зл. 25 — матиме за-
плачений **ВІСТНИК** за цілий 1936 рік.

Передплата на „ВІСТНИК“

в краю виносить:

квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно — 23
платні з горн. Ціна окремої книжки — зл. 2.20.

Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій ва-
люті. Ціна окремої книжки — зл. 2*50.

Річна передплата на Книгозбірню Вістника (4 книжки)
вносить зл. 5 річно, для передплатників **Вістника**
зл. 2.50. Для заграниці — зл. 6. Для передплатників
— зл. 3 — без пересилки.

А Д Р Е С А: Львів, Чарнецького 26 м. 21.

ЧЕКОВЕ КОНТО 500.371.

III
№ 12534/1935

Р. 3 кн. 12

В І С Т Н И К

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИСТЕЦТВА, НАУКИ
Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ

РІЧНИК ІІІ-ий

У Л Ь В О В І

Друк. З. Медичкий — Тиктор Львів, Бляхарська 9.

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 4277

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Зміст річника

(Числа вказують сторінки)

I ПОЕЗІЇ

- Г. Дмитренко*: Фарисеї 323.
Киднір: Мойсей, Христос 322, Єрихон 617.
Юрій Клен: Софія 401, Терцини 402, Божа Матір 481.
Богдан Кравців: Остання осінь 860.
Евген Маланюк: Атавістичне 2, Строфи 84, Весна 164, Сонет 242, Морські ямби 321, Спогад 404, Технократія 483, Ноктюрн 778, Сонет 778, Подоріж 858.
Л. Мосендз: Берладницька сестіна 1, Мій шпиталь 86, Прометей 163, Замок 241.
О. Ольжич: Люкреція 81, *** 161, Зимовик 161, Гігантомахія 697, *** 857.
Оксана Печеніг: *** 242.
М. Підлужний: L'art pour art 405.
Олена Теліга: Поезії 85, Відповідь 162, Поезії 321, Безсмертне 404, Пятнадцята осінь 777, Вечірня пісня 857.
-
- Поль Кльодель* (перекл. *Ю. Клен*): Остання пісня 698.
Жан Мореас (перекл. *Ю. Клен*): 3, Єдина в дні 618.
Е. Л. По (перекл. *Л. Мосендз*): Ельдорадо 324.
А. Рембо: П'яний корабель 483.
Райнер Марія Рільке (перекл. *Б. Кравців*): Хлопець 861.
Альберт Самен (перекл. *Ю. Клен*): Поезії 242, Мертве місто 405.

II БЕЛЕТРИСТИКА Й СПОМИНИ

- Басарвюк*: Замість некрольогу 682.
Др. В. Бірчак: Нафтова комісія УНРади 253, Соціялісти державними будівничими 658, Як соціялісти будували державу (спогад) 787.
Юрій Горліс-Горський: Як згинув товариш Вільдруде, приятель Дзержинського 4.
Ростислав Єндик: Забава в Ойкенгавзі 325, *Cuius religio eius regio* 618.
Мирон Заклинський: Тиф у Галицькій Армії (спогад) 873.
Григорій Косинка: Анкета 89.
Л. Мосендз: Г'я pagata 699.
Г. Я.: Кілька зустрічей з Косинкою 204.
Н. Яхненко: Сотник 486.

-
- Беверлі Бекстер*: Історична неділя 535.
Трістан Бернар: Саломон Мудрий 645.
Альдоз Гексли (перекл. з англійськ. *Г. Чикаленко*): Портрет 244.

- А. Гильєрігель*: Кузьня в Гретні Грін 337.
Рене Гетта (перекл. з франц. *В. Лисянська*): Ніч з сатаною 779.
Пер Домінік (перекл. *А. Лисянська*): Похорон парубоцького життя 716.
В. О. Китлас: Кінець Сатани 169.
Редьярд Кіплінг (перекл. *Г. Чикаленко*): Людина, що була 862.
К. Мансфільд (перекл. *Г. Чикаленко*): Молода дівчина 406.
Люджі Пірандельо (перекл. *Г. А.*): Падуанка 10.
В. Сомерсет-Моган (з англійськ. перекл. *Н. Я.*): Білизна містера Гаррінгтона 493.
Альберт де-Тенейль (з франц. перекл. *М. Ч.*): Ескапада 99.

III КРИТИКА ЛІТЕРАТУРНА, ПУБЛІЦИСТИКА, НАУКА, МИСТЕЦТВО

- Ханук-Бек*: Самостійність, її романтики і вороги 515.
Іг. Бродзіч: Трицятитіття *Хлібороба* 826.
К. Ванько: Завершення «українізації» 434.
О. В.: Бунт молоді 122, Четверта Росія 299, God save the king 381, Девять років 467, Бунт зелених сорочок 729, Аددіс Абеба і Київ 830.
Богдан Галайчук: Від совітського Союзу до російської імперії 663, 723.
Мирослав Гоца: Інтелігенція професійна і духовна 384, 449, Візуалізм або примітивізм світовідчужання 809, 896.
Л. Граничка: Хахли героями московських совітських повістей 104.
Devius: Нарід без простору 305, Чи можлива мобілізація в Росії? 430, Комінтерн на нових рейках 652.
Дмитро Донцов: Cuius regio 58, Уміти сказати «Ні» 143, Побожні бажання і дійсність 217, «Жозак із мільона свиноапсів» 369, Гальванізатори трупів 592, Могікани демократії 746. «Попутчикам» (відповідь) 912.
Д. Д.: Те, чого не зважити, ні зміряти 670.
Володимир Дорошенко: Михайло Грушевський 44, Василь Біднов 763.
О. Думін: Стрілецькі «двацятки» 307, 363.
Володимир Душник: Франко-совітський союз 540.
Задніпрянець: Проблема поколінь в польській публіцистиці 138.
І. Каюк: Очима Заходу (А. Гекслі «Глузуючий Пилат») 411.
О. Кей: Торговля невільниками в Абіссинії 841.
Ю. Клен: Ще раз про сіре, жовте і про Вістникову кваліфікацію 419.
Богдан Кравців: Проза галицького гетта 903.
Володимир Кубійович: Людність Поліся 572.
М. Л.: Дідичні господарства в Німеччині 445. З пресового фільму: 72, 150, 226, 312, 391, 471, 611, 685, 765, 843, 922.

- Юрій Ліпа*: Провідництво письменства 17, Батько дефективів 127, Сіра, жовта і червона 262.
- Е. Лович*: Ніппон 287, 350.
- Степан Луцик*: Вистава М. Глуценка 285, Олекса Новаківський 761.
- Евген Маланюк*: Совітські літературні справи 21, Наступ мікробів 293, Про мемоіа 884
- Е. М.*: З першої в світі літератури 102.
- К. М-ко*: Детронізація кумирів 206.
- Л. Федорович-Малицька*: Ю. Могалевський 908.
- М. Мухин*: Тіні незабутих предків 49, 107, 188, 267, 357.
- Михайло Острроверха*: Найболючіше питання сучасної Європи 891.
- Є. Ю. Пеленський*: З психології поетичних образів 586.
- Нестор Подільський*: Незнана теорія 753.
- А. Р.*: Нова совітська буржуазія та її культура 33.
- Від Редакції*: 201.
- Улас Самчук*: Чорні сторінки 198.
- С. Северина ЧСВВ.*: Шевченко і Федькович 67, 116, 182.
- М. Сухий*: Большевицька ставка на молодь 838.
- Олена Теліга*: Якими нас прагнете? 735.
- Г. Т.*: Тріумф англійського летунства 41.
- Р. Ц.*: Ще про макіявелізм 462.
- В. Чагарник*: Коли партія розкладається 819.
- Д. Чортомлик*: Стара й молода Англія 440.
- Ф. Ч-кий*: Доріст трудової інтелігенції в ССРСР 223.
- *** З раси вождів (полк. Льоренс) 465, Що буде з Абисинією 584.
-

- Анрі Бордо*: Нові лицарі 179.
- Л. Єкуб*: Маленька фея з Голівуду 650.
- Герберт Н. Касон*: Бритійський успіх 280.
- А. Моруа*: (з франц. перекл. *Софія Куликівна*): Редярд Кіплінг 341, 426, А. Г. Уельс 506, Бернард Шов 634, Д. К. Честертон 717.
- Октав Обрі*: Карбонарі і Наполеон III 37.
- Шарль Ріше*: Чи варта довго жити? 733.
- Дж. Р. Стівенс*: Фунт проти долара 553.
- Бібліографія: 76, 156, 230, 315, 396, 474, 613, 689, 768, 848, 928.
-

О. Ольжич

* * *

У Цезаря в одній з останніх книг
Про Галію, холодній і прозорій,
Є незабутнє місце. Він обліг
Аварикум. В одвічному роздорі
Розтерзані Галійці на цей раз
Були невгнуті, і високі стіни,
Від варварів обсажені гаразд,
Поборюють підкочено машини.
Бій був тугий, як може не один,
Всю ніч невгавна боротьба трівала,
І Цезар бачив, як одна з машин
Поцілила на мурі міста Галя.
Умлівіч другий вискочив на труп,
Пристріляна машина стяла й цього.
Тоді став третій... І смертельну гру.
До ранку спостерігано самого.
І війську і для Цезаря вона
Лишилася на все незрозуміла.
Дух — крига і — стихія вогняна.
Плекання тіла й спалювання тіла.

Олена Теліга

Вечірня пісня

За вікнами день холоне —
У вікнах перші вогні.
Замкни у моїх долонях,
Ненависть свою і гнів.

Зложи на мої коліна
Каміння жорстоких днів
І срібло свого полину
Мені поклади до ніг.

Щоб вільне, розкуте серце
Забилось знов гаряче,
Щоб ти, найміцніший, сперся
Лицем — на мое плече.

А я, поцілунком теплим,
Мякким, як дитячий сміх
Згашу полум'яне пекло
В очах і думках твоїх.

Та завтра, коли простори
Проріже перша сурма —
В задимлений чорний морок
Зберу я тебе сама.

Не візьмеш плачу з собою —
Я плакати буду пізніш.
Тобіж подарую зброю:
Цілунок, гострий, як ніж.

Щоб мав ти в залізнім свисті
Для крику і для мовчань —
Уста рішучі, як вистріл,
Тверді, як лезо меча.

Евген Маланюк

Подоріж

1

Десь визначено долю нашу
І зважено труди і сон, —
Ця подоріж в машині часу
Підтверджує міцний закон.

Все повертається наново,
Щоб знов замкнулося кільце,
І от лани, село, діброва,
І віддаль віють у лице.

Так, як колись. Хитає потяг,
 П'янить знайомий давній хміль...
 Лиш простору гремучий протяг
 Нагадує про вічний біль.

2

Скільки бачили ганьби і чули образ ви!
 Як казились навколо вас зрада і гріх!
 Та камінням звучать кремезні ваші назви —
 Цей Кремянець, це Дубно, цей гострий Остріг.

Та камінням звучать і тривають, як камінь,
 Мури ваших руїн серед лісу і гір
 І вдивляються башти у далеч віками
 По-над колоточ діб, по-над суетний вир.

І глухі цвинтарі, й легендарні каплиці
 Тихо скупчують силу, що в вічність росте,
 І цю тяглість епох, що міцніша від криці,
 Не зазнали ніколи ні Сівер, ні Степ.

Хіба Київ один, що встоявся під вітрами
 На кістках і на крові великих могил, —
 Бо ударив буряні — наостіж всі брами! —
 І вдиралася Азія тьмищами сил.

Все топтала й змітала на пустку, на Гобі,
 Безборонно лежала нага рівнина,
 Аж нарешті кінчався нещадний колобіг
 І тоді опритомнювалася вона.

Тут вітри не страшні. Тут земля гудзувата
 Напинається м'язами впертих горбів,
 Тут здалека свій пазур оперли Карпати
 І по вижлобах — крейдою — щириться гнів.

І даремно сполоскують води зрадливі,
 Не розчиняють старезних карпатських кісток,
 Лиш підземно гудуть чорторії по зливі
 Й надимається грізно незнаний потік.

...Сонце пестить палке. Гір простерлось раменю.
 Іква тихо співає під соняшний сміх.
 І стоять вартові, що кремезні імена
 Їхні: Дубно, Кремянець, Остріг.

Небо велике і близьке. Тьмою поняті поля,
Якже давно це так було: небо й земля.

Тьмяно виблискує кремінь. В житі таїться будяк.
І таємничо над ними коло веде зодіак.

Зорі й сузірря чаклюють — білий холодний жар, —
Шлях ген Чумацький куриться, Віз і Волосажар.

Так і піти аж до Криму, до моря і синіх хвиль
Через степи і яруги, через могили й ковиль.

Так і піти по зорях прадідам, дідові вслід
В табір ночей неозорих, що проковтнули світ.

Серпень 1935

Богдан Кравців

Остання осінь

»...Час гоїть все!
Засклеплює криваві рани,
Утишує і тугу й біль,
Холодним роздумом зараня
Уговтує пориви смілі,
Шалені зриви...

І несе
І злагоду і тишу й мир,
Життя розміряє й сумирне...«

Чомуж? Чому я прагну безупину,
Щоб ранами кривавилися дні,
Щоб човен мій нестримно в бурю ринув?

Щоб знов мені
Якийсь порив незважний рвав на клапті,

Шалені думи, серце й легені —
Щоб на шляхах далеких згас я раптом,
Як осінь —
Остання осінь в багрі та й огні!

Райнер Марія Рільке

Хлопець

Хотівби бути я одним із тих,
Що поночі чвалують верхівцями
Із смолоскипами, що буй-волоссям
Горять у вихрі їхньої нестями.
І першим я! Попереду — як юсь
В човні — велик і ніби стяг бурний.
Ввесь з темряви, лиш злотий шолом мій
Ряхтить нештишним блиском. І за мною
Ще десять мужа з темряви такоїж,
В мінливих шоломах як мій: ясних,
Мов скло, то темних, тьмяновікових.
Одинже поруч нам простір сурмить
Сурмою, що мов бліскавиці й гам.
Висурмлює самотність чорну нам,
Що в ній шаліємо, мов сон, як мить:
Нам вслід навколішки падуть доми
І гнуться навістріч вулиці — і ми
Спадаєм на трівожну втечу площ
І наших коней чвалі шумить, як дощ.

Переклав Богдан Кравців

Редьярд Кіплінг
Перекл. Ганна Чикаленко

Людина, що була

В той час коли земля вернула всіх мерців,
В наш табір він прийшов,
Сказав своє слово, й геть собі пішов
І запалив серця.

Поставте се на карб, — що прицілом рушниць
Ми помсти прагнемо,
Як Бог покличе їх до відвічальности,
За нашого мертвого побратима.

Баллада

Росіянин премила людина, як довго застається тим, чим він в дійсности є. Як азійт — він чарівна людина. І щойно тоді, як домагається притьмом, щоб його мали за найбільш східного із західних народів, а не найбільш західного з східних, стає він расовою аномалією, з якою дуже тяжко мати діло. Господар ніколи не знає, яким боком своєї натури він до него повернеться.

Діркович був росіянин, чистий росіянин, що, як здавалося, заробляв собі на життя тим, що служив цареві старшиною в однім з козацьких полків та був кореспондентом російської газети, підписуючи свої дописи завжди иншим псевдонімом. Був гарним хлопцем східного типу, любив дуже вештатися по ще недосліджених частинах світа і прибув до Індії невідомо саме звідки. Принаймні ніхто не міг з певністю сказати, чи він прибув в напрямі з Балху, Бадакжану, Белуджістану, чи Непалю, чи звідки інде. Урядові кола були саме в незвичайно доброму настрою і дали наказ прийняти його ввічливо і показати все, що можна було. Отже він переїздив то туди, то сюди, розмовляючи погано по англійськи і ще гірше по французьки, аж поки не опинився в Білих Гусарів Її Величності в місті Пешаурі, що лежить саме в гирлі вузької розколини в горах, яку називають Киберським переходом. Він був без сумніву старшиною і мав відзнаки, емалеві хрестики, як то їх звичайно мають росіяне, вмів сказати слово до речі і (се, правда, не належало до його заслуг) — вмів пити. В Чорнім Тиронським полку, задля гостинности, пробували, індивідуально й колективно, перепити його на віскі, на спеціальній вареній горілці і на инших чистих та мішаних алькоголях, — але надаремне. А вже, коли Тиронцям, що всі без виїмку ірландці, не вдається підпоїти чужинця, то той чужинець безумовно неабияка людина.

Білі Гусари так само совісно добирали свої вина, як совісно йшли в наступ проти ворога. Все, що вони мали, включно до якоїсь надзвичайної горілки, було поставлено до цілковитого розпорядження Дірковича так, що він використовував можливості навіть більше, ніж в Чорних Тиронців.

Але зостався весь час неймовірним європейцем. Білі Гусари були «його дорогі вірні друзі», «славні товариші зброї» та «нерозлучні брати». Годинами міг звірятися їм про славу будучність, яка чекає об'єднані сили Англії та Росії, коли їхні серця й народи йтимуть поруч і почнеться велика місія цивілізації Азії. Се було, розуміється, нідочого, бо Азію не можна цивілізувати на європейській зразок. Вона на се за велика й за стара. Жінку, яка мала багато коханців, не можна навести на праведну путь, а Азія не знала вшину своїм фліртам. Вона ніколи не піде в недільну школу вивчати катехізм, ані навчиться голосувати, хіба що мечами, замість виборчих карток.

Діркович знав се не гірше від кого иншого, але йому подобалося бути «спеціальним кореспондентом» і вдавати з себе, оскільки можна було, товариську людину. Часом він зраджував деякі інформації, дуже невеликі, про свою власну козацьку сотню, яка залишилася, очевидно, на призволяще, десь там, по тім боці. Він бачив чимало боїв в Центральній Азії і, як на свій вік, мав більш, аніж звичайно, військового досвіду. Але, дуже обережно, ніколи не показував своєї переваги, зате, більш, аніж обережно, вихвалював при кожній нагоді зовнішній вигляд, муштру, однострої та організацію Білих Гусарів. Але й справді сей полк був гідний подиву. Коли леді Дорган, вдова сера Джона Доргана, переїхала до Пешауру і за короткий час поосвідчувалися їй за порядком всі старшини, вона дуже влучно пояснила свою відмову: всі були такі приємні, що, не маючи змоги одружитися з усіма, включно до полковника і кількох жонатих майорів, вона нізащо не задовольниться одним гусаром. Тому, будши необчислимої вдачі, вона вибрала собі за чоловіка невеличкого старшину з полку стрільців. Білі Гусари хотіли вложити жалобу, але, передумавши, зявилися, як один, на вінчання і з виразом несамовитого докору, провели її до вітваря. Вона дала їм всім гарбуза, від Басет-Голмера, найстаршого з соґників, аж до малого Мільдреда, наймолодшого субальтерна, що міг принести їй чотирі тисячі фунтів на рік і графський титул.

Та було кілька осіб, що не поділяли загального захоплення Білими Гусарами. Якраз по той бік кордону жило кілька тисяч людців жидівського походження, що називали себе іменням Патан. Вони мали раз офіційну зустріч

з полком, яка тревала менш, аніж двадцять хвилин, але ся зустріч, що ускладнилася для них великими втратами, сповнила їх упередженням до Білих Гусарів. Вони навіть називали їх діявольськими дітьми та синами батьків, яких не можна пускати до порядного товариства. Але ся відраза не завджала їм і далі набивати свої череси грішми. В полку були рушниці — прекрасні рушниці Мартіні-Генрі, з яких можна було поцілити у ворожий табор на віддалі тисяч ярдів, а дотого були зручніші, аніж довгі рушниці. На них був великий попит вздовж кордону, а тому, що попит звичайно викликає постачання, то їх і постачали з небезпекою життя, за їхню вагу в срібних грошах — сім з половиною фунтів срібних рупій, або шіснацять фунтів стерлінгів. Крали їх звичайно вночі і злодії мусіли плазувати гадюкою по землі попід самим носом вартових. Рушниці таємничо цезали з замкнених магазинів, а, коли в спеку всі вікна й двері в касарнях були відчинені, зникали, мов дим з їх власних рур. Але найбільше крали їх в холодні ночі північно-індійської зими. Тубильці вздовж кордону найбільше потребували їх саме тоді, щоб зводити міжродинні порахунки, які звичайно саме в ту пору полагоджувано в горах. Отже ціни на рушниці стояли високі. Полкову варту ставили спочатку подвійну, потім потрійну. Військовому байдуже, як йому вкрадуть зброю — нате є уряд, щоб направити втрату, але втрату сну і відпочинку вояк відчуває глибоко. Полк розлютився і кілька злодіїв носять на собі сліди тої люті аж до сього часу. На час се припинило було крадіжку, отже варту зменшили і полк захопився грою в польо з несподіваним вислідом: на протязі одної короткої години, яку тревало змагання, побив, двома конами проти одного, досі непереможну Легку Кінноту з Лешкару, хоч вони мали по чотири зміни коней на грача, а до того шей старшину з тубильців, що літав мов вихор по польо.

Щоб відсвяткувати отсю подію, вони дали обід. Прийшли запрошені Лешкарці, прийшов і Діркович в найповнішим з повних одностроїв козацьких старшин, що своєю довжиною доходить до розмірів ранішного халату. Його познайомили з Лешкарцями і тут йому довелось добре витріщити очі, щоб придивитися. Лешкарці були лекші від Білих Гусарів, а в ході відзначалися тим особливим розмахом, що належить виключно Пенджабському пограничному війську. Того, як і всього иншого у військовій службі, можна було навчитися, але в протилежність всьому иншому, ніколи не можна було позбутися і той розмах залишається в рухах тіла до смерті.

Варто було велику ідальню офіцерського касина Білих Гусарів бачити того вечора: усе столове срібло було на-

показі на довгому столі; старі пошарпані корогви прикрасили стіну напроти вхідних дверей, китиці зимових рож стояли на столі поміж срібними свічниками. Зі стін дивилися на своїх наступників портрети видатних старшин, зпоміж голов диких кабанів та інших ловецьких трофеїв, особливо двох сніжних леопардів, гордості цілого казина. Вони коштували Басет-Голмера чотири місяці відпустки, які він, замість в Англії, просидів у Тибеті, ризикуючи щодня своїм життям на слизьких сніжних спадах та стрімких скелях.

Слуги, вбрані в бездоганно білий муслі, з полковим гербом на турбанах, стояли за кріслами, одягнених в кармазин і золото Білих Гусарів та в жовтаве з сріблом Лешкарської легкої кінноти. Темний однострій Дірковича був єдиною темною плямою при столі. Він горяче розпадався коло сотника Лешкарців, а той міркував собі: скільки Дірковичових козаків треба булоб в рівній боротьбі проти його власних чорних, жилавих гірських тубильців. Але про такі річі не говориться отверто.

Розмова здіймалася голосніше й голосніше, а полковий оркестр грав у перервах між стравами, як се споконвіку було звичаєм. Як прибрали з столу, на хвилину все змовкло і почалися обовязкові тости. Полковник встав і сказав: — Пане заступнику, за королеву! — а малий Мільдред з протилежного кінця столу відповів: — За королеву, нехай її Бог береже! — Задзвеніли остроги, коли всі старшини повставали випити за королеву, за якої платню, як помилково думали, вони полагаджували свої рахунки в касині. Сей ритуал, освячений давньою традицією, неминуче викликав зворушення в кожного з старшин, де він його не почувби: на суші, чи на морі. Діркович встав разом з «своїми славними братами», але нічого не зрозумів. Ніхто в світі, крім британського старшини, не зможе пояснити значіння сього тосту, але в більшості з них почуття переважає розуміння. Зразу по короткій мовчанці, якою звичайно закінчується та церемонія, ввійшов тубильчий старшина, що грав на боці Лешкарців. Він, розуміється, не міг їсти з ними в касині, але прийшов, як скінчився обід: височезний, шість футів заввишки, в блакитнім з сріблом турбані на голові і в високих чорних чоботях. Всі радісно встали привітати його, коли він, на знак вірності, простяг держак своєї шаблі полковникові, щоб той її діткнувся, потім сів у порожнє крісло серед вигуків: — **Rung ho!** (Слава!) Гіра Сінг! — Тепер черга за вами! — Чи то я вас луснув нехотячи по коліну, то вибачте! — Пане Ресайдар, де ви в чорта взяли того коня, що був під вами останніх десять хвилин? Славно, Рейсадар сагіб! —

Тоді пролунав голос полковника: — За здоровля Рейсадара Гіра Сінга!

Як гомін стих, Гіра Сінг підвівся, щоб відповісти, бо він був королівського роду, син королевича, і знав, як треба поводитися при такій нагоді. Він промовляв на своїй мові: — Полковнику сагібе, й панове старшини сього полку! Робите мені велику честь. Я того не забуду. Ми прибули здалека на змагання з вами. Ви нас побили. — Не з вашої вини, Рейсадар сагіб! — Не забувайте, що ми грали на своїм ґрунті! — Ваші коні застоялись у вагонах! Не потребуєте виправдуватися, тому ми можемо знов приїхати, як нам зволять. (Слушно! Слушно! Авжеж! Браво! Цс!). Тоді будемо наново змагатися (Будемо вам раді!) поки в наших коней ноги служитимуть. Се щодо спорту. — Він поклав руку на держак шаблі, а погляд його спинився на Дірковичу, що розкинувся в своїм кріслі. — Але як на то буде воля Божа і повстане инший спорт, не польо спорт, то будьте певні, полковнику сагібе і панове старшини, тоді ми будемо грати на вашім боці, хочби в них, — він знов глянув на Дірковича, — хочби в них було по пятьдесят коней проти нашого одного! — І з гучним »Рунг го!«, що пролунало мовби мушкетовим прикладом по камяній підлозі гупнув, він сів поміж піднесені вгору чарки.

Діркович, що тимчасом присвятив свою увагу горілці, тій самій страшній горілці, про яку вже була мова, не зрозумів нічогосінько та й переклад, спеціально препарований для нього, теж не віддав йому головної точки промови. Відповідь Гіра Сінга зробила його героєм вечора і галас не спинивсяб напевно й до світанку, якби його не перервав гук від вистрілу надворі, при якому кожен з присутніх схопився рукою за лівий бік за відсутною шаблею. Почулася якась шамотня, якесь войдування і крик болю.

— Знов крадуть рушниці! — сказав адютант, сідаючи спокійно на своє місце. — Все тому, що зменшили варту. Сподіваюся, що вартові вбили його на місці.

Кроки озброєних людей залунали по камяній підлозі веранди, здавалося, вони волочили щось.

— Чого не посадять його під сторожу до ранку? — спитав сердито полковник. — Подивіться, чи його ранили, — сказав до підстаршини.

Касиновий підстаршина вилетів у п'їтму і вернувся з двома вояками і вістуном, всі дуже збентежені.

— Піймали злодія, — сказав вістун, — саме скрадався до касарні... коло варті, що стоїть на головному шляху... вартові кажуть...

З купи лахміття, яку вони втягли за собою, роздався

стогін. Ніколи ще не спіймано такого обідраного й заляканого афганця. Босий, без турбану, весь в болоті, напівмертвий від бруталного поводження вартових. Почувши його стогін, Гіра Сінг здивувано подався злегка наперед. Діркович вихилив ще одну чарку горілки.

— Що кажуть вартові? — спитав полковник.

— Кажуть, що він говорить по англійськи, — відповів вістун.

— Чому привели його в казино, замість того, щоб передати підстаршині?! Та хочби він говорив на всіх мовах Святого Духа, з якої речі...

З купу лахміття знов застогнало й забелькотало. Малий Мільдред встав зі свого місця, щоб подивитися. Раптом відскочив, наче в нього стрілили.

— Може краще буде сказати людям, щоб пішли собі геть, — сказав до полковника, бо був одним з улюблених субальтернів. Кажучи се, він підхопив ту страшну купу лахміття руками й посадив на крісло. Треба пояснити, що назва «малий Мільдред» не мала ніякого звязку з його височезним ростом і відповідною фізичною силою.

Вістун, зрозумівши, що хтось з старшин готовий був заопікуватися полоненим, та спостерігши вогники в очах полковника, зник швиденько з своїми вояками. Старшини при столі zostали самі з злодієм рушниць, який поклав голову на стіл і заплакав: гірко, безнадійно та безпорадно, як плачуть діти.

Гіра Сінг зірвався на ноги. — Полковнику сагібе, — сказав він, — се не афганець. Афганці плачуть: «Ай-ай!». І не гіндус, бо ті плачуть: «Го-го!». Він плаче, як плачуть білі люди: «О! о!»

— Звідки у вас такі спостереження, Гіра Сінг? — спитав його капітан Лешкарців.

— Послухайте самі, — відповів Гіра Сінг, показуючи на скоцюрблену в кріслі постать, що плакала так, що здавалося кінця тому не буде.

— Він сказав по англійськи: Боже мій! — обізвався малий Мільдред, — я сам чув.

Полковник і старшини мовчки дивилися на невідомого. Нема гірше, як слухати плач мужчини; жінка може плакати на весь голос, чи горлянкою, чи ротом, чи чим хоче, але мужчина мусить плакати цілими грудьми і плач просто розриває його.

— Бідолаха, — сказав полковник, закашлявшись. — Його треба відвести до шпиталю. Вони добре потовкли його.

Полковий адютант любив свої рушниці, немов своїх онуків — дітьми своїми він вважав вояків. Він сердито буркнув: — Я ще можу зрозуміти афганця, як він краде:

така вже його вдача. Але не можу зрозуміти, як він плаче. Мені здається, що то ще гірше.

Горілка, очевидно, починала мати вплив на Дірковича, бо він розлігся в кріслі і витріщився на стелю.

— Чи він тут плакатиме цілу ніч? — спитав полковник, — та чи нам сидіти з гостем Мільдредом, поки він прийде до пам'яті?

Людина в кріслі підвела голову і оглянула стіл. — О, Боже мій! — сказала, і всі при столі, як один, встали на ноги. Тут сотник Лешкарців зробив те, за що йому слід було би дати «Хрест Вікторії», за виїмкову хоробрість в бою з непереможною цікавістю: він очима подав знак своїм Лешкарцям — зовсім так, як робить господаря, подаючи знак паням, коли настала відповідна хвилина встати зза столу і залишити мужчин самих — і, спинившись на хвилину коло полковника, щоб сказати: — Се не наша справа, — вивів їх на веранду. Гіра Сінг вийшов останнім і глянув на Дірковича. Але Діркович був у горілчаному екстазі. Уста в нього беззвучно ворушились і він студжував стелю.

— Білий, зовсім білий! — промовив Басет-Голмер, полковий адютант. — Се мусить бути якийсь небезпечний перекіньчик. І звідки він узявся?

Полковник смикнув злегка того за руку і спитав: — Що ви за один?

Відповіді не було. Невідомий озирався навколо по ідальні й усміхнувся полковникові у вічі. Малий Мільдред, що мав у собі більше жіночого, ніж мужеського, поки не засурмили: «На коней! В ряди!», повторив питання таким тоном, що викликав би довірливу відповідь у гейзера. Гість тільки усміхався. В кінці столу Діркович зсунувся легенько зі свого крісла на підлогу. Ще не було того на світі, хто міг би безкарно мішати гусарський шампан з гусарською горілкою в кількості п'яти шклянок проти восьми. Орхестр почав грати річ, якою Білі Гусари закінчували всі врочистости від заснування полку. Невідомий випростувався в кріслі і затарабанив в такт по столі пальцями.

— Не розумію, нащо ми гаємо час з божевільним? — сказав полковник. — Покличте вартових, нехай одведуть його у вартівню. Завтра рано розглянемо справу. Але наперед дайте йому чарку вина.

Малий Мільдред налив чарку і подав гостеві. Той випив, музика грала все голосніше, а він випростувався все більше й більше. Простяг руку до срібного свічника на столі перед собою і поторкав його, мов пестячи пальцями. В тім свічнику була потаємна пружина, якою можна було до семисвічного ставника — одна свічка посередині

і по три з кожного боку — додати ще по три навхрест. Він знайшов спружину, притиснув її і тихенько засміявся, як вона відповіла на дотик. Тоді встав і оглянув найближчий малюнок на стіні, перейшов до другого. Всі за столом слідували за ним мовчки. Підійшовши до каміну, він спинився і замотав головою, мов не розуміючи. Погляд його впав на срібну вирізьблену фігурку гусара на коні. Він показав на неї пальцем, тоді знов повернувся до каміна.

— Що се таке? — зрозумів його питання Мільдред, і мов маги пояснює дитині: — Кінь. Бачите, кінь.

Відповідь прийшла помалу: — Так, я бачу, се кінь. Але... де той кінь? — він знов переніс погляд на камін.

Здавалося, можна було чути, як в кожного з старшин колотилося серце в грудях. Вони всі посторонилися, щоб дати невідомому місце до його розглядин. Про те, щоб кликати вартових, не було й мови.

Знов він промовив помалу і запинаючись: — Де наш кінь?

В полку був лиш один кінь, який так звався і його портрет висів якраз коло вхідних дверей до ідальні. Се був кінь полкового довбуша, що відслужив полку трицять і сім літ; під кінець його мусили застрілити з огляду на старість і немічність. Кілька старшин кинулися зняти малюнок з стіни і дали його в руки невідомому. Той поставив його над каміном. Важкий малюнок гримнув об полицю над каміном, а немічні руки мало не випустили його. Сам він, заточившись назад, майже впав у порожнє крісло Мільдреда в кінці столу. Майже кожен з присутних звернувся до найближчого приблизно з такими словами: — Довбушів кінь не висить над каміном від 1867 року. Звідки він знав, що він там висів? — Полковнику, що ви думаєте з ним робити? — Будьте терпеливі, дайте бідоласі прийти до памяти. Про се не може бути й мови: ясно, що людина божевільна.

Малий Мільдред підійшов до полковника і сказав йому щось на вухо. — Будь ласка, панове, сядьте на свої місця, — звернувся він до старшин. Всі посідали. Тільки Дірквича місце поруч з Мільдредовим було порожнє. Мільдред сам сів у крісло Гіра Сінга. Серед мертвої тиші, збитий з пантелику касиновий підстаршина поналивав чарки. Ще раз полковник підвівся, рука в нього тремтіла і трохи вина схлюпнулося на стіл, коли він, звертаючися до невідомого вкінці столу, в кріслі малого Мільдреда, хрипко сказав: — Пане заступнику, за королеву! — Настала коротка мовчанка, але невідомий скочив на ноги і відповів, не вагаючися: — За королеву, нехай її Бог береже! — і, спорожнивши чарку з тонкого шкла, зламав ніжку в руках.

Давно, давно тому, коли цісарева Індії була ще моло-

дою жінкою і чисті ідеали мали перевагу в народі, по деяких полках був звичай, випивши тост за королеву, розбивати чарки, на превелику втіху доставців полкових касин. Звичай сей зник, і як що тепер хтось щось ламає, то хіба часом уряд своє слово.

— Тепер ясно, — сказав полковник уривчатим голосом. — Він не підстаршина. — Хтож він такий?

Цілий стіл залунав тим самим питанням і гомін, який знявся, міг хоч кого залякати. Не дивно, що обшарпаний, брудний приبلуда тільки усміхався й мотав головою.

Зпід столу, спокійненько усміхаючися, виліз Діркович, що встиг виспатися і прокинувся від штовханців ногами. Він став на ноги саме коло крісла, де сидів невідомий гість. Вгледівши Дірковича, той несамовито скрикнув і впав перед ним навколішки. Був се страшний контраст, що так швидко прийшов на зміну тій гідності, яку він виявив підчас тосту за королеву, коли начеб то був трохи отямився.

Діркович не виявив ніякого наміру підвести його, але малий Мільдред одним рухом звів його на ноги й посадив у крісло. Не пристало джентельменові, який вмів відповідати на тост за королеву, лежати в ногах у російського старшини.

Тим поспішним рухом Мільдред зірвав з нещасного його одержу майже до пояса так, що стало видно тіло, посмуговане чорними шрамами. На світі є лиш одне знаряддя кари, що полишає паралельні шрами: і то не є ані кий, ані грійчатка. Діркович побачив шрами; очі в нього стали круглі, обличчя теж змінилося. Він сказав щось таке, що звучало:

— Кто ви такой?, — на що невідомий принижено відповів: — Четыре.

— Що се значить? — спитали всі разом.

— Його нумер. Нумер чотири, знаєте. — Діркович ледви повертав язиком.

— Що спільного може мати британський старшина з якимсь нумером? — спитав полковник і неприязний гомін залунав навколо стола.

— Як я могу знати? — відповів приязно азіят з лагідною посмішкою.

— Він, знаєте... як се у вас зветься... збіглий... втікач... звідти. — Він мотнув головою в напрямі нічної темряви.

— Розпитайте його, може він вам відповідатиме, але звертайтеся до нього лагідно, — сказав малий Мільдред, ще раз умостивши того в кріслі.

Всім присутнім здалося обурюючо нечемним, що Діркович потягав горілку, звертаючися по російськи до не-

щасної, очевидно, заляканої істоти, що ледви зі страху могла відповідати йому. Але Діркович міг порозумітися з ним і тому ніхто не сказав ні слова. В перервах тієї розмови чути було, як всі важко дихали, нахилившись наперед. Тут же Білі Гусари, всі, як один, постановили собі знайти вільний час і поїхати до Петербургу, щоб навчитись по російськи.

— Він не пам'ятає, коли саме, — почав Діркович, звертаючися до присутніх, — але дуже давно, як була війна. Мені здається, що сталося непорозуміння. Він каже, що належав до вашого славного полку, що відзначився у війні!

— Реестри! Реестри! Голмер, принесіть реестри! — і адютант кинувся до своєї канцелярії, де переховувалися полкові реестри. Він повернувся саме тоді, як Діркович закінчував: — Отже, друзі мої, мені дуже прикро, але, очевидно, сталася помилка, випадок, який легко було направити, якби він попрохав вибачення в того нашого полковника, якого він образив.

Навколо стола счинився новий, не дуже приятний, го-мін, який полковник насилу вгамував.

— Він не пам'ятає, як се сталося, але я думаю, що се випадок, що про нього забули, як обмінювали полонених. Отже його перевели, як вам сказати... в глибину Росії... Тепер, він каже, він прийшов сюди. Га? Він був у Шіганську, потім в Іркутську... — той закивав головою і весь затрусився. — Я не розумію, як йому вдалося втекти. Він каже, що блукав по лісах багато років, але скільки років, того не пам'ятає. Забув, як і багато дечого іншого. Сталося се лиш тому, що він не попрохав вибачення в того нашого полковника. Ах! яка шкода!

Замість того, щоб підтримати зітхання жалю Дірковича, Білі Гусари виявили нехристиянське задоволення та інші почування, що їх ледви стримував обов'язок гостинності. Голмер кинув на стіл пошарпані й пожовклі полкові реестри і всі кинулися до них.

— Поволі! П'ятьдесят шостий... п'ятьдесят пятий... п'ятьдесят четвертий... — перегортав Голмер. — Осьде! Лейтенант Остен Лімесон. Загинув без вісти! Під Севастополем. Образив одного з їхніх полковників і вони запроторили його. Трицягь років життя знівечено!

— Але він таки не попрохав вибачення! — відповіло кілька голосів разом.

— Відолаха! — сказав полковник. — Пізніше десь вже й нагоди не мав. Як він прийшов сюди?

Купа брудного лахміття в кріслі не могла нічого відповісти.

— Чи ви знаєте, хто ви такий?

Він лиш безсило усміхнувся.

— Чи ви знаєте, що ви Лімезон? Лейтенант Лімезон з Білих Гусарів?

Раптово, як постріл, прийшла відповідь трохи здивованим тоном:

— Так, я Лімезон, авжеж! — Але знов очі в нього погасли, він усунувся на кріслі і перелякано слідкував за кожним рухом Дірковича.

За час побуту в Сибірі могли зберегтися кілька елементарних фактів в голові, але тяглість думок була затрачена. Він не міг пояснити, як знайшов шлях до свого полку, мов той поштовий голуб. Він так само інстинктивно угинався перед Дірковичем, як натиснув пружину від свічника, або як шукав за малюнком довбушового коня, або як відповів на тост за королеву. Рештаж була в темряві, яку страшна йому російська мова могла лиш частки прояснити. Голова впала йому на груди, він знов зкоцюрбився на кріслі і, то хіхотів, то перелякано й принижено вгинався перед Дірковичем.

Чорт, що сидить в горілці, підштовхнув Дірковича в ту, так невідповідну хвилину, на промову. Він встав, заточуючися, схопився за край стола, очі в нього аж горіли і почав:

— Славні товариші зброї... вірні й гостинні приятелі... Се був випадок... непорозуміння, жалюгідне непорозуміння... — Він приязно усміхався, оглядаючи всіх. — Але ви не забудете тієї малої дрібнички, такої незначної дрібнички, правда?.. Цар? Пху! Плювать мені на нього! Чи я в нього вірю? — Ні! Але в нас, росіян, які ще досі нічого не зробили, в нас я вірю! Сімдесят, чи скільки нас, мільонів, які нічим себе не виявили, нічого не зробили, нічогісінько. Наполеон був епізодом. — Він гупнув рукою по столі. — Чуєте, ви, старі народи, ми нічим себе в світі не виявили, нічого тут не зробили. Вся наша праця ще перед нами; і вона буде зроблена. Ви, старі народи, геть! — Показуючи на нещасного в кріслі: — Бачите його. Не дуже добре виглядає. Він був лише малесеньким... о, таким малесеньким випадком, що всі забули. А тепер, от що з нього сталося! Те буде й з вами, хоробрі брати зброї... те саме буде й з вами... Тільки ви ніколи звідти не вернетесь. Всі підете туди, куди він... Сімдесят мільонів... Старі народи, геть! — він упав на крісло й заснув.

— Мило і саме до речі, — сказав малий Мільдред, — не варго й сердитися. Краще подбаймо, щоб сьому бідоласі було добре.

Але ніжній опіці Білих Гусарів покладено швидкий і несподіваний кінець. Лейтенант вернувся на те тільки, щоб три дні потому відійти зовсім і Жалібний Марш та тупіт ескадронів оповів здивованому місту, яке не бачило

ніякої прогалини, що один із старшин полку, зложив з себе свої нововіднайдени обов'язки.

Діркovich теж, лагідний, ввічливий і завжди приятний одіхав нічним потягом. Малий Мільдред та ще один старшина відправили його, бо він був гостем в полку і, хочби навіть він наложив руку на полковника, звичай полковий не дозволяв порушити закон гостинності.

— Прощайте, Діркovich, і щасливої дороги, — сказав малий Мільдред.

— До побачення, — відповів росіянин.

— Хіба? А ми думали, що ви ідете додому.

— Так. Але я знов буду тут. Милі друзі, хіба отой шлях замкнено? — І він показав туди, де Полярна зоря блищала над Киберським переходом.

— Ага! Я й забув. Розуміється. Будемо раді зустріти вас, коли хочете. Чи маєте все потрібне на дорогу, цигари, лід, подушку? Добре. Отже, до побачення, Діркovichу.

— Гм, — промовив другий старшина, — коли вогні від потягу губилися в темряві, — такого нахаби...

Малий Мільдред не відповів нічого, але дивився на Полярну зорю і наспівував куплет з оперетки в Сімлі, якою саме захоплювалися Білі Гусари:

*Мені дуже жаль пана Синю Бороду,
Мені дуже жаль, що з ним станеться.
Бо страшна тут буча скоїться,
Коли він сюди повернеться.*

Мирон Заклинський

Тиф у Галицькій Армії

(Спогад)

Були спекотливі дні в початку вересня 1919 р. Галицька Армія відступала з під Києва. Закурилися шляхи на захід. Сумно було. Довелося відступати, хоч ворог нас не переміг.

Друга бригада, курінь за курінем, посувалася шляхом на Хвастів. Тоді побачив я щось нове серед наших стрільців, чого раніш не було. Виходить з рядів стрілець, скидає наплечник, сідає край дороги. Обличчя червоне, аж пашить. Проходять сотні скорим маршом; питає дехто, що йому бракує, та він мовчить, сперши важку голову на руки. Аж ось виходить з рядів другий і сідає поруч з ним. А там третій, четвертий. Проходить сотня

за сотнею, щезає, огорнута курявою, а вони залишаються.

За курінем іде санітарний віз. Стає коло хорих. Схиляється над ними санітар, про щось питає і всіх саджає на віз.

Таке приходилося бачити день за днем. Курінна Перша Поміч дібрала собі кілька возів з обозу, й часто бувало, що вони всі за день наповнялися хорими. Хорих відставляли до бригадної лічниці; звідтіля чим скоріш в запілля, щоб було місце для нових, що прибували безупину.

Так починався в Галицькій Армії тиф.

Під кінець вересня й в жовтні відходило з кожної сотні що днини по кількох стрільців. Заки почалися бої з Денікіном, змаліли сотні до половини, а далі й до третини. Не було вже кому воювати...

Наша бригада спинилася в околиці Козятина. Третій курінь квартирував у містечку Ружині й робив застави в сусідніх селах на схід — в напрямі міста Сквіри. Хоча війна з білою Росією (з Денікіном) вже почалася, не було покищо боїв, бо серединою між обома арміями переходила на північ одеська большевицька група. Її дуже метка кіннота стежила довкола, як бічна сторожа й зачіпала нераз наші відділи.

Сильна большевицька кінна стежа напала раз на нашу заставу. Наскочила так нагло, що стрілянина застави не змогла її задержати. Червоні почали рубати шаблями, а їх командант гукнув до скорострільця, булавного Клиси: «Проти кого воюєте?» Той, збентежений, не доглянув большевицьких відзнак і думав, що се денікінська стежа. Отож відповів, що проти большевиків. Тоді вони з подвійною лютю кинулися на стрільців. Булиб зарубали всіх, та надіхав їх комісар і наказав забрати решту в полон.

Булавний старший десятник Клиса втік за якийсь тиждень з большевицького полону й повернувся до куріня. На подвірі Першої Помочі перевязував йому санітар глибокі рубані рани на раменах, якими відрухово заслонувався перед ворожими шаблями. Він оповідав з насміхом, як його агітував у полоні жид-комісар. Зясовував йому, яке то щастя буде — жити в комуні:

«Іван буде косити, Рифке буде обід варити, Нухим буде в конторі сидіти...»

Та булавного не тішили такі вигляди на майбутнє й він втік при першій нагоді, не чекаючи, аж підлікує свої рани.

Заки почалися бої з Денікіном, відбулося пересунення військ. Ми відходили в південно-західному напрямі, а на наше місце прибували придніпрянські частини...

В кінці вересня бачив я наших хорих в одній лічниці в запіллі, в селі Винницьких Хуторах. Лічницю зрobili в школі.

Тиф, що на нього хоріла осінню 1919 р. наша армія, називається поворотний, бо повертається тричі, або й більше разів. Частина хорих в сій лічниці перебула вже один або й два навороти тифу й очікувала чергового. Хорі ходили покищо на дворі, грілися на сонці, весело розмовляли; ніяк не хотілося вірити, що за кілька днів знов стогнатимуть у високій горячці.

Хто тричі хорував, міг сподіватися, що вже перебув хоробу й числитися виздоровцем. Одначе не міг знати того напевно. Дехто хорував і пять разів. Небогато вмирало від сеї хороби, та всі, що перебули її, були дуже виснажені. Вони повинні були довго й вигідно відпочивати, щоб знову стали боездатними.

Кімнати, де лежали недужі, виглядали понуро. На долівці, застеленій соломою, лежали хорі покотом, один біля одного. Догляд за ними не був відповідний. Їхні санігари¹ лежали здебільшого хорі між ними, а доглядали по добрій волі виздоровці, або ті, що чекали нової атаки. Такий догляд мало помагав, бо стрільці були виснажені, безсилі, а праці було без міри. Хорі кидалися, вянули у високій горячці, стогнали, маячили, все про щось просили, — здебільша безвслідно, бо не було кому вислухати. Були в своєму терпінні зовсім безраді.

Заки вигас поворотний тиф, почався — ще під осінь — плямистий і черевний. Тепер хорували передовсім ті, чий організм був уже ослаблений поворотним тифом. Високий відсоток хорих тепер умирав. Ради не було ніякої, бо армія не мала ліків, теплих накривал, місця в лічних і відповідної опіки над виздоровцями.

На фронті брак війська перекреслив всі пляни й можливости. Не було навіть ким обсадити окопів. Осінь перейшла завчасу — десь при кінці жовтня — в зиму. Тепер почала дошкулювати нашій армії ще й гостра недостача одягу та взуття.

Брак війська дійшов під кінець жовтня до катастрофічних розмірів. На фронті нашої бригади стояли, замість одностайної боевої лінії — застави. Та й ті далеко одна від одної. Таке саме було з обсадою фронту в богатях інших відділах. Безприкладна недостача війська відібрала тепер нашому воюванню нормальні форми; так само, як кілька місяців вчасніше, в Галичині, забракло стрілива.

Денікінці нападали на наші застави з кількох сторін. Були приневолені спішно відступати. Або непомітно пробиралися між заставами в наше запілля. Воювали проти нас

кіннотою. Ся обставина та їх чисельність давала їм рішучу перевагу над нами.

Одної днини Денікінці прорвалися на шестій бригаді та зайшли в наше заплілля. В нашій другій бригаді йшло тоді якесь перегруповування. Наш курінь переходив на інше становище. В дорозі спинився на полудневий відпочинок в одному селі. Нараз посипався на курінь скорострільний огонь. В село пригналася денікінська кіннота. Сотні звели з нею довгий бій і врешті вийшли за село, бо ворог мав більші сили.

За селом ми окопалися. Звечоріло. Нараз серед вечірної темряви скажена атака кінноти.

Настало пекло: боевий рев кіннотчиків, густа безладна стрілянина, стогони пораних, утеча, куди попало. Курінь розлетівся на всі сторони. Трохи стрільців полягло, трохи попало в полон, решта до кількох днів знов зібралася.

Команда нашої бригади повідомила команданта сусідньої, восьмої бригади, сотника Шміда про підступне розбиття нашого куріння й остерегла його. Осторога не допомогла, бо два дні пізніше розбили Денікінці таким самим способом восьму бригаду.

Такі трагічні пригоди траплялися в нашому »запліллі« задля недостачі війська. А й з тієї жменьки здорових стрільців і безсилих виздоровців, які ще лишилися на фронті при обозах, забирав тиф що днини нові жертви. Дні нашого фронту були вже почислені...

Прийшла умова з Денікіном...

По умові перейшли рештки другої бригади під Вінницю в село Луку. Ми зауважили зі здивуванням, що в Вінниці, в осідку Начальної Команди й головних установ нашої армії шалів тиф ще гірше, як у відділах і лічницях на провінції. В тутешніх лічницях було більше накопичено хорих — мабуть тому — більший нелад, більша смертність і безрадість.

Жалібні оповістки на міських мурах подавали привидище лише значніших старшин — день за днем нові: четар і літературний критик Микола Федюшка-Євшан, підполковник шеф-лікар II корпусу Ямполер, сотник Щуровський і ин. Смерть царювала тоді всевладно, стала щоденним масовим явищем. З отупінням і дивною вояцькою резигнацією приймав кожний вісти про нові жертви й чекав своєї черги.

Вимерла на тиф тієї зими стара гвардія Уесесів, старшини, що їм щастило весь час війни: саніт. поручник Перфецький, пор. Нагайло, сотн. Будзиновський, пор. Клим, Теліщак, Мойсеович, Дзюбак і багато інших. Ви-

мерло чимало бригадних лікарів. Захорів на тиф і командант Галицької Армії генерал Микитка.

Лікар нашої бригади пор. др. Мартинець*) заложив бригадну лічницю в містечку Тиврові, недалеко Вінниці. Ляг він в ній один з перших і більше не встав. З одними хорими недуга справлялася з дивовижною скорістю, інших мучила цілими тижнями.

— Покличте мені з обозу старшого десятника — кажу раз до стрільця.

— Нема вже нашого старшого десятника — відповідає він. Вчора поховали його в Тиврові.

— Якжеж се можливо? — питаю. — Тиждень тому говорив я з ним і він був зовсім здоровий.

— Хорував лиш три дні. Легку смерть мав...

Нова Начальна Команда не взялася поборювати тиф пляново, по військовому, з тією незломною, залізною енергією, якої вимагала небезпека. Хвилина була догідна: армія стала на місці. Відпала найгірша перешкода, — вічне пересування частин, бої, походи. Армія мала тепер вільний час. Одначе здорових не зорганізовано, їх вільний час не вжито до нової війни — проти тифу. Нові команданти Гол. Армії прогайнували так дорого окуплений час, що проминув між замиренням з Денікіном і відступом на південь перед большевиками.

Підчас війни з Денікіном боротьба з тифом виглядала так:

Хорих відставляли спершу до лічниць в запілля. Небаром не стало місця. Прийшов наказ залишати хорих в бригадах. Одначе бригади вели війну й не стояли на місці. Ледви лічниця уладилася сяк-так з санітарного боку, мусила покидати свої уладження. При частих переносинах лічниць було чимало труднощів з перевозом хорих. Тому частину хорих держали при обозах. В днину їхали вони на возах, а на ніч переносили їх на квартири.

До хаг приймали хорих нерадо, бо — зовсім природно — боялися тифу, що й так лютував тоді по селах. Частіше кватирували в школах. Тут перестуджувалися, не маючи найпримітивніших вигід.

Нераз при відступі обстрілювали Денікінці шрапнелями таку кольону хорих, думаючи мабуть, що се обози.

По договорі з Денікіном положення погіршилося. Тиф розростався, місця по лічницях стало ще менше, мороз спричинював велику смертність підчас транспорту та в лічницях. Тепер з хорими ніяк не вмiли лічниці впоратися. Армія стала безрадна, безборонна супроти жахли-

*) Син пок. державного секретаря лісництва ЗУНР.

вого нещастя, наче дитина. Тиф виріс понад голови всіх команд, насміхався з усіх заходів.

Зарядження корпусних лікарів булиб зменшили кількість захворювань, одначе для їх переведення бракувало організованости, енергії, зарадности. Зарядження були ось які:

Команди повинні строго відділити здорових стрільців від хорих товаришів і від хорих цивілів; улажувати для своїх відділів прання білизни, відвошивні, купальні; подбати, щоб стрільці часто прасували свою білизну гарячими залізками, щоб вигубити гниди.

Сі зарядження, — якщо їх точно виконувати — варті були більше, як ліки. Тоді й брак ліків армія не так дуже відчувалаб, бо хорих булоб мало. Одначе тих заряджень, або зовсім не виконували, бо не було кому — в деяких курінях і бригадах всі, або майже всі старшини похорувалися й Начальна Команда не додумалася на їх місце прислати потрібну кількість старшин з інших відділів — або виконували недбало. Тому заходи не зменшили смертності найкращих синів Галичини...

За часів мира з Денікіном число хорих дуже збільшилося, а число лічниць малоцо. Прийшла зима і більшість хорих не мала ліжників, ані теплого одягу.

В перетертих плащах везли їх з місця постою до найближшої стації. Вони покидали відділ дуже нерадо й працювали з крайнами й товаришами, як на смерть. Заки приїхав поїзд, лежали в почекальнях на холодній долівці, а для кого не ставало місця, то в сінях і на дворі. З перестуди діставали запалення легенів та інші недуги й ускладнення й умирали через них не менше, як від самого тифу. Довкола стацій зявлялися — наче коло лічниць — великі цвинтарі з білими хрестами.

Залізниці не мали доброї організації й проводу. Поїзди все спізнялися й не мали опалу. Вози були діраві, двері не приставали; гуляв по них морозний вітер. Як в печі вигасало, ставало відразу холодно. Коли поїзд з хорими дотягнувся до міста, де була лічниця, викидав на стації трупів десятками. Щасливіші були хорі з ближших місцевостей: їх доставляли до лічниць возами. Хоча вони також, бувало, перестуджувалися й замерзали, всеж достава тревала коротше й не була такою мукою. Бувало, що великий транспорт хорих не застав у лічницях ніодного вільного місця. Тоді залягали хорі на стації, в ждальнях, на перонах і вимирали майже поголовно.

У лічницях було завжди переповнено. Хорі лежали на долівці, застеленій напів перегнилою соломю, щільно один коло одного. Бувало, що й з плаща не роздягалися, бо за холодно було. Лежали й в коридорах. Санітарів було роз-

пучливо мало. Більшість їх хорувала й лежала між стрільцями. Ті, що працювали, були виснажені — або працею понад сили, або тільки-що перебутим тифом. Часто не було кому й води хорим подати. В більшості лічниць не було найпримітивнішої чистоти.

Не диво, що серед таких умовин хорі вмирили тисячами. Лічниці стали пострахом хорих. Воліли перебути тиф на возі, як попасти в лічницю.

Коли лише перебув хорий щасливо кризу, виганяли його з лічниці, щоб зробив місце другому. Він йшов видужувати до свого відділу; якщо не міг туди дістатися, то до селянської хати.

Окремих кухонь для виздоровців не було. Армія не мала на се засобів. Їжа була шкідлива для виздоровців, і попри се дуже скупа, нездатна відродити сили стрільця-виздоровця. А тих сил так скоро армія потребувала. Ті, що видужували в гостинних селянських хатах, часто вмирили, наївшись необачно за богато важкостравної їжі. А по тифі апетит великий...

Буваючи у Вінниці, старалися ми, старшини другої бригади дізнатися, чим займаються, якими показуються нові команданти нашої армії, генерали Микитка й Ціріц. Про Микитку нічого помітного не можна було дізнатися, а Ціріц з великим запалом звільняв з Начальної Команди давних старшин та покликував нових. Такою «реорганізацією» Начальної Команди, такими особистими, непотрібними вигадками займався він і не бачив обов'язку ратувати армію! При чому тут реорганізація команди, коли старшини й стрільці вмирають! Що не доріс до великого завдання генерал Микитка, не диво. Він, як командант армії, не був на своєму місці ще більше, аніж начальник булави ген. Ціріц. Аж до грудня 1918 не командував Микитка більшим відділом, як курінь. В школі булавних старшин не бував. Як старшина найрадше любив точно сповняти накази: не мав власної думки й не старався її мати, ані виявляти ініціативу. Не був сильною особистістю. Попри се був простолінійний, негордовитий, одвертий. Показався талановитим, бо був з нього добрий бригадир і навіть — як кажуть — добрий корпусний командант.

Провід Галицької Армії дістав він безпосередно перед виїздом Диктатури за кордон, коли армія втратила політичну керму. Великої самостійности вимагало те становище, політичного хисту й сміливої ініціативи, а те все не лежало в його вдачі. Диктатор Петрушевич непомірно утруднив і так важке становище Галицької Армії, що поставив напередодні свого виїзду за кордон на чолі Армії Микитку й Ціріца, на місці таких досвідних, поважаних і сумлінних командантів, як Тарнавський і Шама-

нек. Особливо від полковника Шаманека, з його лицарськістю, з його кипучою енергією й підприємчивістю можна було сподіватися, що він по замиренні з Денікіном зорганізує боротьбу з тифом...

Я часто бував у Вінниці й заходив щораз до одної установи ГА, де працювало кілька моїх товаришів УСС-ів. Там на стіні висіла велика мапа східної Європи. Ми слідкували на ній від кінця листопада, на основі воєнних звідомлень, за денікінським фронтом. Денікінці не посувалися вже вперед. Якось не везло їм на московській території. Місцями їхній фронт почав вигинатися взад. Ми зацікавилися тим явищем і очікували, що з сього вийде.

Показалося, що се був початок відступу. Кілька днів пізніше подався взад цілий денікінський фронт і від тоді постійно відступав у щораз скорішому темпі. Денікінці втратили Курськ, де стояла їх головна команда й завернули знову на Україну. Скоро прибрав їх відступ розміри катастрофи. Денікінці втратили з дивовижною скорістю Харків, найбільший залізничий вузол на всю Україну. Небаром потім Константиноград і Полтаву. Було ясно, що настав сумерк Денікінців, і що нам також незабаром доведеться відступати. Ходили вісти, що в їх армії настав безлад й нечувана розтіч і що їх бють наші повстанці.

На наслідки скандальної денікінської невдачі не довелося довго чекати. Большевицькі війська рушили вперед на Правобережжя. Ми були приневолені відступати. Відступ доконав Галицьку Армію. Вона втратила найважливішу користь з угоди з Денікінцями: час на передишку, на відпочинок, заки перехоріє й знов прийде до сил. Півтора місяця по угоді Гал. Армія вже відступала. Мусіла покинути в лічницях десятки тисяч хорих і тягнути з собою безсилим виздоровців. З хорих забрала лише тих, що ніяк не хотіли лишитися й ті лічниці, що їх не було на кого залишити. Їх забирали на обозні вози.

Зрештою всі хорі остали згідно з наказом на місці й опали в большевицький полон. Більше, як половину Гал. Армії дістали большевики тоді в свої руки! Була се жахлива катастрофа. Ті останки армії, що їх і даліше в дорозі на південь нещадно винищував тиф, не мали виглядів на будуче...

З хорими, що їхали на возах, була весь час морока. Чимало з них не мали плащів, або мали зовсім перетерті й подерті. Таких, бувало, завивали в солому. Та се не багато помагало. Хоч мороз не був дуже гострий, добирався до кожного, хто не йшов пішки.

Коні не мали що їсти. Вони були переважно на ласці селян. Як хозяїн змилосердився над бідною звіриною й дав сіна, чи зерна до січки, то коні хоч вечором і ранком під-

їдали й мали силу тягнути. Зправила вони жили пісною січкою або соломою. Погіршувало справу ще й те, що один візник припадав на кілька возів. Інші хорували. Тож не було кому так дбати про коней і добувати їм їжу, як се робить візник, що має одну пару коней. Коні не мали сил тягнути, лізли нога за ногою й потребували цілої днини, щоб перейти невелику дорогу, призначену на даний день в бригадному наказі. Тих хорих, що замерзли, лишали обозні валки при дорозі, щоб коням було легше тягнути.

Переважна більшість відділів не возила з собою хорих. Хто захорював по дорозі, того відставляли до якоїсь недалекої лічниці. Тимчасові лічниці для відділів, що йшли на південь, утворено на залізничих двірцях лінії Жмеринка-Бірзула. Одначе й тепер, коли хорих було вже мало, не було з ними ладу. Хорі, що їх навезено на ті стації, лежали майже без догляду в холодних почекальних.

Якщо до лічниці було далеко, то відділи залишали своїх хорих по селах. В школах на Подільщині науки тієї зими майже ніде не було. Отож займали для хорих одну, шкільну кімнату, й просили сільського старосту, достарчати їжу, опал і догляд. Часто хорі просто залишалися одинцем на тих кватирах, де ночували, та звідки вже не мали сили вийти.

На перший погляд моглоб здаватися, що нещасливі були ті хорі, залишені одинцем або малими групами по селах, без грошей і лікарської допомоги. Одначе було навпаки: вони лежали спокійно на місці, не мерзли, не томилися їздою, мали догляд, а того звичайно не мали в лічницях і на возах. (Лікарська опіка без ліків і найпримітивніших вигід не мала більшого значіння). — До такого хорого селянська рідня скоро привязувалася, щиро доглядала його й нічого не жаліла, хоч часто сама заражувалася тифом. Так переходила Галицька Армія на південь, відступаючи перед большевиками. Так йшов і наш курінь. Кілька десятків стрільців-боевиків, що йшли двійками коло возів, візник що три-чотири вози та кількох старшин, — се третій курінь другої бригади, ще недавно такий сильний і боездатний зі своїми п'ятьма сотнями.

По дорозі, під кінець грудня, я захорів. Лікаря, по смерті д-ра Мартинця, ми вже не мали, лише фельчера наддніпрянця. Він означив мою недугу, як тиф. До лічниці я не згодився відійти й мав велике щастя, бо моя недуга — як показалося згодом — не був тиф, лише наслідки перестуди.

Іхав я на возі. Коні ледви тягнули. Вони за тиждень дороги зовсім вихудли. Доводилося часто йти пішки: тоді, як коні тягнули під гору та коли добирався до мене мо-

роз. В тих днях відморозив я собі стопи. По наших Різдвяних святах, як мороз збільшився, залишивсь я при одній лічниці. На щастя мав стільки сил, що міг жити на квартирі.

Коли більшій обозній валці з хорими, або лічниці треба було ховати своїх вмерлих, то була се важenna праця для стрільців. Земля глибоко замерзла, стрільці-виздоровці слабосилі, — від вітру гнуться — а тут треба копати яму на кілька десятків трупів. Джаганують, копають, викидають груду на край ями, а яма все ще мілка.

Привезли врешті закостенілих трупів один віз, другий; беруть своїх покійних товаришів за голову й за ноги, розгойдують і скидають з воза одного за одним в яму. Лунає глухий лоскіт. Селяни обурюються, вони вражені до живого. Хиба можна так ховати? Сеж гріх, зневага людини. Стрільці признають, що так; вони бажалиби своїх товаришів величаво похоронити. Одначе трупів багато, а здорових зменька. Смерть тепер в Галицькій Армії важкий будень; завдає непосильну працю...

А кожен з покійників борець і мученик, кожному належить ся святочний похорон і висока могила з козацькою шаблею й терновим вінком...

Денікінці все більш безладно відступали перед большевиками й очевидячки розлізлися. Вони втратили серед галицького війська всяке значіння. Ніхто крім Начальної Команди не звертав тепер на них уваги.

Денікінці з своєї сторони оминали нас. Вони мали від своїх команд наказ, держатися супроти галицьких відділів здалека й чемно. Стратили вже ту бундючність, з якою виступали в Києві.

Не лише розгром їх армії на фронті вплинув на них. Їх били наші повстанці, а то й селяни. Бувало громадою повставали й нищили денікінські відділи, що квартирували по селах. Денікінці почувалися непевно, як у ворожій країні й одночасно бачили, що Галицької Армії не чіпають ні селяни, ні повстанчі загони, — що вона тут своя.

Мешканці одного села, де задержався був наш курінь, знищили відділ Денікінців, що квартирував у близькому присілку. Серед ночі вдарили в дзвони й запалав на присілку пожар. Коли меткіші з нашого куріня пішли туди подивитися, що сталося, стрінули селян, як поверталися з крісами й радісно оповідали про загладу відділу «золотопагончиків»...

Тимчасом большевики спішно займали Правобереже. Натискали на нас від півночі, на півдні заняли Одесу й південну Херсонщину, зближались й зі сходу. Денікінці втікли на Крим і обсадили Перекоп. Хотіла Начальна

Команда повести недобитки Гал. Армії до Румунії, одначе румуни не пустили. Галицька Армія опинилася в мішку.

Аж тепер почав тиф вигасати. Велике значіння мало те, що на нових місцях не було тифу, серед населення. Наші невеличкі відділи розміщувалися по квартирах вигідно, по трохи; так змаліла небезпека заразитися від хорого товариша. В лічницях не було вже натовпу. Тепер хорі переходили тиф серед можливих умовин, на місці, й переважно видужували. По вулицях лазили, нога за ногою, виздоровці.

Осьтак застали галицьких недобитків большевики. Не обходилися з ними суворо й не вважали бранцями, бо у Вінниці ще раніш повстав Галицький Ревком, що повів переговори з большевиками й зробив договір про злуку Гал. Армії з червоною. Та по правді решта Галицької Армії попала тепер — в лютні 1920 р. — так самісько в большевицький полон, як ядро армії в грудні 1919 р. Ся решта не мала куди рушатися: з трьох сторін були большевики, з четвертої румуни. Навіть, якщо булаб в ту хвилину вже здорова й бажалаб перебитися крізь ворожі лави збройною рукою, не мала куди перебиватися...

Тепер, на руїнах нашої військової сили, на руїнах всіх наших надій почали большевики між стрільцями агітацію. Та висліди були марні. Стрільці холодно й недовіжливо ставилися до їх залицянь і критикували їх промови, в яких вину за всі нещастя Галицької Армії скидано на старшин і на політичний провід, що ніби йшов під диктатом світових капіталістів. Незабаром почали большевики організувати недобитків, створили три бригади й вислали їх з початком весни на фронт. Кожну приділили до иншої большевицької дивізії. Галицька Армія перестала істнувати.

Евген Маланюк

Pro memoria

1. Волошкові очі

Не маємо великого довіря до нашої пам'яті. Вона так само носить на собі тавро безволі, як і багато інших складників нашого духового ества. Геніяльно се увічнив Шевченко вкладаючи в уста вартового України: „Нехай собі, а Бог по-може, то й так забудеться колісь“. Того „збудеться колісь“ — в атмосфері традиційної забудьковатости найбільш доводиться боятися.

Тому варто дещо нагадати.

Се було два роки тому. Втікач з затиснутої в обченьки зорганізованого голоду України. Пергамінове обличча факіра — а вже скоро місяць як перебуває в нормальних умовинах — і очі, що бачиш й сфотографували те, чому немає назви й подоби, назавше, назавше.

Він оповідав згаслим, обезбарвленим, якимсь підмогильним голосом. Здавалося, що не вірив в те, що йому повірять, не вірив, що він здолає зворушити, переконати слухачів иншого світу. Він ніби задалегідь ухилився від даремного труду переконування людей, що для них „колективізація“, „трудодень“ чи „предсовхоза“ — лише чудернацькі слова з чудернацької мови, що не викликають навіть тіні уяви про їх гостро-конкретний, каторжно-реальний зміст.

Не пригадую всього, що казав той чужинець (він не був з походження українець). Дещо було записане, дещо навіть друкване. Зрештою, все було „відоме“, хоч зовсім неусвідомлене до нині.

Він описував також похід села на місто весною 1933 року.

„Се не був похід ще яко-такто міцних, а навіть часом озброєних українських селян 1920—22 рр., часів останніх повстань і початків першого голоду. Се був макабричний марш віддавна обезброєних, віддавна виснажених, віддавна морально зломаних і фізично підтятих людоподібних істот“.

— „Всі дороги, що вели до міста, засіяні були трупами — казав він — трупи лежали тижнями непоховані. Їх жерли хробаки, ворони й здичавілі пси... До міст доходили найдужчі, але дійшовши, лягали на брук, щоб більш не встати. Всі залізничні стації, всі містечка й міста України були засіяні людьми, що лежали на землі. Вони спочатку пробували сидіти, витягаючи руку по милостиню, але потім сили їх покидали, вони лягали з витягнутою рукою і — от — тіла їх починали набрякати й набирати иншої барви... Але смерть приходила не скоро. Вони конали тижнями без ніякої опіки

в калюжі власних викидів... Шкіра на їх набряклих ногах репалася на сонці, з ран сочилася вода, і латки живого мяса густо обсїдали мухи.

Мешканці міст ставилися до того байдуже, проходили, дивлячись на се, як на річ нормальну, або стараючись не дивитися. В мійських садах грала музика, театр і кіна були повні, хідниками спадерувала публіка тутже повз конаючих і трупів“.

Так. Все те „відоме“, все знане. Проклятий релятивізм психіки сучасної людини, що до всього звикає. Але було в описі чужинця й таке, що стрясло цілою істотою і гострим, як вогонь, ножем прорізало память назавше. Се — образ дитини, що сиділа біля трупа матері при дорозі і широко розкритими волошковими очима, в яких стояв німий запит, дивилася то на матір, то на світ, не розуміючи, що сталося. „Тих волошкових очей української дитини не можу забути“ — казав пергаміновий чужинець і в його згаслім безбарвним голосі затремтіла несподівана струна, а в, здавалось, мертвих очах пробігла іскра.

Описувати зі слів чужинця той образ? Пригадувати його слова? Пробувати самому „малювати“? Даремний і блюзнірчий труд. Зусилля Шекспірів всього світу булиб безсилі і марні.

І то, ніби для ще гострішого, ще певнішого витаврування в памяти образу тієї дитини і її волошкових очей — читаю недавно в спогадах лікаря-серба, що сего року вирвався з СССР, перебувавши від часів світової війни на теренах України й Кубані:

„В листопаді 1931 р. хліба на Україні не стало. Заворушилася вся селянська Україна і потягнула до залізниць. Головні потоки людности скерувалися на Схід, на Кавказ, в Середню Азію...

Діти почали пухнути й мерти. Діти вмирають з голоду особливо. Спочатку плачуть, потім затихають і хутко старіються. Роки призначеного їм життя проходять немов миттю. Очі їх, величезні очі, дивляться на світ, як очі старого, що вже збагнули всю правду, вірніш неправду життя. Жах війни — ніщо в порівнанні з очима дитини, що конає з голоду. Ідеш повз них що лежать на вулиці, біля плоту, під муром, а очі дітей протинають тебе наскрізь. Вони сповнені тихим здивованням: йде людина, а не вмирає. Значить один з тих, що на них батьки вказують, як на причину їх смерти. І коли вогник життя, ледви тліючи в них, нарешті догоряє, вони лягають, як лягали увечері, заколисвані голосом матері чи старшої сестри, і засипляють вічним сном“.*)

Про векикі волошкові очі українських дітей 1931—1934

*) Спогади Р. Трушновіча, „Возрождение“ № 3778.

нагадую не для зайвих зітхань, не для завжди оочих литися традиційних сліз, врешті не для солодкавого болю моральної імпотенції й моральної розпусти. Всього того мали ми досить. Аж занадто.

Про великі волошкові очі зеленцем зарізаних квітів України нагадую передовсім для того, щоб укріпити нашу традиційно слабу пам'ять. Щоб при першій ліпшій нагоді ся дірава пам'ять не махнула вишиваним рукавом — „нехай собі!“ і не почала співати на дуже знайомий мотив.

Одна дрібничка до нотатнику памяти. Але сю дрібничку — на маргінесі — теж треба памятати.

Підчас останніх женеvських дійств, частина європейської преси давала коротенькі кулюарні зарисовки з нарешті відбудованого в ХХ ст. ліго-національного храму Саломона.

„Пан Розенберг заволодів рукою пана Ерріо, пан Ерріо обвивав вільною рукою шию пана Розенберга.

Пан Розенберг — сталий делегат Соvітів в Женеві“ (C a p i d e s p t. 1935).

„Трохи далі — два череваті і гладкі мужчини, поглинені сердешною розмовою, тримаючи один другого за плечі і обмінюючись широчезними усмішками. Вони врешті розлучаються, умовившись про день, коли мають снідати разом в найближчій маєткy одного з них.

То барон Моріц Ротшільд прибув особисто запросити до себе п. Літвінова, предсідника російської делегації“ (A u x E s c o u t e s 29 s p t. 1925.)

2. Невмируща Просвіта або Сатана в Бочці

Коли читаєш, що в Парижі емігранти дають виставу „Жидівка-вихрестка“ а в найбільшій осередку нашої еміграції Шевченкову академію відкриває реферат на сензаційну (в 1931 чи 1932 році) тему „Шевченко, як демократ“, коли бачиш, з якою впертістю чіпляються за життя різні „трудові України“ з винниченками і яким гопакіядним розмахом плодиться друкована халтура, — тоді з жахом переконаєшся, що — мимо боротьби Хвильового — невмируща Сатана в Бочці, с. т. традиційна Просвіта ще живе й дихає. Несмертельна Просвіта!

Невжеж се єдиний приступний для нас рід несмертєльности?

От дивлюся на фотографії нового французького (?) фільму „Тарас Бульба“ (пяна морда в пугачовській папасі), що його „накручує“ чи вже й „накрутив“ аж в Мадярщині, якийсь підозрілий пів-землячок А. Грановський, — кров холоне в жилах на думку, щож то за нову Вампуку малоросійську побачить спраглий на егзотику світ? Але відірвавшись на хвилину

від видива майбутньої, творимої небогатыма, України, і подивившись тверезо довкола, бачиш, як легко чужинцям не вірити в Україну і як трудно численним грановським на ній не спекулювати!

В одного колекціонера я бачив якось цікавий документ — щоденник „діяча“ з 1919 р. Над землею українською гуркотіла збуджена історія. На „багряних конях революції“ — мовляв Хвильовий — летів час. „Тіні середньовічних лицарів“ вставали над степами. „Греміла, народжувалася молода епоха“. Рвалися шрапнелі, свистіли кулі, вмирили сини Землі за її майбутнє. „Діяч“, типовий примірник тодішньої соціалістично-патріотичної еліти, зрідка виходив з вагону на „нараду“, переважнож відпочивав, пив чай з ковбасою і писав патріотично-малоросійські віршики (додані до щоденника) до улюбленої дружиньки, що передбачливо сиділа з майном поза межами української історії. Бо, мовляв, історія історією, а — скінчиться безголова — жити треба. Рушилися царства, падали імперії, перекроювалася мапа Європи й світа, але лінії долі України та її „діяча“ не перетнулися ані разу.

Скажете — „випадок“! Ні — майже символ того матеріалу, з якого мала повстати держава. Якби було інакше, інакше уложилось все. „Греміла, народжувалася молода епоха“, але в закутку, причаївшись, сидів Сатана в Бочці і епоху ту не лише зрадив, а й, нажаль, пересидів.

Щось містично-невмируще, демонічно-гоголівське є в тім українським типі.

Сеж він (в масі) майстрував тут „радянську плятформу“, а там провадив „українізацію“. Сеж він тут складав малограмотні „трудові України“ й інші „соціологічні“ установи, а там настобурчено-самоотвержено викривав „хвацизм“ Хвильового. Сеж він тут захвалював хоч і совітську, але „будь що будь державу“ й „що не кажіть, а Скрипник таки міністр!“, а там, в ролі Мийи Мазайла континуував діяльність відсутного Шульгіна з Кієвлянином. Сеж він звідкільсь і досі запевняє „товариша“ Сталіна, що „прагне тої самої мети“, лише боїться „руського націоналізму“, а там — скребе тепер потилицю, приказуючи: „Якбиж то було знаття“...

Думаєте, що все те він робить зі злої волі? Де там! З якнайліпшої.

Бо він перш за все вовкулачо-хитрий. Він такий хитрий, що кінець-кінцем завжди перехитрує сам себе. Але разом з тим він тупий. До розпачі. До плачу. Він тупий урочисто, урядово, похоронно-побожно. Незалежно від кількості дипломів, докторатів і габілітацій. Сеж, власне, він, бувши р. 1919 якимсь начальником постачання (улюблена посада!) в самий розгар бою вимагав від старшини-гармаша печатки на вимогальній відомості, бо — „інакше набоїв не видам“. Формаліст!

Москалі його прикмети віддавна спостерегли і ось вже

кілька століть грають на них „наверняка“. Один з найліпших знавців Сатани в Бочці і найболючіша жертва її — Хвильовий окреслив сю потвору стисло: „...хоч ти об'єктивно і маєш тенденцію бути царем природи, але суб'єктивно ти — гоголівський герой. Справа тільки в тому: чи бути тобі Акакієм Акакієвичем чи Держимордою. Тут маєш вибір. (Камо Грядеши 1925 стор. 38).

Але частіш — і того Хвильовий не встиг відмітити — буває він, як се не дивно, органічним симбіозом Акакія Акакієвича з Держимордою. Кінець творення Просвіти!

Етнографічний „хвершал“, що йому безсумніву завдячуємо три чверти всіх українських „трагічностей“, мимо всіх справді трагічних, часом дантейських подій і явищ останніх десятиліть України, — таки перетривав і доховався в своїй „бочці“ до сьогодні.

Не покаяли його ані Олена Пчілка з донькою, ані Міхновський (самогубство), ані дідусь Луденко (в сірій шинелі з рушницею на полі бою), ані київські неоклясики з Зеровом (без вісті загинув) на чолі, ані мужня жінка Старицька-Черняхівська (у вязниці), ані повісти й оповідання Антоненка й Підмогильного (невідомо де).

З огидою оминали його кулі 1917—20 рр., не поглинув його „трикутник смерті“, не дістав він сухіт за дротами таборів (пив чай з власного самовара), не взяли його ніякі чорти на еміграції, не щезнув в аудиторіях і лябораторіях наших високих шкіл („хібаж то школи? хібаж то прохвесорі? от у нас у Петрограді або у Кобеляках!“).

Взагалі зненавиджена „Івропа“ не зробила на нього найменшого вражіння. Чи то біля Колізею, чи на пляс д'Етуаль, чи на Унгер ден Лінден, чи на Вацлавскім Наместі — він залишається той самий, що й двадцять літ назад: з цїпком, з „як там здоровлячко“ і з аврою невмирущої полтавщини, цїлком непроникальною для зокільного світа. Що до того він справжній чаклун. Потрафить вмиць перенести атмосферу Шаргорода навіть до ньюйоркського Бродвею. Завжди вірю, що колиб він, як стій, опинився на північнім бігуні, — то за пів години в нього вже кипівби самовар. Гинулиб Амудзени й Бирди, але він пивби самогон, закушувавби ковбасою з часником і переконано пояснявби: „гинуть, бо — дурні“.

При цїлій своїй неймовірній практичності (пальця в рот не клади, одкусить!) і, назагал, цїлком незрушимій твердокамінності серця, він дуже сентиментальний і, звичайно, легко слезозочить. Оповідав колись знайомий, що товариш його по київській кімнаті, бувши під чаркою, брав свої старі штани, вдивлявся в них і, співаючи „Сироти-и-на, сироти-и-на — кожная-а-а штани-и-на“, — довго й гірко плакав.

Просвітянського „сатанізму“ й ментальности духового куркуля ніщо в нім знищити не здолає. Він може переходити

всі шаблі соціальної гієрархії — від сільського писаря до радника двору і від сторожа при університеті до доктора попогіс causa при німже, — але в істоті своїй залишиться однаковим. Однаково складатиме до скрині титули й дипломи разом з салом і похвальними листами.

Психологічно — вічний „член союзу русского народа“ (часи, згадувані ним завжди з тихим зітханням), він автоматично переносить свою психіку до різних, в залежності від обставин, умов, цілком забуваючи при тім, що всеж таки „греміла (й навіть далі гремить!) молода епоха“, що „дійсність“ зробилася крихка, картонна, непевна, що увесь світ веться в пропасниці і для колишньої „вічної“ Малоросії вже ніде немає місця.

І тому-то, як не дивно при його феноменальній животности і просто жидівській дупкости, — він, остаточно, всеж таки програє. Навіть, коли й виграє на короткий час.

— —

Щож дивного, коли очі чужинця, віддавна приривчанні до характеристичної й неначе репрезентаційної постаті, раптом лізуть на лоба, побачивши „Молодий Театр“ Курбаса, „Камену“ Зерова чи „Абетку“ Нарбута! Щож дивного, коли чужинецькі уха, навиклі до традиційних „гоп кума не журись“, тетеріють на звук мелодії Леонтовича чи другої симфонії Ревуцького! І чиж маємо так вже дуже ображатися, коли чужинець, прочитавши десь, що портрети Левицького, або музика Бортиянського, або писання Гоголя „скарби російської культури“, — на ствердженні тім зупиняється і ніяких аргументів слухати не хоче.

Бо требаж собі хоч тепер, „на ріках вавилонських“ усвідомити, що саме український етнографічний фельдшер, хоче він того, чи не хоче, є найлютішим ворогом тисячелітньої цивілізації України і найголовнішим чинником, що перманентно обертає українську творчість в Дике Поле (а значить і в Saturnus Martius). В атмосфері того фельдшерства все творче, вічне, гине зеленцем. Се очевидна істина. І як не болюче, але треба нарешті вибрати або „Беатріче“, або „Оксанку“, або „Цезаря“, або „Сірка“, або (вічна пам'ять Хвильовому) „Европу“, або „Просвіту“. Третього — покищо — не дано..

— Ага! — з тріумфом скрикне забобонний співбесідник: значить — стара історія! Малпування (а виж за „органічність“!). Орієнтації. Очікування варягів. „Вона — Скандинавка“ і таке инше. Чули вже.

Ні. Не так хутко. Хвилинка уваги.

Аджеж і „Европа“ і „Просвіта“, а навіть яскраві образи з віршів одного вельмипозажаного письменника — „Оксанка“ й „Сірко“ — стоять тут в лапках. Бо — символи, як, до речі, й ота „Скандинавка“, що не конче маєйти аж з Скандинавії, щоб „осяять і опанувать“, про що з жахом недавно

писала тут добра поетка Олена Теліга. „Скандинавська“ муза й „скандинавський“ дух мають лише натхнути тубильців для тубильних справ і на тубильнім терені. Сей, можливо невдалий, символ був намаганням перемоти недосконалість людської мови, в якій деякі слова з часом прикродряхлюють і обтріпуються (як хочаб отой нещасливий, хоч і близький батьківському серцеві „варяг“). Те саме і з „Европою“, теж, може, символом ненайліпшим.

Розкриття того символу добре відоме з памфлетів Хвильового. Се є — „досвід богатьох віків“ (*Камо Грядеши* стор. 42), с. т. якраз те, чого нам завдяки перервности нашої історії, бракує, те з чого ми були кількикаразово „окрадені“. І саме наслідком тої „окрадености“ з'явився в нас потворний сурогат культури — „Просвіта“, символ, передовсім, фатального каліцтва національного і не так примітивізму (бо то „молодість“), як деградації, своєрідного декадансу.

З „Просвітою“, з „Сатаною в Бочці“, з „Жидівкою-Вихресткою“, а навіть з „Оксанкою“ й „Сірком“, а навіть з самим, не проти ночі було сказано „Драгомановим“ (теж з символом), в сорокових роках ХХ століття, за межі етнографічно-діалектологічного і в пень закатериненого зачарованого кола — напевно не вирвемося. Крутитимеся в тому колі з більшою безнадійністю, ніж крутилися. Крутитимеся повсякчас і навіки вічні, бо й українізація парастасу тут нічого не допоможе. Що більше, не допоможе навіть „один правопис і одна літературна мова“ (якби вона в царстві Просвіти взагалі могла сформуватися), бо ані в правописі, ані в мові ще не полягає сенс дуже надуживаного, але цілком незрозумілого для тих, що надуживають, слова: нація. Поняття се не тільки далеке всякій етнічності, але й прямо проти не їй.

Заохочені лише модою, але нашпиковані старовинними забобонами про „рідність“, сини й вихованці Просвіти наново вкладають се органічно-живе поняття в труну муміфікованої нашої історією соціально провансальської етнографії. В той спосіб наново звужуються вже осягнені історичні обрії в задушне коло вчорашньої повітової безісторичности. І починається казка-безконечник від початку. Так, якби просвітянська „більшість“ умовилася вважати, що від 1917 р. нічого не сталося.

І от знову писатимуться віршики „на шевченківській мові“, знову танцюватимуться „національні“ гопаки, знову продукуватимуться страшенно наукові причинки до причинків, знову підуть дискусії про апостроф (як колись про „ся“), знову доказуватиметься, що наша мова є найсамостійнішою („Записка Петербурської Академії!) і наймилозвучнішою в світі, а хор співатиме „Реве та стогне“.. Словом наново повстане укрона ідилля малоросійська під гаслом: „борці проти Пушкіна“.

На всеж, що не вклатиметься в ті рядки, існує від-

давня випробуваний спосіб м. и. успішно стосований в випадку з Хвильовим. Просвітянин, „граціозно спершися на пужално“, розброююче — щиро сконстатує: „Пхі, таж то москаль“. (або „поляк“). Дальше того фантазія його, звичайно, не сягає.

30 X 1935

Михайло Острроверха

Найболючіше питання сучасної Європи

Найскладніше і найболючіше питання сучасної Європи, се упадок уродин, який рік-річно збільшується.

Яка причина того? В чому криється се страшне для Європи марево? Всі бачать ту причину і те лихо в тому, що населення сіл покидає масово село і переходить у місто. Більшає місто, паде село, паде раса, паде все життя. Бо село се вічно живі запаси сили та існування народу. Сильне село, то сильна країна.

І ось в Європі, в першу чергу Італія і Німеччина ведуть вперто політику: поворот до матері землі. В тій політиці бачать єдиний рятунок, щоб нарід не пішов на загладу. Бо, як дехто вірить, що з поступом гігієни врятується Європу від заглади, то помиляється. Статистика, яка доказує дуже малу смертність, правдива. Але правдиве й те, що за короткий час деякі держави, як Франція, матимуть більше добре збережених стариків, ніж молодих людей.

Чимало й літератури появилося останніми часами, яка займається тим пекучим питанням: існувати. З поміж навали книжок візьмемо лише ті, що найцікавіші. І то лише італійських авторів. Бо, наприклад, німецькі, як О. Шпенглер, Р. Корчер та ин., вже в більшій частині знані в нас.

Одна з таких книжок, що переконливими аргументами доказує упадок уродин в Європі, і то, розуміється, більше в містах того упадку, се книжка *Європа без Європейців*. Автор її зветься Гулієльмо Данці.*) Зачинає від Америки переходить до Англії, Німеччини, Франції, Італії. В усіх бере старі статистики з початку ХІХ в. коли населення країн зростало і, десятками років сходячи до наших часів, доказує, яким застрашливим темпом паде зріст населення.

В Америці причину упадку уродин автор бачить в „Законі вигоди“, а не так вигоди, як, сказавши чужим але достосованішим словом, „комфорту“. „Слово, — каже автор, —

*) Guglielmo Danzi; *Europa senza Europei*. З короткою передмовою Мусолінія. Рим 1934.

яке означає весь світ, все по трохи: гарна хата, гарний одяг, авто, служба, ситий і обильний обід, театр, літнисько, фотель, радіо, пишні і руйношлункові напійки, табарен, джес.. На те все працюється.. Все те піддуге якоюсь вправою мязів якимись спортовими перегонами, називається життя. ...Діти? О, вони коштовна справа! Закон комфорту не дозволяє на фабрикацію дітей: навпаки доставляє наймодерніших засобів протиплідности, які то засоби згодом роблять жінку безплідною... Комфорт, який сучасне велике місто жертвує своїм мешканцям, се метрополітанські залізничі, се нори брудного життя, публичні доми за найдешевші ціни, популярне кіно, скрита гра в карти“.

При такому житті автор, опираючися на статистичні дані, доказує, що, як піде таким темпом дальше, біля 1960 року населення Зєдинених Держав перестане приростати. Також те, що жінка працює стало причиною упадку уродин.

Помічаємо щораз більше від 1880 року причини упадку уродин в Європі. Вони отсі: 1) еміґрація; 2) розріст міста коштом села; 3) все численніша праця жіноцтва у фабриках і инших урядях; 4) зріст індивідуальних вимог, який не є в пропорції до заробітку; 5) поширення, все замітніше, венеричних недуг — зовсім не останні наслідки урбанізації — і через те багато людей стає безплідними; 6) питання будівельне; (Візьмім під увагу ми, українці, що довкола Харкова на передмістях робітнички живуть в бараках-норах брудних, опущених. А такий стан хіба не причиниться до розросту населення М.О.) 7) моральне зіпсуття.

Автор за порядком переходить до Англії, де всі знають, міське життя дуже переважає над сільським. Доки село не йшло в місто, доти населення Англії зростало. В 1811 році було 10,164,256 душ населення, а в 1881 році було вже 25,974 439. Але від 1881 р. приріст населення паде: наприклад, в 1921 році уроджених живих було 848 814, а вже в 1933 р. поступенно спадаючи, дійшло до 580,414. А в ті самі роки вмирало: 1921 р. — 458.629 душ, а в 1933 р. — 496.550.

Не краще і в Німеччині. Бургдерфер каже, що в 1901 р. було 2,032.000 уродин; в 1931 р. було 1,032.000, а в 1933 р. лише 960 000. При кінці минулого віку на 1000 було 37 уродин, а вже в 1933 році лише 14.7. При кінці минулого віку на 1000 жінок, здатних родити, припадало річно 300 уродин, в 1913 р. було 200, а в 1932 р. вже лише 100. В Берліні в 1932 р. на тисячу жінок здатних родити, було 42 уродин. Бургдерфер твердить, що „Між всіми народами Європи Німеччина має найбільше зменшення і найменший рівень уродин“. Як так піде дальше, то Німеччина при кінці двадцятого віку буде мати лише коло 47 мільонів населення. І Обєршерє заявляє, що упадок уродин, се наслідки „закону комфорту“.

Та властиво найпоганіший стан таки у Франції. Упадок уродин став найпомітнішим в останніх трицятьох роках. Від

1900 до 1932 р. уроджених на 1000 паде на 5 пунктів: з 22.1 на 17.3. І тих 17.3 все належить до села Франції, бо в містах, а ще до того в тих великих, вже давно смертність переважає над уродинами. Париж за 1933 рік зареєстрував 37.357 умерших, а 35.463 уроджених. Отож надвижка умерших дійшла до 894. У Франції в 1923 р. було: вінчань 355.066, уроджених живих 761.258, умерших 665.696; а в 1932 р. було: вінчань 314 878, уродж. живих 722.146, умерших 660.882; а в 1933 р. уродж. живих 682.000, умерших 661.000. По статистиці маєткової із 8 березня 1931 р. в Парижі-місті на кожних 10.000 населення припадало 2.118 молоді низше 20 років, 6 874 між 20 і 50 роками, 1.018 від 60 років у гору. Значиться — брак молоді.

В Італії, яка досить припізнено почала індустріалізуватися, образ дещо відмінний від інших країн. Тут упадок уродин не є такий застрашливий. Все таки й тут, як упадок уродин продовжуватиметься, то не весело й з Італією буде. В 1881—1885 роках, коли Італія мала 28,500.000 населення, було: 231.915 вінчань, 1,094.076 уродж. живих, 786.656 умерших. В 1933 р., коли Італія має понад 42 міліони населення, було: 285.236 вінчань, 986.852 уродж. живих і 567.043 умерших. Автор книжки остро виступає проти галапасів сучасних модерних часів — проти досмертних парубків, які є теж однією з причин упадку уродин в Європі. „Безженний не чує життя, як післанництва і відповідальности, а як спекуляцію та пригоду. Важко, щоб він сформував собі якийсь характер: безженний майже завжди є рабом самого себе і своїх власних пристрастей. Через нього організована вада збільшується. Він заходиться розважати свою самотність через оманні приємности вражінь. Він захланий і самолюб. Він затроює суспільність своїми безупинними краплинами аморального цинізму. Такий старий парубок не може собі здати справи, що се таке продовжність життя: він є свого рода замкнене коло, що з „я“ робить власний спосіб думання, власне божество. Над ним володіє тіло. Він лише раб. Немає більшого рабства, як те, що віддає людину володінню зміслів, химерам інстинкту. Тільки родина може змінити ментальність одиниці „піднести її до духовости, зробити те, що вона зрозуміє матеріальний добробут як засіб, а не як самоціль життя. І самого себе зрозуміє, як засіб створений для творення“.

Тієї вигоди, того комфорту люди шукають в містах. Цілими загонами покидає селянин землю, село і йде шукати щастя серед оманних блисків міста. І тут конає. „Бо в місті людина пьоволі, пьоволі стає безплідною, як земля під каменем вимощеним шляхом, як під асфальтом“. А село пустіє, як в Провансії, про що говорить Р. Корчер: „В Провансії, в Нормандії, а особливо в плодовитих долинах Гаронни, Рони і Льоари знаходяться села в руїнах опущених, яких населення зов-

сім вигинуло. А довкола тих сіл широко простягаються поля облогом лежачі“. Нещодавно читав я книжку, забув якого автора, про упадок народин в Європі, і вичитав, що в південній Франції, куди емігрують переважно італійці, є одна місцевість, яку заселяють збитою масою італійці, які там управляють тридцять тисяч гектарів власної землі. Причина того вигибу полудня Франції проста: молоде покоління поперло в міста, а старі поволі вимерли і село лишилося пустою.

Ось так мається демографічна справа в Європі. Треба тут згадати лиш, що в той час, коли Європа, а краще сказати весь світ білої раси корчиться, то розростаються і то сильно колірові раси. В першу чергу Ніппон. І не диво, що з того приводу Мусоліні, Гітлер, О. Шпенглер і інші кличуть Європу схаменутися й подумати, що з нею станеться, як упадок уродин треватиме дальше.

В Італії фашистівський уряд робить все можливе, щоб приріст населення збільшити. До того служить: податок на парубків; полегша в податках великій родині; винагороди за близнята, а вже що казати за троячки; винагороди на нове господарство молодят; 80% знижки на залізницях в пошлюбній подорожі. І справді в середущій Італії і Сицилії за останні роки приріст населення збільшився.

Що Італія робить, щоб селянина привернути до села, до землі, щоб расу в самому коріні ратувати. Себто: політика дизурбанізації, сказатиб відміщення. Про се довідаємося в цінній книжці „Параболя міста“, якої автором є Ренато Канілія.*)

Автор коротко пересуває перед нашими очима розріст великих міст Європи. Наприклад: Лондон в 1800 не мав навіть мільона мешканців, а при кінці того віку сягав вже чотири мільони, ну, а на початку війни мав уже шість мільонів населення. Таке й з Парижем — від 600 тисяч до двох із чимсь мільонів населення в 1900 роках, а в 1913 р. вже три мільони. Берлін в 1800 р. мав 172 тисячі населення, а в 1910 р. вже понад два мільони. За одно століття Відень збільшується у вісім раз. Перша причина урбанізації — залізниця. Винайдена в 1829 р., а вже року 1850 в Англії є 6621 миль залізничних шляхів, в Німеччині 5800 кілометрів, у Франції 3500 км.

Автор починає свою книжку з переконання, що майбутність Італії в хліборобстві, що се єдиний шлях Італії.

По залізницях, перші, що стають причиною переходу селян до міста, се панове, що жили на селі, що були великими власниками маєтків; а далі, професіоністи, багаті ремісники. Бо „Перебування на селі десяти, чи двадцяти осіб високих клас, означає працю і хліб для двісті осіб в спосіб безпосередний, чи посередний. Йдучи за родинною традицією, підвладні місцевим звичаям, члени тієї шляхотської родини му-

*) Renato Caniglia: Parabola della citta. Збірка Літторіо Рим 1935.

сять видавати гроші щедро: довкола них живе мала їх свита. І так гроші, які вони видають, розходяться широко на всіх робітників, які тягнуть з них зиски“.

Друге явище урбанізації, то сам селянин. „На нього самого місто не робить притягаючого вражіння, він і не думає вибиратися в невідоме. Селянин важкий, щоб рушитися. Він упертий, твердий, привязаний до землі, як віл до важкої праці в ярмі. Селянина не приманить ні електричне світло, ні телеграф, ні трамвай. О, він не рушиться з села. Але сини ні! Сини можуть і мусять бути чимсь. Сини підуть до міста. Бодай один, може найстарший. Буде славою родини, гордістю батька селянина. І малий син іде в місто. І ось тут історія урбанізації повна посвяти боротьби, упертости, нужди. Дехто й виринає понад юрбу. Один на десятки тисяч. Богато молодих живе в містах: дехто з них вже й соромиться свого темного походження. А батько селянин все оре землю-мату, а монюнка все більше пустіє, бо ж треба потомка в місті вдержати“. Як бачимо, багато нагадує нам сей опис і з нашого життя. Хоч в нас урбанізація має зовсім инше завдання, хоч характером схожа до інших урбанізацій в країнах Європи.

З розростом індустрії селянин все більше покидає землю. І так в 1880-их роках стодесять тисяч селян переходить в місто. В 1890-их роках двістіпятьдесять шість тисяч; а в 1901 р. понад пів мільона. А ті, що лишилися при землі, се переважно неграмотні хлібороби. Найбільшою перепорою зрозуміти вагу управи землі є неграмотність. І селяни вперто обстоюють старий вже мало тепер ужиточний спосіб управи землі. А причина того — урбанізація. Бо земля позбавлена освічених людей, що стали б провідниками, земля стратила тих людей, які могли б розповсюдити нові думки про хліборобство, нові критерії. А в той сам час по містах множаться тисячі-тисячі дипломованої молоді. Найкраще покажуть нам цифри дипломованих інтелігентів у Німеччині. За голяндським статистом Ф. Й. Іденбургом виходить таке: в трьох роках 1910, 1925 і 1932 було дипломованих—27.252, 89.481 і 126.606. В тихже роках в Італії: 27.747, 45.516 і 51.108. Автор каже, що треба вести вперту пропаганду, щоб молодь не йшла в ряди професіоналістів, а верталася до землі.

Фашистівський уряд бачучи, що місто, коли воно розростається до величезного туловища, є поступенною загибллю народу, повів організовану боротьбу: поворот до землі! Проти урбанізації! Окрім міністеріяльних розпорядків, окрім правосилля префектів, які мусять слідкувати, щоб явище покидання землі не переходило меж можливости, окрім систематичної пропаганди в пресі за поворотом до землі, в усіх округах Італії основано товариства, яких завданням берегти прав селянина, щоб його стан покращав, вести пропаганду дизурбанізації,

творити нові осередки хліборобського характеру на селі, припиняти хочби й силою мандри селян до міста. І так, для прикладу, згадаю: в П'ємонті є товариство Magna Mater, в Кунео Ufficio della Montagna і т. д., які ведуть по всій Італії пропаганду: до землі! Оголошується конкурси з винагородою: на будову нових сільсько-господарських забудовань, то на вдержання всього господарства з всіми будинками в зразковому ладі. Ведуться праці над направою старих доріг і творяться нові дороги, засівається нові ліси, системуються допровадження води в горах, ведеться меліорація пасовиськ. Все те — щоб збудити запал селян до землі, щоб земля давала більше, як дає. По містахже всіх безробітних відсилають силою до сіл їх приналежності.

Земні продукти села, на які є такий попит в місті, пішли на користь селянина, бо знищено цілу зграю посередників, що доставляли ці продукти з села до міста. В округи, де не було питної води (доставляли цистернами), пущено водопроводами воду з гір. І так в Істрії один водопровід дає води 200.000 населенню, а в окрузі Пулія, де від соток років не було здорової води, водопровід дає воду 800.000 населенню.

Лиш побіжно, і то дуже, перейдено тут дві цікаві книжки, в яких говориться про сучасний стан населення у всій Європі. Богато річей, поглядив, для нас, недержавного ще народу, не підходить зовсім, або мало, але багато є повчального.

Мирослав Гоца

Візуалізм або примітивізм світовідчужання*)

Росія все та сама і не здобулася ніколи видати з себе людину, що мала б шляхетне, глибше розуміння життя. Всі „найгеніяльніші і наймудріші“ не розуміють інакше, як у вище наведений спосіб, „движеніє к Западу“. Наведу ще слова згаданого російського історика: „До Петра народъ повернуль къ Западу... и это должно было непременно выказаться въ одеждѣ и волосахъ. Удивляться нечего этому явленію, которое повторяется непрерывно въ глазахъ нашихъ; человекъ прежде всего въ своей наружности, въ одеждѣ и уборкѣ волосъ старается выразить состояніе своего духа, свои чувства, свои взгляды и стремленія. Какъ только признано превосходство иностранца, обязанность учиться у него — такъ сейчасъ же являється со внѣшняго, съ одежды, съ убранства волосъ, а тутъ еще твердили, что въ покроѣ платья выказывается разумъ народа: русское платье не красиво и не удобно, за него иностранцы зовутъ насъ варварами, особенно нерасчесанные волосы дѣ-

*) Гляд. Вістник кн. XI б. р.

дають насъ мерзкими, смѣшними, какими-то лѣсовиками". Вже при Борисі Годунові, при першій зближенню до Заходу зачинається між росіянами „подражаніе иностранцамъ в наружности" зачинається „бритье бород" і тутже зачинають супротивлятися тому „хранители старовини" (*). Отже чувства і зміст душі виявляемо убранням і укладом волосся, — зовнішнім виглядом. Відси радіє Милюков і всі інші московські історики, що Петро зробив з Росії Европу. Йому і всім росіянам здавалося і здається так, як і всім примітивістам, що, коли змінять зверхній вигляд, причешуть „нерасчесанные" волосся та надінуть блискучі й сорокати шати „варварові й лѣсовикові", зараз зроблять з нього „настоящего" європейця — ба, коли його „уборка" буде більш блискуча як європейця, він його перевищив. Але через те оті „чувства душі" варварські, ота „грубість" не змінилися і варвар далі лишився „мерзким" варваром. І коли про Петра ревів Ломоносов: „Онъ Богъ твой, онъ Богъ твой былъ Россія!", престолюддя, яке не „путешествовало" по Европі, вважало його за втілення зла — Антихриста. „Він створив нову Росію" — по формі — так, бо роздуд імпонуюче її границі, пообтинав кудлаті бороди й довгі халати боярам, але в суті вона лишилася та сама, — варварська, бож варвар не годен перетворювати варваризму на цивілізацію. Коли хто з європейців був перед ним і за нього в Росії, — коли йому показали виголених росіян і вдягнутих у „гози", як нині большевики вдягають фраки — мусів сказати те саме, що бранденбурська Софія: „Это человекъ хорошій и вмѣсть очень дурной". Петро часом умів глянути трошки глибше: видав укази шкільні та про академію, але з 42-х провінціональних шкіл, до середини віку доживає тільки 8, а з 2000, силою навербованих, учнів до 1727 р. виучується тільки триста на всю Росію. З академії не вийшло нічого; те саме, що з нинішніх большевицьких „високих шкіл" та інститутів, в яких директорами бувші кримінальники-вуличні злодії насилують студенток, або де вязнять чужих професорів, силою змушуючи їх працювати, не випускають з СРСР. Чи європейськість Росії Петра І не така як нинішня могутність і культурність СРСР? Коли європейець нині поїде до СРСР і його опровадять за руку по заводах, як дитину по цирку, страх примітивний мусить бути, коли під маскою форми не добачить жакливі суті, а в очах тих, що його опроваджують, вічних упертих Петрів, будуючих столицю на багнах де дусяться десятки тисячів робочого люду за свою пасивність і нездібність викристалізувати з себе інтелігентну організуючу расу, що повелаб до дійсної культури і цивілізації замість до перегон з Европою через Соловки і стрілецькі шиньони Петра.

Доморослі „європейці" не можуть переболіти, що „по-

*) С. М. Соловьєвъ op. cit. стор. 1189—1190.

літичні настрої піддержують у нас оману (!), що краще обійтись без звязків з радянською літературою тому, що вона тенденційна... Мало пригадуємося над фактом, що за 10 літ зросло на Радянській Україні нове покоління, виховане на здобутках революції... і що се покоління є ширше в своїм світогляді та повніше віри в свою дійсність ніж ми", що „географічний звязок України з просторами Росії дає змогу її письменникам втягнути в себе той подих ширини, завдяки якому Достоевський, Толстой а навіть Горкий звертають увагу найстарших культур“*). „Подих ширини“ — московська „ширина“, сей „розмах“, — се лише виявлення своєї туги, щоб „догнати і перегнати“, щоб імпонувати тим „розмахом“ („осягами“ соціального будівництва), про який вже 18 літ верещить большевицька преса і яким імпонує хіба примітивним візуалістам або тим, кому виявляти „подив“ приказано. В нас подібні грінгорни все в конфлікті з своїми земляками, що глибше уняли життя й відчули його. Все, що має свіжіший і яснійший подих та глибшу суть, проскрибується в нас. Проскрибувалося свого часу Франка, як творця, нині те саме з Шевченком, не кажучи про Лесю Українку, яким „Нова Зоря“ відмовляє місця в українському пантеоні. Але, коли часом наш доморослий дефетист, стративши почуття крови, піде на службу чужинцям, чужій культурі, а ті „звернуть на него увагу“ — о, тоді грінгорни знімають вереск й пригадають собі, що „він наш“. І тоді насильно стягається такого типа „до нас“, плачучи на „обставини“. Замість пятнувати зраду, грінгорни оправдують її обставинами (відомо як „Нова Зоря“ оправдувала виступ Панейка). Такаж історія і з „батьком дефетистів“ Гоголем, про якого доморослі „європейці“ ніколи не оминуть згадати, що „він наш“, такаж історія з Немирович-Данченком, з Зощенками й Аверченками, яких друкується й переводиться тому, що грінгорнам здається, що вони „теж наші“, такаж і недавня історія з якимсь „нашим“ егзотичним малярем, що зволив, будучи у Львові, „подарувати образ на рідну ціль“ та декому з „земляків“ протекційно подати руку, коли сей „наш“ виступає все під чужими кольорами й „забув“ рідну мову. Для примітивістів буде все „наш“ той, що зовнішно, „наружністю“ має чим їм заімпонувати, що є якимсь „спецом“ чи „авторітетом“ чи, — о, се найважніше! — за ним „сильні плечі“, якась влада, може гроші — хай се буде моральний кретин, дефетист чи дегенерат. І коли Скрипник приїхав до Львова, його витали словами: „маємо честь витати пана міністра!“

Примітивісти ніколи не стерплять того й не подарують тому, що з їх рідних, знайомих, з їх раси міг підвестися понад їх голови, а вже коли сей немилий для них факт ста-

*) Михайло Рудницький *op. cit.* стор. 84—87.

неться, всупереч їх зусиллям його понизити й стягнути в діл, тоді, ради Бога — всі до нього признаються.

Відчути життя й його глибше тзн. суттєве сприймання се прикмета вищого ґатунку людей — плиткість і візуальна поверховність у дорослих має в собі певні риси дитячого синкретизму спостерігання. Дитина, до певного віку, коли оглядає якийсь образ, не може сприйняти його цілоти змісту і ідеї. Покажіть їй образ і спитайте, що бачить? Вона водитиме по нім пальчиком і говоритиме: тут кінь, тут пан, тут „ґава“, тут лавка і т. д. В неї ще вповні нерозвинена здібність спостерігати й вона не може вхопити цілоти-змісту, а тільки помічує поодинокі його частинки, формальні і наглядні — візуальні. Те саме і з примітивним типом спостерігання у дорослих. Він ніколи не в силі схопити ідеї твору й тому здається йому, що вони не мусять мати і не мають її як не всі, то деякі. „У малярстві, музиці та архітектурі багато лекше вказати на ролю форми (в сей спосіб аргументує, що твір не мусять повстати з ідеї і мати її *М. Г.*), якій ніколи майже неможливо протиставити ідею. Краєвид, соната або будівля, що нас захоплюють, не проявляють в нас навіть потреби дошукуватися в них „ідеї“*). Відчуття нутра-духа творів музики чи малярства, вимагає небуденної інтелігенції, вимагає дійсно шляхетної раси, глибшого сприймання. Не дивуймося, що кожний ґрінгорн-примітивіст, коли хоче довести потребу „уступки ідеї для форми“, приточить власне, як докази, твори з тих ділянок мистецтва. Представляю собі артиста, композитора чи маляря, як до нього приступає доморослий критик і знаток „європейської міри“ й захоплений його твором каже: — правда, що в вашім творі нема ідеї? — Так, нема... — відповідь йому з певністю, бо якжеж йому витолкує, що ідея породила його твір, що вона захована під тими звуками, красками і лініями, як зможе він йому се „вияснити“ — показати? Ідеї в тих творах не можна ані показати, ані переповісти — її треба відчути. А щоби відчути, треба мати глибшу, ніжнішу душу м'якшу і складнішу, треба мати спостереженевий апарат не обмежений тільки до зміслових вражінь. І тому, що існують такі твори, що їх требаб для подібних типів підписувати, здається їм, що суть мистецтва се форма, що „літературний твір не мусять мати глибшого світогляда ніж гарна жінка“, і що „твір мистецтва розбуджує ідеї своєю формою“**). На тих прикладах найкраще бачимо спосіб і процес світовідчування примітивіста. Світ для нього є світом форм і зовнішних симптомів, поза які його грубошкіра душа не в силі перетиснутися і тупе чуття нічого добачити.

*) Idem стор. 172.

***) Idem.

Гарний приклад „літературного Гриця“ дає Вадим у „Вістнику“ („Поетіє розрадо одинока“ 1933 р. т. IV стор. 802), де наводить вірш якогось Іскри з „Нових Шляхів“: Вірш сей — прообраз примітивного світовідчування: „Спи спокійно добродію Форде, громких пане концернів, обіймай коханку і відригуй вчорашнє вино“. І питає Вадим, звертаючись до Гриця Іскри: „Невжеж ви думаєте, що американці (хоч і буржуї) творять свої ідеали після вашого образу й подоби?“ Влучний запит. Вічний Петро чи Гриць все уявляє собі на свій спосіб „пана“ і тому, коли дірветься часом до влади, (як в часі революції) ніколи не забуде в того „пана“ забавитися, стати паном самому на подобу вище наведеного ідеалу. „Пана“ і „панськість“ розуміє симптомами — візуально. Тому розуміємо тепер чому то нпр. в большевицькій революції, в революції примітивного народу, вся лють революціонерів в першу чергу звертається на симптоми панськості. Не шкодить, що варвар тоді вдягає „панське вбрання“, „панську міну“, „обіймає коханку“ чи знасилює „панянку“ „відригуючи вино“ — нищить з імпетом всі симптоми „панськості“ (як здається йому) — ф о р м у. В першу чергу демолує „панські“ дома й їх улаження, бібліотеки, пана; падають жертвою найцінніші здобутки культури: музеї, театри і т. п.

Хуліган, що нищить панські дома, не инакше виглядає від „пана, що приїхав до краю на село“ з Америки й хоче імпонувати землякам. Антагонізм між ріжними суспільними верствами, між містом і селом, пролетарем і буржуєм, інтелігенцією і міщанством, учнями вищої і нищої школи, а навіть одної шкільної класи між другою в тій самій школі, між семінаристами і гімназистами, — сей антагонізм має свій корінь в примітивності розуміння життя — базується на візуалізмі, зовнішніх книжках, на тім, що „в очі коле“. Зясувавши собі те, зрозумівши причини візуального антагонізму, слідує зрозуміння і місце ненависти займає взаїмна оцінка. Закладаючи районову молочарню в одному містечку, деякі села не хотіли прилучитися до нєї говорячи: „там будуть сидіти пани!“ Подібні факти подає Е. Чикаленко (Спогади ч. II). Стверджує, що „найменше говорили українською мовою і найменше цікавилися українським рухом селянські хлопці, оті земські вихованці; вони одні й соромилися рідної мови й не признавалися до неї, за рідкими виїмками, мабуть бажаючи швидше позбутися отого тавра — „мужидтва“. При ненависті до „пана“ примітивіст все його наслідуватиме „панським вбранням“, мовою, „наружністю“ і пр.

Шаповал нарікає, що в нас вчать про гетьманів, які „українських дівчат давали татарам і туркам, заводили кріпацтво“ — от як розуміє Гриць своїх гетьманів і історію. З певністю, такий тип готовби кожної хвилини стати сам гетьманом і устроїти собі життя так, як сам се гетьманство розуміє. Чи не тому всякі „соціалістичні“ уряди се грабункові

кільки, повні афер в роді Ставіського? І вони якраз найбільше вереску й галасу роблять про „мораль“ — „етику“.

Подібні візуальні форми мала й ославлена та осмішена (в початках) сама собою еманципація — визволення жінки. Примітивний тип жінки зрозумів і відчув свою „рівність“ з чоловічою, як найбільше формальне зближення до нього: його одяг, звичаї, манери і т. п. На тім тлі повстали оті різні дивогляди в моді (поки вона не переволюціонувала в бік практицизму під напором конечности) і в жіночих типах характеру навіть, оті „жінки в штанах“, брутальні жінки „ніби чоловіки“ і т. п. *) Візуалізм якраз найбільше проявляється в надмірній змінності форм (брак консерватизму там де його треба), часом аж дивоглядній і карколомній; пригадаймо Росію, жінку в змінності моди, або наше „життя мови“ (дивогляди словотворення) та змінність в правописі і кумедію з апострофом, або реформу граматики (вульгаризація нашої мови через скасування „г“ і надмірне мягчення прикметників). Брак сутнього консерватизму се прикмета візуалістів, браку інтелігенції. Зрештою пригляньмося зміні моди, одягу жінки і чоловічини, в якого (за виїмком моментів-психоз) одяг і форми дуже поволі підлягають зміні, щойно під напором дійсної конечности і практичности. Відси ота надмірна пливкість форм у примітивних людей і народів, які товаришує заразом „принциповий“ консерватизм „хранітелей старовини“, отсей страх перед сутньою зміною чи реформою; в примітивістів найголовніший натиск кладеться на форму, консервуючи варваризм духа і змісту отих нових форм, гвалтом запроваджуваних. Схід безмежно консервативний і має органічну відразу до новаторства та всіляких реформ, але та сама людина Сходу, яка є все впертою в консервації пережитків і змертвілих установ, коли часом зробить „путешествіє“ по Європі, перемикається в ревного і впертого реформатора. Але ці реформи виходять і кінчаються на формі, на „брадобритію“, на „будівлях“, бетоні і комбайнах, не торкаються переродження варварського і мумійно законсервованого духа.

На сю реакцію варвара дуже впливає момент амбіції. Примітивіст, ствердивши свою меншість і нищість, нагально хоче „дорівняти і перегнати“. Але в нього родиться ще апетит згнобити і понизити тих, що сміли, мали відвагу йому заімпонувати. Відси оті вічні російські намагання запанувати над Заходом. „Своїми претенсіями та силою розмаху, російський месіанізм хоче панувати над народами, що стоять вище него так під зглядом культури, як і політично-економічним“ (**). Але і відси ненависть до тих народів, що вище стоять, відси сей інстинкт і пасія нищення в психіці росіянина, як се геніяльно

*) Децю про сей тип жінки див. в статті О. Теліги „Якими нас прагнете?“ „Вістник“ б. р. кн. X.

**) Др. Дмитро Донцов: Підстави нашої політики. Відень 1921 стор. 9.

завважив Достоевський: „Европейці бачать в нас варварів, що волочатся по Європі та тішаються, що найшли, щось, що можна зруйнувати, як гуни, що вривалися в старий Рим, не маючи самі поняття про те, що за скарби культури вони нищили*). Але не можна згодитися з Достоевським, що росіянин „не знає, які скарби культури нищить“ чи радби знищити. Він знає, що бажає знищити оті „старі“ форми, сі форми, які сам насильно запроваджує у себе, і які хотівби знищити там де вони вирости, бо ніяк не годен дорівнати їм, допасуватися до них, а нищення мотивує потребою творити, „нові форми“.

Дійсна причина відсталости і примітивности Сходу се незріжничкуваність громадська, „масовізм“ організмів суспільних Сходу. Тому бракує в Росії активности індивіда, спричиненої гнетом збірної душі від якої індивід ще не відорвався. Роля його зведена ще до ролі індивіда найпримітивніших „диких“ організмів суспільних творів, надібуваних в центральній Африці чи Азії. Росія своєю державною і суспільною будовою нагадує вповні старинні східні імперії (часом краще адміністровані від неї) де маємо в державі ще до діла тільки з двома верствами: володіючою і незріжничкованою масою. В таким державнім укладі володіюча верства є міцною клікою абсолютною, варварською і безоглядною; коли тільки пірвуться вязи кліки зараз слідує „революційний“ хаос, в якому місце старої займає якась нова кліка, ще більш варварська і безоглядна. Невизволений індивід (відси ся так безмежно велика туга за визволенням) від гнету збірної душі, примітивний не може ще думати самостійно та інтелігентно сприймати життя ані в масі гноблених, ані в масі гнобителів. Найкращим історичним доказом-фактом се недавня історія Японії, де ще в половині минулого століття dokonувалися революції „з гори“ нині по перемінах в суспільнім ніппонським організмі наступило його зріжничкування. Він в своїй будові майже уподібнився до громадянств Європи — де для індивіда і його активности нема границь, де ініціатива певних груп часом в супереч урядові на наших очах кладе підвалини під Рим Сходу—Великий Ніппон**). Така скоро еволюція, яка довершилася в Японії не є до подумання в Росії — тюрмі народів, де володіюча і примітивна каста не випустить ніколи „ініціативи“ з рук. Вона мусить гнобити й давити кожний спротив або вияв активности індивіда, бо не давлючи його, сама каста сказана на загибель а цілий організм на розпад і на ґрунтовні громадські переформування. Інша річ, що сей розпад всупереч намаганням каст, вона сама приспішує.

Причина розгляданих тут явищ лежить в примітивности душі варварів. Се створює сі непоятні контрасти Сходу. Брак володіючої інтелігенції, замість якої є лише варвари, що на-

*) тамже

**) Про внутрішні суспільно-державні перемини Ніппому див. В історик вн. IV і V б. р.

магаються все одним потягом пера-„указом“ творити нову дійсність. Але життя проти історично соціологічних експериментів. Соціолог-історичні експерименти се не експерименти в психофізичних лабораторіях чи інших. Предметом їх не мертва матерія ані не поодинокі люди, а людські громадсько-суспільства, що мають свої закони і вязи, яких не вільно гвалтувати ані рушити, коли хочемо, щоби не розбилися і не знищилися. Еспериментувати на живих суспільних організмах безкарно не можна.

Богдан Кравців

Проза галицького гетта

В останньому видавничому сезоні появилося на книжковому ринку кілька нових книжок більше й менше відомих галицьких авторів. На окладинках нововиданих книжок переважає здебільша синій колір. Здавалосяб треба сподіватися чогось нового, свіжого, що порушилоб читачем, зацікавило громадянство — одним словом: стало літературною ревеляцією.

Але покищо нічого такого немає. Ніодна з книжок не виправдує багатонадійного коліру своєї окладинки. Всі вони наділі сірі. Ніодин автор не виростає ні задумом, ні виконанням, ні ідеєю, ні навіть мистецькими ресурсами свого твору понад пересічний рівень т. зв. „літературної паламарщини“. Непереможне галицьке гетто витиснуло на всіх отсих творах своє невитравне пятно.

Для прикладу візьмемо три книжки прози з останнього часу: повість Івана Черняви *Люди з чорним піднебінням*, новелі Ірини Вільде *Химерне серце* й нариси Василя Ткачука *Сині чічки*. Кожна з них вийшла з іншого середовища: „люди“ першої виводяться з підміського й міського світу, „химерні“ постаті другої з життя затурканої провінції, „сині чічки“ повиривані з сільського ґрунту галицького Покуття. І всі вони своїми образами, постатями, ідеями й обр'ями дають в сумі те, що назвали ми в заголовку „галицьким геттом“.

Авторів гімназійної збірочки віршів *Ступені* й голоснохлопячої повісті *На сході* — ми забаглося мабуть зарискувати і літературний „іспит зрілості“ й він виступив з „найсучаснішою повістю“ (як реклямується на окладинці) про „людей з чорним піднебінням“ — „передвісників нового покоління“, „людей завтрішніх“, „людей майбутнього“, „нової доби“ і т. д.

Герой повісті і цілого „трьохлого передміського світу“ — Буньо (потеп-отеп), оцей „Рембо причинний“, Казанова підміських закамарків — се найперший і найчиткіше виведений Чернявою зразок і тип „передвісника майбутнього“ і взагалі

„людини із чорним піднебінням“... В приявності батька він завжди „довбає собі в носі“ і „кпить у живі очі“ (ст. 12). Після цілунок матері („в ясній сукні, що щільно давила перребільшені розміри тіла“) на його чолі лишається кілька грудок (!) карміну“ (ст. 12). Старшого брата Миколу („дивіться. яке в него глупкувате лице!“) на привітання поклепає по лобі (ст. 16). Товаришів, з якими здає матуру називає „напопощеними і розгорячкованими кретинами“ (ст. 9). Вкінці замужній жінці, з якою „кохається“ заявляє по-п'яному, що плює на все, що було між ними, на маніри й лисину її чоловіка — їй же самій „збірникові дочасних приемностей“ (ст. 41) прикладає соковито-батярське: „перефарбована повія“ (ст. 48). Герої „повісти“ сливе на кожній сторінці плюють, чи пак почувують „слинке згущення“, „довбають в носі“, „форкають“, „ригають“ і „вертають назад“, чи пак віддають „гнилі ферменти по довгому гулявому п'янстві“ і потому „ржуть сміхом“ і т. д. В цілому отому середовищі тільки він один — Буньо — „не дурний“, майже геній, талант, що нидіє й марнується, бож тільки його навідує такий час „коли він страшенне багато бачить і відчуває“ (ст. 52).

Сі „дивні припливи розніженої тонкої інтелігенції“ (там же) дають йому нагоду критикувати самопевнено й без розбору все: і батьків „власників гомінок прізвись і ранг (!)“ і комбатантів, що повторюють „стару байку про трикутник смерті“, і церкву й релігію, що „стали джерелом наживи“, і „храм чистої поезії“, де „барашкують тупі лінюхи і бездушні спекулянти“ йому тільки — геніяльному Буньові — дано „терпко пережовувати рефлексії про політику“ і характеризувати сучасне мистецтво як „розпусно-тучні тілища, що розлилися в клубах, як ріки перед млином“ (ст. 118).

Виведений отсе тип Черняви, герой його повісти, передвісник завтрішньої, майбутньої і т. д. людини стає носієм „нової, великої“ ідеї, нового обявлення: „позитивного авантюриництва“. Сеж бо він, не схотівши кінчити правничих студій, тікає з дому, мовляв „іспит на праві дуже ризикозна льотерія й він більше не гратиме!“ (ст. 9). І се він отой „одважний трамп“ вертається дуже швидко вже до дому, треклятого „дому“ (де сам дивується, „чому батько дає йому істи“), забагає очайдушних авантур у стилі „Казанови“ й... марить про Вера-Круз, Таматака, Сінгапур, Дакар — „світ Стівенсона, Лондона й Конрада“ — і водночас освідомлює собі зновуж завеликий ризик адже на перешкоді ...„уряди, пашпорти й кордони“...

І тому, не зважаючи на „мулкий негострий жах перед ризиком заміни“ (ст. 68) — Буньо — повний „бунтарської жаги“ і з „безсильно(!) затисненими кулаками“ (ст. 57) зважується на „...позитивне авантюриництво“. Підмовивши ще двох своїх товаришів теж „трампів“ Ромка („Все влажу в такі ідіотичні інтереси“ (ст. 69) і Чіча („лінивий, як звичайно, й пересадно

безпристрасний" (ст. 64) вибирається до дідича Левелюка по поезію твердого реального зусилля, напруги, осягу і т. д. Сю многонадійну „тройку“ втікачів із міста вже з самого початку перевтомлює „нерозважна заміна й ризиковний випад“ а ще більше („неможлива примха уяви“) ескапада в розгойданий... бричці із залізничної стації до двору...

Хтож отсей Левелюк, маестро їх позитивного авантюриництва? Він — після опису Черняви — зразок „людини з чорним піднебінням“. Для ньогож, як і для Буня, „ціла наша історія — се довгий акт оборони для різних дурнів і гробокопачелів“, „родичі (тобто батьки! — авт.) — найпоганіший елемент“, а „наші часи — конгломерат блазенства і трогльодитизму“. Нових позитивних людей він сподіється від „незалежної торгівлі, промислу й рільництва“ — ділянок, де „рішає меткість напруга й ризик“.

Він заставляє збунтованих проти власногож таки галапасництва „передвісників“ до фізичної праці „порівні з парубками“, у вечірних годинах до науки чужих мов й у вільний час до мандрів на лещетах і на совгах — і за три місяці вивгоне їм з голови „нерішений неспокій ризику“. Але коли Буньо по трьох місяцях такої науки виривається до міста на „урльо“, то в результаті читає вже тільки Temps-a і Petit Journal, для фасону здебільша, бож їх не розуміє. Навчивши їх „віддавати Богові, що Боже, цїсареві цїсарське“ — отсей власник „Левад — села злуди“ виправляє „пристрасників зусилля віри“ в світ, „накидати романтику країні“ й ширити „позитивне авантюриництво“. Бож вони „грядуче племя“, „незламна лїдарська твердиня“, „грядуче здійснення“ і т. д.

Осьтакий змісл й „ідея“ цілого твору Черняви. Ідея свого роду „таборів праці“ для безробітних міщухів „допасована“ до смаку й ментальности наших загумінковців. Не дурнож католицькі „Дзвони“ (з жовтня с. р.) радіють, що „така ідея твору нешкідлива“ — і не без причини то повістю про „людей із чорним піднебінням“ зацікавилися в нас люди з підстягу „творчого націоналізму“ п. Іванейка, пропагуючи і кольпортуючи книжку п. Черняви, як „ревеляцію“ нашої сучасности. Ідеяж справді гідна того, щоб нею зайнялася конгресова „комісія плекання національної енергії“, видвигнена свого часу „Ділом“.

Рідні духові й ідеям „людей із чорним піднебінням“, хоч трохи инакшим жанром і новелі Ірини Вільде *Химерне серце*. Друковані минулими роками у фелетонах деяких видоденників і журналів для розваги читачів, вони сьогодні виїшли книжкою „для еліти, що вражлива на нюанси“ (див. ред. М. Рудницького „Діло“ із 30 жовтня с. р.). Тут напереміну не знаходимо вже ніякої „світобурної“ ідеї в стилю п. Черняви, тільки ...„тремтіння жіночого серця“.

Постаті „новель“ (наділі: поезій в прозі, листів, нарисів і чого тільки хочете, тільки не новель, яких на всіх 27 за-

головків у книжці є в найкращому випадку всього 8—10!) п. Вільде — се тільки „ти“ і „я“, „він“ і „вона“, що живуть в якомусь відірваному від сучасності й усіх її проблем, просто висублімованому з усяких реалій світі. Не знайдете тут майже ніяких подробиць ні навіть натяків про добу, середовище — ширше тло, на якому розвивається дія... Все тут безвиразне й безобразне.

З усіх „новель“ дише тільки одним — провінцією. Мотив якоїсь меншевартності супроти дооколишнього світу, міста, чужини — панує тут над усім иншим... Одначе і справді — говорячи словами п. Вільде — „мала трагедія малої людини, що не має змоги шмат світа побачити“ і потішається, що й „тут і там, близько й далеко — всюди однаково“ (ст. 6—7). Достегменно те саме, що й у „людини з чорним піднебінням“ — Буня, який марить про Вера-Круз, Таматаку і т. д., й усвідомивши собі, що треба ...пашпорту, тікає з міста в „Левади — село злуди“ по ...позитивне авантюрицтво. І коли прочитаєте в якійсь „повісті про життя“ п. Вільде, що в місті „по синіх від диму каварнях снувалися втомлені кельнери, миготіли безсоромні тіла жінок та відогравались багатії“ (ст. 81) то обовязково пригадаєте знову Черняву й відчуєте всю призраливість провінції і нашого загумінку, до міста, мійської культури й життя й увесь страх сучасних авторів перед отим містом.

Але позатим, хочби для противаги, авторка не показує ні навіть провінції, отого місточка чи села, де живуть її герої. Справжнього життя не бачимо. Хата, город, вулиця чи лавочка в парку — отсе всі „ефекти“ тла й середовища. Постаті п. Вільде, хоч і виведені нераз за допомогою діяльогу живо, живуть завжди неначе в невидимому світі, чи просто в безмірному просторі.

Шукаєте проблем, що ворущать отими постатями чи пак героїнями? Так справді, вони є. Ілюзія й дійсність (*Лист*), дружба й кохання (*Доб і д уги*), нещасне кохання (*Вавилонська вежа*, *Химерне серце*), розлука й зустріч (*Розвід, 24 години*), кохання й зрада (*Маленька пані великого дому*), подружжя й кохання (*Пригода Улани*), кохання нелітнього до старшої жінки (*Лекція*), кохання й непорозуміння (*Русьві*) і т. д. Одна тільки „новела“ чи радше нарис, присвячена... проблемі творчости. Се патетична *Повість про життя* про письменника, що втік від дійсности і неміє знайти ...сюжету.

Всі оті „проблеми“ авторка язовує і розвязує згідно із „законами“ жіночої душі чи пак химерного серця просто й наївно, й нераз у супереч усякому здоровому глуздові. Але коли, наприклад, вирине проблема національности в подружі, то авторка розводить наречених тільки тому, що наречена румунка не хоче, щоб її власна мати мешкала в неї. Про те, в яких соціяльних умовинах і взагалі як живе українська жінка,

про світ її ідей і змагань — з „новель“ п. Вільде не дізнаємося сливе нічого.

Протеж се не вадить. „Еліта, вражлива на нюанси“ потребує і такої книжки, щоб добре травити й спати. Якись ідеї, проблеми псувалиб її тільки гумор. Література мусить бути тільки різнородна — і вистарчать уже візії нових людей із чорним піднебінням.

Ну, а може село? — сподієтеся. Оце село, „злуду“ якого виводить і до якого тікає Чернява з „трюхлого підміського світку“, яке, неначе крізь паркан, прозирає інколи зпоза рядків „новель“ п. Вільде. Може бодай там можна дихнути ширше й вільніше. Й ви перебираєте одну за одною *Сім Чічки* молодого Василя Ткачука — уродженця галицького Покуття. І вони ще може найбільш безпосередні й живі.

Але і Ткачук таки не дає нам нічого нового для пізнання сучасного села. Його нераз і барвисті мовою й образами нариси, не мають ясна річ, ні тієї сили, ні розмаху, що новелі й нариси Стефаніка, Черемшини, Косинки й інших, вплив яких так помітно позначився на творчості молодого Ткачука. Селож найчастіша і може найбільш знана й оклепана тема в нашій літературі і вимагає сьогодні неабиякого таланту й майстерства слова. До того надто добре знаємо літературні образи села, замалож — справжнє обличчя його.

Обрії села, його погляду й зацікавлень може нераз ближчі й вужчі, як міста, але справи і проблеми, що ворущає його людьми здебільша глибші й живіші хочби від „проблем кохання“ провінціального гетта п. Вільде. Головним стимулом життя й діяльності селянина земля, хоч може й він не усвідомляє собі того так, як письменники села, як навіть молодий В. Ткачук, відрваний вже від тієї землі. Праця, щоб вдержати й управити сю землю, сповнює всі дні села. Але трагедії з сього не робить ні селянин, ні Ткачук. Сеж тільки зблязовані міщухи, люди з чорним піднебінням допавши якихось Левад, можуть робити „велику“ „ідею“ з кільканадцятьгодинного дня праці.

Земля, мати-земля, своя земля — найчастіші мотиви в нарисах Ткачука. Але їх використовує й виводить він надто просто і до того неправдиво. Тяжко бо наприклад, вірити такій іділії, як от Ткачуковий *Травень*, де селянин Петро, продавши Федорові помірчик, просить згодом віддати йому його, а він за те служитиме; і Федір віддає, мовляв „абис не казав... що своя віра гірша від чужої“... Се здорово натягнене й підсолоджене, як й підсолоджений „моральний висновок“ нарису *Злодій*, в якому злидар Максим йде до багатія Онуфрія Кладки красти, але під самими ворітьми роздумується і заходить в хату тільки з проханням порятувати його в біді. Розцілювавшись обовязково з Кладкою, Максим дістає... „і сала і хліба й муки“... Годі повірити в такі іділії, в таке обличчя сьо-

годнішнього села, що вирішує такі й подібні випадки без ніякого сентименту і не раз дуже криваво.

Сувору тверезість сьогоднішнього села знає Ткачук і намагається її не раз показати... Протеж сі намагання виходять в нього часто-густо порожньою, наче вчитаною фразою. От хочби такі заклики, як: „Антоне, держися землі, бо золотих перстенів на руках не маєш!“ чи: „аби всі сказали собі: не йдемо до міста! То не журімси, прийшлиби до хати — а тогди наша віграна“ (*Невістка*). Все воно таке, як пуста погроза гудула, що йому авто вбило коня: „Бігме, щос віброю. Що чудо світом піде!“ (*Фірманка*). Так і відчувається, що Ткачук вже далеко від справжнього села, що живе тільки спогадами надиханими і начитаними.

І тому люди Ткачукового села такіж нереальні, як і мешканці „села злуд“ міщука Черняви, чи незримі постаті, героїні й герої „новель“ п. Вільде. Всіх тих трьох авторів єднає ще згаданий нами мотив страху, нехиті до міста. В Ткачука ся нотка дуже безпосередня і гостра. Місто для нього — „жорстоке, без сентименту“. Молодого хлопця приймає на те, щоб покпити собі з нього. Вінжеж, як той Федір з нарису *Травень* „до міста нездатний“...

Правда не раз і не два, більше й менше ярко підчеркає й видвигає Ткачук у своїх *Синіх чічках* і національні моменти, скажім націоналізм села. Але що з того, коли й він забрив між „людей з чорним піднебінням“ і заляканий міським трамваем чи автотом марить тільки про далеке покутське село, своє „село омани“.

Так, гетто весільне, гетто переможне.

І ще трохи такої літератури, такої прози — й українці втечуть із міст. І забудуть, в дпекаються того, що хотіли їх колинебудь добувати...

Л. Федорович-Малицька

Ю. Могалевський

(Немодний маляр)

Малярська творчість Юрія Могалевського була на диво однозгідна з його вдачею, як людини. В його кольористиці нема яскравих контрастів. Для нього не існувала ся або тамта барва сама для себе. Існував тільки тон — взаїмне відношення достроєних до себе кольорів. Ніколи не уживав сирої фарби, просто з туби: такої вульгарности не допустився, так само, як у житті ніхто мабуть не чув від нього грубої лайки або непристойного слова.

Модерні „ізми“ не вивели його з рівноваги. Оподалік гучної реклами, що нею послугується мистецький гурток АНУМ, оподалік (подібно, як І. Труш) останніми роками,

нашого мистецького життя взагалі — він працював невтомно, послідовно, йдучи власною дорогою.

Се був немодний маляр, духовий аристократ з великою мистецькою культурою, саме тому немодний, що не був під гіпнозою модернізму в малярстві. Абсолювент Петербурської Академії Мистецтв, ученик Репіна, близький товариш Ф. Краціцького — він основно опанував своє ремесло.

Вдача і творчість його були наскрізь згармонізовані, зрівноважені. Але на сю рівновагу склались суто-мужеські, у найкращому значінні, прикмети. Сугестивний спокій його красвидів не є спокоєм сонних, пасивних душ, а спокоєм людини, якої внутрішнє життя стало протягом літ подібне на незрушну твердиню — твердиню незломного характеру, дисциплінованих думок, непохитної волі.

Думки і воля його були звернені на одно: на малярство своє і на світлу будучність України. Сі дві річі були для нього нерозривні — як були нерозривні у покійного Петра Холодного і в О. Новаківського. Всі вони бажали малярством своїм служити нації. Ся провідна думка дала Могалевському ту простолінійність, так характеристичну для нього самого і для його малярської творчости.

Підчас останнього акту трагедії визвольної боротьби — в осени 1920 р. — Ю. Могалевський був весь час з армією УНР. Він зробив Міністерству Освіти пропозицію делегувати його в чинну армію для зібрання мистецько-історичного матеріалу і зафіксування біжучих подій. Керуючий Міністерством Освіти в той час, товариш міністра Петро Холодний (з яким пізніше, вже у Галичині, довелось Могалевському розмалювати каплицю у Духовній Академії у Львові), прийняв його пропозицію і післав його в штаб Армії як артиста-маляря зі спеціальною припорукою. Від тоді Юрій Могалевський був постійно при армії, перебуваючи то в одній, то в другій частині, залежно від подій. У тому часі малював багато. Майже весь час при боці повстанчого отамана ген. Гулого-Гуленка, він невтомно зафіксував все, що бачив цікавого. Нераз, коли їхали добу за добою без перестанку а нарешті, втомлені та виснажені, заїздили на ніч до якогось села, Могалевський, замість спочивати, йшов за голосом свого малярського інстинкту і малював, бажаючи зберегти деякі незабутні вражіння для будучности. Тоді повстав ряд малих форматом, прецікавих олійних шкціців, що схопили життя на горячім.

Один з них зображує нічну переправу через струмок у дорозі до села Журівки, попри стрімкі береги Дністра. Переправу сю Могалевський описав у своїй брошурі „Останній акт трагедії“. Малюнок дивно фантастичний, видно сині дими, метушню, нічні вогні. Інший олійний етюд — хата при Дністровім березі, де чекали даремно на заповіджені фіри з цукром. Ще інші — останні події перед тим

як армія переходила Збруч, щоби вже не вертатися. Отсі шкци не тільки прецікаві з історичного погляду, але мають в собі глибоку щирість малярської передачі.

Передтим, як армія опустила Камянець Подільський, Могалевський передав на сховок до тамошнього університету 150 портретів різного формату олійною фарбою, з осіб, що грали ролю в подіях того часу, кілька десятків зарисованих памяток стародавнього будівельного мистецтва як то: церков, гробівців, хрестів намогильних, та прикладного мистецтва як вишивок, писанок, стилевого убрання. Кілька шкцив військових подій історичного значіння.

У Львові вже мав у своїй робітні багату колекцію портретів українських діячів та старшин, деяких мальованих під час його побуту у Тарнові. Є знамениті портрети ген. Омелянович-Павленка, Прокоповича, Доценка т. и. Більша частина сеї колекції, се добрі реалістичні портрети. Є кілька слабших, надто натуралістичних. Зате кілька з поміж них — наскрізь оригінальні, небуденно цікаві з малярського погляду.

В них — як завсіди — Могалевський не оперує дешевими барвними ефектами. Та не зважаючи на дискретність згармонізованих барв — результат незвичайно цікавий, ефектовний. Майже всі ті портрети невеличкого, однакового формату, за винятком кількох більших, як Самійленка, повстанки Віри Бабенко і чудового портрету ген. Гулого-Гуленка.

У виставі Національного Музею у Львові в червні 1921 Могалевський виставив отсю колексію портретів. На жаль критика тоді не звернула на неї належної уваги.

У травні 1923 він виставив портрет Др. С. Федака, Др. І. Свенціцького, дуже гарний портрет М. Д. і п'ятнадцять пейзажних етюдів у виставі „Гуртка Діячів Укр. Мистецтва“. На якійсь іншій виставі бачила я цікавий портрет артиста Загарова. Малював він також Др. Івана Липу. На виставі УТПМ в осени 1931 були два його краєвиди (Борислав II, III.).

Від тоді Ю. Могалевський не брав участі у прилюдних виставах. Аж сеї осени бачили ми прегарне „Водохрещення“ у виставі Національного Музею. Се наскрізь стилева композиція з народною тематикою. Годі сказати, що тут краще: чи глибоко обдумана форма, чи достроєні до неї, як чудовий акорд, барви? — Кожна подробиця — нерозривна частина цілоти. Селяни в однobarвних кожухах, священник схилений уперед до води, білий сніг і зеленкуватий перекрый леду передають рідко одноцільний настрій. Віс від цього малюнку клясичною простотою старинних обрядів та зворушливою повагою селянської душі. Однаково стилевий та бездоганний у композиції „Козацькі чайки“.

У робітні артиста бачила я багату збірку малих, здебільша, імпресіоністичних пейзажів. Пригадую — особливо

гарний зимовий краєвид з Бірок Великих, біля Тернополя, мальований 1920 р. підчас того як Могалевський переходив туди разом зі своїми товаришами недолі. М'яккість замряченого повітря, фіолетні відтінки води, тіней та дерев — незрівнано передані. Є кілька небанальних, настроєвих видів зі села Губичі біля Борислава з літа 1922 р., види з Тарнова та. ин.

З усіх краєвидів видно, що Могалевський глибоко вчувався у своєрідний характер кожного з них. Ніколи не клав він фарби, не знаючи, що робить. Кожний мазок пензлем, кожне його потягнення було свідоме, певне — було вмінням людини, яка знає своє ремесло. Палітра його знала вибраних ним чотирнадцять фарб, а понад те ні одної. Ними орудував з великою малярською культурою, не лакомившись ніколи на дешеві ефекти.

У Духовній Академії у Львові з різким смаком сам розмалював т. зв. „Ректорську їдальню“. Разом з покійним Петром Холодним виконав стінописи тамошньої каплиці, де є також великий образ його „Св. Йосафат“. У Музею у Катеринославі зберігається одно з найбільших його полотен „козаки“ в якому виразно видно вплив Рєпіна.

Останніми роками він здебільша малював церкви в Раві Руській, у Старому Селі, в Олеську, в Угерську, Холоєві та в інших місцевостях. При орнаментатції стін використовував залюбки стародавні українські мотиви, головно полтавські, оскільки не тримався власної композиції.

Причини, чому Могалевський майже виключно посвятився розмалюванню церков в останньому часі — ріжні. Відіграло безперечно певну ролю конечно матеріальне забезпечення. Відіграло відємну ролю також неприхильна та злобна думка одного критика його експонатів, який з нагоди вистави ГДУМ у 1923 р. неоправдано обезцінив не тільки праці Могалевського, але також талановиті та цікаві експонати З. Подушка та М. Морської. Сей зловний напад знеохотив всіх трьох артистів.

В осени сього року Ю. Могалевський розпочав роботу над іконостасом церкви у Стрию. Великі два образи Христа і Богоматери чекали тільки викінчення. Менших вісім подоб святих були вже нарисовані.

Ще кілька днів перед смертю, не здаючи собі справи зі свого грізного стану — Могалевський був думками перенятий дальшою працею і обдумував потрібне викінчення „Христа“, в стопах якого мали вирости стилізовані квіти.

Невблагана хвороба не дала мистцеві здійснити свого задуму. Два місяці по тім, як відійшов несподівано від нас Олекса Новаківський, нескінчивши Св. Юрської Мадонни — покинув нас передвчасно Юрій Могалевський, не скінчивши розпочатих образів Богородиці та Христа...

Юрій Могалевський помер у вівторок 29 X у Львові у 59 році життя. Покійний уродився у Романівці на Ольгопільщині. Скінчив Академію Мистецтв в Перебурзі, потім учителював у гімназії в Катеринославі, а далі став директором комерційної школи в тому самому місті.

По вибуху революції Могалевський стає членом Центральної Ради. Співпрацював з отаманом Гулим-Гуленком.

Перейшовши з армією УНР за Збруч перебував спершу в таборах, опісля (від 1922 р.) у Львові. Попри малярську працю розвивав діяльність у Т-ві допомоги емігрантам з Вел. України, якого головою був довгі роки. Написав спогади друковані у „Літ.-Наук. Віснику“ та у календарях „Дніпро“.

Покійний відзначався великим характером, безпретенсіональністю, і великою ідейністю в цілیم своїм поступованні: чи то коли ще в своїй Катеринославі організував село проти перших виступів Махнівщини, чи взагалі беручи участь в українській революції 1917, чи в армії УНР, чи в юнацьких часах в Петербурзі, чи нарешті на вигнанні.

З Юрієм Могалевським відходить одна з найсвітліших постатей наддніпрянської еміграції.

Дм. Донцов

„Попутчикам“

(відповідь)

Всяка нова доктрина за найгірших своїх ворогів має снобів. Коли доктрина ставляє перші кроки, коли переломлює туподумство більшости, — сноби ставляться до неї з застереженням: хто знає, що з того вийде? Але ось доктрина здобуває впливи й розголос — тоді сноби умлівіч відкривають для неї своє серце і чіпляють собі модну етикету.

В обох випадках сноби вірні собі: бо завжди примазуються до більшости або до модного. І в обох випадках се страшна зараза для доктрини, в другім випадку може навіть страшніша, бо підважує доктрину з середини. Страшна тому, що сноби приносять в нову доктрину, їм чужу, свій старий „світогляд“, цілу атмосферу нерішучої, хитливої компактної більшости і розводнюють міцне вино нової доктрини водичкою своїх вчорашніх уподобань. Двома з них мушу тут коротко занятися — пп. Е. Онацьким і М. Іванейком.

Обидва прибирають назву моєї доктрини, але обидва — „очищують“ її від її „однобічності“. Мушу ними займатися, бо ся інвазія чужородних елементів викривлює доктрину, напихає її не тільки чужим їй, але просто ворожим змістом.

Таке вже сталося колись з ідеєю сепаратизму, з якою виступав Міхновський, пізніше я. Хто читав брошуру Міх-

новського з 1900 року, той знає якою свіжістю, острівністю дихало від неї. Пропаганду сепаратизму Міхновського, пізніше мого — наші соціалістичні й демократичні групи поборювали, часом навіть на сторінках російської преси (Могилянський в *Речі*). Але ось прийшов 1917 рік, Центральна Рада, універсали, і ті, що доти називали сепаратистів маньяками або божевільними — проголошували в своїй пресі клич сепарації від Росії. Факти життя, його льогіка показали сильнішими від снобів. Але — вічна тактика снобів — вони прийняли нову ідею назверх, але — постаралися наповнити її старим змістом. Так сталося, коли репрезентантами сепаратизму стали М. Грушевський, Винниченко, Єфремов, Шаповал, Григорів Наш, Марголін і ин.

І в тій хвилині на місці яскравої, виразної ідеї — повстав ідеологічний хаос. З'явилися нові кличі — „через самостійність до федерації“, а пізніше „самостійність в ССРСР“, „самостійність“ в „союзі“ народів Росії, в „Лізі Народів Сходу Європи“ і пр. Повстала така ідейна саламаха і закрутанина, такий туман, що й найкращий правник не знайшов би межі, де кінчалася самостійність, а де починалася совітська, денікінська, соціалістична чи инша „федерація“, а де просто „рідна мова“ і буквар на село по малоросійськи. Повстав хаос, в яким всякий, хто давніше в полеміці з компактною більшістю — укладав підстави сепаратизму, мусів так відхрещуватися від нових „самостійників“, як від марксистів Маркс, коли казав: „Moi, je ne suis pas marxiste!“

Який ідейний розгардіяш викликала інвазія снобів в світ чужої їм доктрини, яку безнадійну мішанину понять внесли вони, свідчить напр. акт канонізації Драгоманова на самостійницького святого, якого доконав Вол. Левинський в *Нових Шляхах* А. Крушельницького (1931 кн. X). Там читаємо:

„Драгоманов ставив, таким чином, справу політичної самостійности українського народу цілком на реальний ґрунт. Тим то не дивно, що в 80-х і 90-х роках минулого століття він був проти політики державного сепаратизму України від Росії, бож під сей час не бачив він для неї ніде ні сили, ні ґрунту. І не дивно теж, що в неполітичній і аполітичній роботі сепаратистично настроєних українських громадських діячів, Драгоманов добачував просто неґацію самої ідеї про політичну самостійність українського народу“ (підкресл. мої — Д. Д.).

Иншими словами, Драгоманів, через те, що виступав проти самостійности — був правдивим самостійником, а сепаратисти — саме через те, — були неґаторами самостійницької ідеї! Коли ще упритомнити собі, що сі нісенітниці писалися в органі Крушельницького — то в цілій пишноті побачимо, до якого ідіотизму доходять сноби, аби лиш під

стягом нової популярної доктрини — перепачкувати своє „барахло“...

Тоді вони виступали як „справжні самостійники“, тепер вони виступають як „творчі націоналісти“. Мої шановні опоненти питаються — хто мені дав монополі на ту доктрину, яку бороню? Ніхто, я сам той монополі взяв. А взяти його мав повне право, в кожному разі більше, ніж мої опоненти. Коли слово, яке я поставив на книжці, виданій в 1926 році — було в нашій громадянстві проскрибоване, (як тепер слово „шовінізм“); коли за доктрину, боронену в тій книзі, в *Заграві*, в *ЛНВ* і у *Вістнику* — впродовж більш як десятих років проти її автора вели найогиднішу „полеміку“ — *Вікна*, *Культура*, *Нові Шляхи*, *Сельроб*, *Нова Зоря*, *Діло*, *Мета*, *Дзвони*, *Пролетарська Правда*, *Комуніст*, *Червоний Шлях*, *Газета Львовська*, *Курер Львовські* і пр. — тоді „творчі націоналісти“ не протестували, що я взяв монополі на ту доктрину. Тоді навіть деякі з чоловіх загравістів казали мені, що „ся донцовщина вже всім набридла“ (се був автор славнозвісного реферату на останнім Педагог. Зізді). Отже тоді для них ся доктрина була моєю. Коли ся доктрина стала модною і на Заході і у нас — сноби питають, яким правом я беру монополі на неї? Тільки тому, що почекавши і зорієнтувавшись, вони захотіли до тієї, не ними створеної ідеології, пристати і наліпити на неї свою етикетку?

Ні, се ще не вистарчаюча причина. Коли ви хочете пропагувати якусь ідею, яка вам здається вашою, — пропагуйте, але — на Бога — почепіть на неї власну етикетку.

На чім полягає „творчий націоналізм“? Се, як показується, „фільософія мілітанс“.

М. Іванейко (*Перемога* ч. 35) протиставляє його мойому „дон-кіхотизму“ і „санчо-пансівському“ демократичному лібералізові. Бо се теза і антитеза — „минулої доби“. Не моє „або-або“, се вже перестарілося, лише — „ані-ані“. Чи дійсно так? Що Іванейко протиставить мойій доктрині — очевидно. Але хто увіривби, що протиставляються демократичному лібералізові нпр. його товариші? То ваші товариші, які довший час сиділи в УНДО, і недавно з нього виїшли — то вони є заприсяжені вороги демократичного лібералізму? Ваші товариші, які — там недавно ще — надавали лібералізові престижу, вони є ворогами демократичного лібералізму? І вони з тим лібералізом не мають нічого спільного, коли — самі гаразд знаєте — не вони його віреклися, а він їх? На вашу думку теза і антитеза — „донкіхотизм“-демократичний лібералізм — вже відносяться до минулої доби? Передусім ви неточно уймаєте моє „або-або“, мою альтернативу, бо в другій її частині, разом з лібералізом, який поборюємо, знаходиться ще забутий

вами комунізм... Отже ся альтернатива відноситься до минулої доби? Ви і ваші приятелі завжди обвинувачували мене в наслідуванні фашизму і гітлеризму. Ну, то читайте пресу фашистівську, читайте пресу римську, берлінську, пресу „франсистів“ або „вогневиків“ в Парижі! Там велика проблема нашої доби уймається якраз так, як уймаю її я: „або-або“. Або — те, що ви називаєте „донкіхотизм“ або демократично-ліберально-соціалістичний світ. Ось хто став там і в нашій суспільності напроти себе. Ся суперечність — се не минула доба, се доба наша. Гамором се і суперечності сповнена наша доба, невже ви сього не чуєте?

Так, фашизм виступив і проти комунізму, і проти лібералізму, і дав щось інше — не щось третє, посереднє, як здається вам. Те, що приніс — се була нова, жива ідеологія сучасности. Але коли ви шукаєте чогось посереднього між лібералізмом і фашизмом („ані-ані“), то се не є ніяка нова ідея чи доктрина. Се доктрина тих, що в час великої розіграної між двома світами — плутаються попід ногами одним і другим. Се ідея жирондистів підчас змагання якобинців з старим ладом. Се ідея соціалістів або радикалів, підчас змагання між фашизмом і комунізмом. Ідея тих, що все хочуть годити, не розуміючи фактів життя, ні їх льогіки. Мабуть тому, якби ви не силкувалися плисти до берега вашого „творчого націоналізму“ — вас все відноситиме хвиля в ивший бік. Найліпший тому доказ, нпр. несподіваний для вас (але не для нас) марафонський перебіг бувшого ідеолога „творчого націоналізму“ — до *Шляху Нації*, до органу того ліберального демократизму, з яким „творчий націоналізм“ нібито зводить боротьбу.

Іванейко каже — „помилково думати, що життя мусить кожне: а б о-а б о довести до кінця. Історія зударів зовнішнього і внутрішнього світу знає найчастіше инакші розвязки“. Знає, але чи найчастіше? Нова ідея — звичайно не заключає компромісу з старою, аж поки не повалить її. Буває — зрідка, що й перед тим. Але чи подібне заходить в нашім випадку? В той час, коли Комінтерн мобілізує всі сили до генеральної битви з фашизмом, в той час, коли нпр. у Франції — навіть вічно хитлива, радикальна буржуазія — уважає що мусить покинути своє „ані-ані“, своє теліпання посередині — лише пристати до одного з таборів, воюючих під гаслом — „або-або“, — в той час ви вважаєте можливим говорити про „стару добу“? Кликати до синтези?

Можна бути „творчим“, але не треба воювати з правдою. Нашо хочете переконати читачів, про мій егоцентризм, що я „нищу всіх довкола“, що я хочу бути єдиним „козакom із мільона свинопасів“? В „Націоналізмі“ стоїть ряд імен, яких горяче поручаю читачам: Шевченко, Леся Українка, Грінченко, Міхновський. Стефаник, Черемшина, Олена Пчілка,

почасти навіть Куліш. Нема серед них, правда, З. Пеленського, але й чогожби він там мав бути?

Ображений М. Іванейко за моє геростратство — мовляв, ганю своє, хвалю чуже. Ні, хвалю не чуже, а ті елементи чужого, які колись були рідними нам і які потім заглухли під впливом драгоманівщини і костомарівщини. Розуміємо скаженину, яка нападає на наших „творчих націоналістів“ з *Шляху Нації*, коли перед ними вишиковуємо постаті Мусоліні, Мерсіє, Гереса, Штайна, Макіявеля. Сеж все одно, що поставити каліку перед зеркалом, щоби він побачив своє каліцтво. Але чому для вас викликувати духів Європи має бути лише „духова анархія“? Чи вам такий близький *Шлях Нації*?

Сим історичним постатям хочете ви протиставити „культ суворого розуму“ Драгоманова... Невже ви не розумієте, що якраз того розуму було найменше в Драгоманова, який не передбачував, ні розпаду Росії як імперії, ні прокляття соціалізму для нас, ні ворожости для українства цілої російської демократії? Про політичну сліпоту, безприкладну політичну сліпоту можна говорити в випадку Драгоманова, в ніякім разі про розум.

Іванейко навчає нас, що для „починової меншости“ потрібна не демагогія, але філософія. Так, і тому ми даємо їй — ту філософію — в творах Георга Зімеля, Шпенглера, Міхельса, Парето. І для людей, які вміють думати, ся філософія відкриває безліч таємниць і вчить мужеського відношення до життя. Але головна вимога, яку я ставлю до такої філософії, що вона не сміє бути нудною. Се насамперед...

Іванейко старається боронитися від могого закиду в „універсалізм“. Се, мовляв, не універсалізм — хотіти створити „Україну без прикметника“, „першу словянську культуру, базу українського культурного імперіялізму“. Так — се мрійницький універсалізм, „ерзац“ тверезої програми. Як він нагадує — старих „грекулюсів“, що побиті Римом, задумали підбити його своєю культурою! Як нагадує наших Теофанів Прокоповичів і Яворських, що цивілізували Москву і денационалізували себе! Се шукання звезд на небі тим, хто сам стоїть над проваллям...

А чому ж — питається, італійцям і французам вільно говорити про „латинськість“ і се не універсалізм, а наше словянство — щось недоброго? Ах, коли італієць говорить про „латинськість“, то він вже міцно став на своїй „італіянськості“. Колиж ми починаємо мріяти про словянство, то се все одно, що про Лігу Націй, братерство народів, надрядну і наддержавну суспільну організацію і пр. Забавки для тих, що мають час, а нас відривають від того, що єдино є на потребу... Я „всьому своєму протиставляю чуже“, щоби „доказати низшість свого“?.. Гм, а мені все закидали досі

шовінізм, себто понижування чужого і вивищування свого. І Драгоманів понижував своє (називав свою націю плебейською) і вивищував чуже. Роблю се й я. Лише він се робив, щоб звеличувати ту низшість, гордий на неї (ми — демократи!), я, щоби самим стати вищими, беручи з них приклад. Єж в тім маленька ріжниця!

Ви закидаєте моїй „донкіхотській“ доктрині її розкладовість і перестарілість... Як дивно, що ви перед тим того не завважили! Але коли ви уважаєте мою доктрину розкладовою і перестарілою, нащож тоді „Популярно-наукові реферати“ видавництва „Батьківщина“ беруть думки з моїх статей і підносять їх вашим читачам? Як нпр. в ч. 2-м, де і М. Горського, і Стефаніка і пророка Йоїля... з *ЛНВ* або *Вістника* цитують, обняті там одною ідеєю, одною синтезою... Але якжеж виглядає супроти того ваша теза про „розкладовість“ моєї доктрини і про її „перестарілість“?

„Не каляти власного гнізда“, „шанувати авторитети“, мріяти про якусь — словянську чи іншу — утопію, годити воду з вогнем, лагодити противенства і уникати скрайности — критикувати маленькі дефекти механізму власної суспільности — се все досконалі чесноти, може се все і є філософія, але при чім тут прикметник „мілітанс“? Органи „творчого націоналізму“, як критика тих чи інших посулень галицької колтунерії — приносять свою користь. Але звідси до світогляду, до доктрини — шлях ще далекий...

В американськiм *Наш Шлях* (чч. 33 і 34) виступає в обороні Драгоманова другий „творчий націоналіст“ Е. Онацький. Йому видається інсинуацією — твердження, що його стежка веде до „трьох Русий“ і до „європейського Сходу“. Ні, не інсинуація. Бо хто — в націоналістичних часописах! — піднімається регабілітувати улюбленця всіх росіян — від ліберальних до червоних — хто відсвіжує і поручає читачам — в теперішній момент — великого інтернаціонального словоблуда, — той орієнтує нашу політичну думку в бік драгоманівських „трьох Русий“, се без всякого сумніву. І треба се повторяти як найчастіше. Недурнож *Трудова Україна* — та, яка видрукувала льокайський лист Винниченка до Сталіна, та яку заложив Шаповал, разом з російським с.-р.-ом Черновим, основник „Ліги народів Сходу Європи“ (інородці під егідою матушки-Росії), — недурно, що та часопись розхвалила Онацького, протиставляючи його — мені. Під маскою націоналіста пізнала вона свого.

П. Е. Онацький, однодумець Шаповала, страшенно гордий на себе і на своє славне минуле! Подумати лиш — в той час, як Донцов перед війною „співробітничав в *Укр. Живчи*, органі українських автономістів, писаному (може друкованому? — Д. Д.) російською мовою, я за цілу свою політичну і журналістичну діяльність не написав ніодної

статті московською мовою“... І не тільки се! Е. Онацький навіть „бойкотував російський театр і оперу“ (чи опере у теж? — Д. Д.) І такий він був ще „з гімназійної лавки“... Все те можливе, думаємо що й інтелігенцію свою Онацький затримав з гімназійної лавки в незмінній свіжості. Або, в кождім разі, патріотизм мартівського українця, для якого „слово рідне, мова рідна“ — се найважніше, а щó тою мовою пишеться — річ другорядна. Се якраз порода тих людей, які справляють собі синьо-жовті занавіски і купують жовто-блакитні олівці... Се порода тих людей, яких на „рідну мову“ лапали большевики в часі своєї „українізації“. Так, писав я в „*Укр. Жити*“ і то по російськи — але писав те, що все: те, що й тепер: що треба провадити наш великий спір не лише з царатом, не лише з режимом, а з цілою російською суспільністю, з цілою Росією, царською чи новою, ліберальною з Струве на чолі... З тою ліберальною Росією яку — пишучи по українськи — брали переді мною в оборону в київській *Раді*, *ЛНВ*, в соц.-дем. *Дзвоні* — Єфремови, Садовські, Залізники, Порщі і інші такі самі прихильники драгоманівщини, як тепер „націоналіст“ п. Е. Онацький з *Нашого Шляху*. Як бачимо, можна писати до речі в чужій мові і можна писати дурниці в своїй рідній. І не тільки дурниці, а й речі шкідливі. А самі представники російського лібералізму, забираючи голос в справі українській — нападали на мене, як на репрезентанта сепаратистичної течії — і хвалили приятелів Росії, тодішніх Онацьких, які складали їм свої оферти і славили двохголового орла — теж по українськи. Можна бойкотувати російську оперу, і навіть оперету, можна бути стопроцентовим патріотом ще з гімназійної лавки — але не можна в суперечці з противником послугуватися такою глупою і наївною демагогією!..

Також наївною виглядає оборона Драгоманова в Онацького. Цитує він слова Франка, що „уся його (Драгоманова) діяльність була одною великою проповіддю невтомної праці для добра і подвигнення рідного народу“. Ну, певно, коли мартівський українець почує лиш слово „невтомна праця“ і „рідний нарід“, йому зараз збиреться на плач. Тоді він зараз стає такий розчулений, що до нього не підходи. Але мене зворушення мартівських українців нічого не обходять. Мені важні не гарні слова, а — слова, в яких криється думка. А по тім, що писалося про Драгоманова в *Вістнику* по тім, що писав про нього Франко — в другій статті (передрукованій в кн. VII—VIII *Вістника* 1933 і свідомо промовчаний Онацьким), називаючи Драгоманова людиною обмеженої думки, з племені українцем, з нації — росіянином, зараженого „російським хлопофільством“, називаючи його типовим анархістом, що признавав „право“ кождій одиниці і громаді виступити з національного звязку: анархістом, який

не уявляв собі України без протекції Росії, який розумів націю як плебс, який перестерігав перед „вибриками націоналізму“, який пропагував антисоціяльний соціалізм, який розумів суспільність як стадо, — по всіх тім поручати його память і очевидно твори своїм націоналістичним читачам — на се треба бути духово спорідненим з драгоманівщиною. Се я й ствердив що до особи п. Е. Онацького і се тут ще раз повторяю.

Подібна баламутна пропаганда засмічує націоналістичну идеологію, приносить їй необчислиму шкоду. І з тим засмічуванням доктрини треба всіми силами боротися. Розумію, що оборону Драгоманова п. Е. Онацького оплескують соціялісти й шаповалівці. Але дико, що ся оборона знаходить собі місце в пресі, яка хоче бути націоналістичною і яку подібні статті хиба лише компромітують.

На цілім нашім континенті йде „останній й рішучий бій“ за перемогу в душах суспільности нової правди життя. Йде сей бій і в нас за перемогу в наших думках тої правди, якій я пробував дати формулу в книзі, що видав в 1926 році, яку пропагував у всіх писаннях і пропагують ті, яких спільне світовідчування згуртувало в нашім журналі. Противенства ідей ясно зазначилися, гасла сформуовано. Боротьба думок ведеться без компромісу. В такі моменти успіх залежить від виключности, яскравости гасел, від ясного протиставлення себе — ворожим доктринам. Про се дуже добре знає масонсько-ліберально-комуністичний світ, який — безпардонно, затято, з заїлою виключностию — замовчує, паплюжить і забріхує наш світ, систематично, консеквентно, вітрячи в найлегшій натяку — в поезії, в статті, у вислові — ворога, не роблячи йому ніколи реклями, не допускаючи проникнути в свою цитаделю найдальшому відгомону чужої, ворожої, доктрини, щоби не розкласти своєї, не ослабити її притягаючої сили на своїх... І в такий момент приплентачі націоналізму з мартівських українців приходять нібито до нашого табору, питаючися, як Е. Онацький: „чому не брати в кожного те, що є в нього пожиточного“? Чому? Чому не з Драгоманова? Чому не з Липинського? Сноб чужий чується в атмосфері — „або-або“. Чужий в атмосфері чужої доктрини, йому все хочеться — сувору науку, яку за-своїв про око, з моди, розводнити тою духовою саламахою, яка годить все і не відкидає нічого... У Франції преса Леона Блюма і Кашена — не буде заохочувати своїх читачів взяти щось з Ля Рока чи Леона Доде. В таборі Герію не будуть захвалювати Жозефа Де Местра, а в таборі монархістів не поручатимуть своїм читачам памфлетів Марата. Обидва табори свідомі, що боротьба за „ідеї 1789“ ще не скінчена. В Італії фашистівська преса не буде рекламувати Джоліті чи Барбюса, а гітлерівська не буде шукати мудрости у Фойхтвангера, ні у *Фюрвертсі*, ні в Маркса. Але наші приплентачі

тягнуть своє, не орієнтуючися в світі боротьби довкола себе... Приплентачі кохаються в мішанині, у вінегреті з ідеологій, хочби й суперечних. А п. Е. Онацький впадає в рецидив. Тут він радить нам взяти щось з Драгоманова й Липинського. А в *Самостійній Думці* (Чернівці ч. 6—7 1932) він займався реабілітацією Винниченка і Грушевського. Винниченко — правда „декілька разів змінював фронт“ і „запобігав ласки у большевиків“, і „кидав громи на тих, хто боронив Україну від большевицької навали“, але всеж є те для „націоналіста“ п. Е. Онацького „імпазантна постать“, яка писала „щирі відозви“ і зраджувала „швидкий розум“, „чула натура“ і постать не комічна, а трагічна!.. Ще більш геніяльний в оцінці Онацького виходить Грушевський, який „вмів пізнавати народню волю“, „розпізнавати зміни в її настроях — і своєчасно до них пристосуватися“ (теж заслуга в очах „націоналіста“!)... аж поки не пристосувався до большевиків. Людину, яка йшла за подіями, а не старалася впливати на них, людину, яка бігла за настроями — „націоналіст“ Онацький захвалює — „схиляєм голову перед його глибокою трагедією“... Перед його трагедією! Не перед трагедією України, яка дістала такого „провідника“, яку покинув для большевизму! Не трагедія тих молодих українців, яких своїм авторитетом звабив, обдурив і допровадив до упокорення і до ганебного кінця... Завтра може п. Е. Онацький напише нам ще про трагедію Крушельницького? Оправдувати всяке перекинчизтво — чи то в особі Винниченка чи Грушевського чи абдикацію в особі Драгоманова — ось до чого практично провадить проповідь „шанування традицій“ п. Е. Онацького... Коли націоналізм є ідеологія, яка себе шанує, не сміють до неї примазуватися люди з душею українофілів з єфремовської передвоєнної *Ради*...

В старі часи існував на Україні тип „тоже-малороса“. Се був малороз, який зовсім забув, що він є малорос, уважаючи себе росіянином. Але ось несподівано стрічає українця, який — смілість в ті часи — говорив по українськи, читав українську пресу на „галицькій мові“ і не визнавав росіян за братне плем'я. Тоді наш малорос виходив з рівноваги і казав „я, знаєте, тоже малорос... з Лубен. Моя бабуся співала українські пісні! Але для чогож такі крайности? Ну там, Шевченко... але нащо окрема літературна мова? І Пушкін вже не ваш? Пощо се все?“... Подібних тоже-малоросів нагадують наші „тоже-націоналісти“: „алеж чому така нетерпимість? І Драгоманов вже не ваш? І слов'яни вам чужі? Ми тоже-націоналісти, але...“ Е. Онацький стає навіть в позу прокуратора. Мовляв, ви ригористи, про орден пиштите... алеж „справжні основники орденів.. не розписувалися, а просто ті ордени творили“. А в нас, мовляв, „навіть коли справді виникало щось подібне до націоналі-

стичного ордену, то проповідники „орденства“ до нього відмовилися вступити“... Чому мовляв се так? Як то сміливо пише з свого затишного і спокійного далека п. Е. Онацький! Який героїзм зраджує! Можу йому пригадати старе прислів'я, що один ...філософ потрафить задати стільки питань, що й десять мудрих не зможуть відповісти. Але дещо можу відказати. Отже, поперше неправдою є „що справжні основники орденів про свої наміри не розписувались“. Ні, розписувались, навіть укладали суворі їх правила (як Гнат Льюїоля), такі суворі, що колиб до того ордену прийшла людина з такими „орденськими“ переконаннями, як п. Е. Онацький — святий Ініго видаливби її з ордену впродовж двадцяти чотирьох годин... Бо отці єзуїти вчили ніколи „не оминати жадної нагоди, щоби — в проповідях і в науці, в розмовах і в листах — прищеплювати ненависть до масонства“... Е. Онацький нашу масонерію, драгоманівство — наказує любити і навіть задніми дверима до „ордену“ впускає. По друге, ордені тільки там трималися міцно, де ідеологія ордену міцна, де вона не робить компромісів з чужими ідеологіями, де видалає від себе тих, які пропагують ідеї ворожих орденів і єретиків... По третє, ходить не про „щось подібне до ордену“, а таки про орден. Бо коли „щось подібне до ордену“ розкладається доктринами чужими йому, і коли се робиться безкарно — то тоді члени такого ордену обертаються в марафонських бігунів, які мов полеві коники скачуть на всі боки з того ордену, опльовуючи нині своїх вчорашних братів... Правда, пане Онацький?

Наші тоже-націоналісти не розуміють, що в тій розгрівці, яка ведеться між тою ідеєю, що ви називаєте „донкіхотством“, і ідеєю радикалізму і комунізму — немає місця для „синтетиків“. Трохи туманного славянолюбства і костомарівської містики, трохи староундівської респектабельності — пропонує Іванейко. Трохи Драгоманова, трохи Липинського, трохи Винниченка з Грушевським, трохи Донцова — рецепта Онацького. З тих мішанок можна багато чого робити, але націоналістичної доктрини з них ніколи не зробіть. На таку синтезу ще не час. Нова доктрина потребує людей, для яких сталаби їх другою природою, не „синтетиків“. Затяжкий багаж минулого тягнуть вони за собою.

М. Л.*)

З пресового фільму

На поширенім пленумі правління Спілки Рад. Письм. України П. Тичина склав таке признання: „...і ось тільки тепер, коли я почув промови секретарів ЦК—С. В. Косіора і П. П. Постишева — я побачив: усі ті мої думки, міркування, усі ті мої дрібниці, — як вони раптом притухли, пригасли, поبلідли, мов те світло кишенькового ліхтаря при яснутому світлі сонця!..“ Представник молодого молдавської культури Мілев говорив примітивніше: „В галузі прози ми маємо цілий ряд прозаїків, що показують наше сучасне нове село, наші колгоспи, боротьбу в их колгоспах за заможне життя, — боротьбу за гарного коня“.

У висліді вислано „Лист-привітання товаришам С. В. Косіору, П. П. Постишеву, Г. І. Петровському, П. П. Любченкові“: „...наша Радянська Україна — залізний форпост великого СРСР. Нас глибоко схвилювала заява товариша Косіора про те, що ЦК партії надалі буде ще уважніше керувати роботою спілки в цілому, кожного письменника зокрема. Хай живе наш великий вождь, геніяльний стратег світової пролетарської революції, кращий друг і учитель радянської літератури — наш любий, рідний Сталін“.

Скільки віків світ не знав такого азійського сервілізму... (За *Черв. Шл.* ч. V).

В своїй промові на пленумі СРПУ Постишев подав зміст листа до нього „викритого контрреволюціонера“ письменника Епіка. Подаємо його як людський документ (за *Черв. Шл.* ч. V):

„Підготовляючи терористичні акти, ми з безневинним виглядом запевняли партію в своїй відданості і чесності і протягом багатьох років грали такі ролі, у порівнанні з якими дії розбійника з великого шляху є зразком чесності і гуманності. Я зрозумів, що наймилостивіший вирок пролетарського суду — зробити зі мною так, як роблять з оскаженілим собакою, знищити як сапного коня, виняти з тіла суспільства. Комуністична партія великодушно повірила моему каяттю. Партія дарувала мені життя, давши мені сим найбільшу з усіх можливих нагород на землі — право на життя, на радість праці“.

„З ними не вчинили — мрійно зауважує Постишев — як з собакою, що сказився, або з сапним конем. Нехай живуть, може коли-небудь ще виправляться“.

28, які не писали листів або не давали виглядів на „виправлення“, — розстріляно.

Москва — вдячна і благонадійна тема для віршописця на Україні (І. Калянік *Черв. Шл.* ч. I).

Ось йдуть шахтарі із Рура,
ім гукає Мадрид здаля,
щоб схилити чоло похмуре
біля веж молодих Кремля.

Та й поет Сорока не ловить гав і в одному з чисел *Літер. Газети* малює парашутиста, що

...шле він схвилювано теплий привіт
Товаришу Сталіну й рідній Москві.

Чи думали ті, що не вірили в „українізацію“, що вона їх доведе до „рідної“ Москви?

*) Подаємо до відома читачів, що М. Л. — се колективний псевдонім кількох авторів, що заповняють матеріялами „Фільм“.

В *Радянській Літературі* (ч. VIII) П. Тичина містить вірш „Пісня про гармонію“, такого стилю:

Ось там ходить, та вже підходить
Трактористка на каблуках,
Здравствуй, м'ято! Сьогодні — свято,
Чогож книжечка у руках?
Парубочу хочу
Пиху перекриють...

і. т. д.

Чи не пригадає се довоєнну продукцію типу: „Крутїтся, вертїтся шар галубой“? Лише тоді її творив „невідомий автор“, а „перекривали“ тільки салдати і матроси.

Присяжний критик київської *Літературної Газети* Е. Адельгайм пише (в ч. 51) з приводу нового фільму О. Довженка. *Аероград*, присвяченого, до речі далекосхідній „оборонній“ темі, захоплену статтю „фільм радянського патріотизму“.

„Побачивши *Аероград*, ще з більшою силою хочеться творити, жити, захищати, боротись. Довженко по вінця сповное нас здоровим оптимізмом і почуттям радянської батьківщини. Мимоволі згадуються рядки Олександра Прокоф'єва:

Таков закон моей страны, ее крутая речь —
Мы все обязаны ее, Высокую, беречь.

А „схвильовані тим великим твором“ українські совпєсьменники вислали Довженкові до Москви привітання. „...*Аероград* є кондєсований вираз благородного радянського патріотизму“. „Звірячий фашизм точить зброю на Радянський Союз. *Аероград* з великою художньою силою показує готовість країни соціалїзму завдати смертельний удар кожному, хто спробує на неї напасти“.

Сї прикмети большевицького фільму очевидно вистарчають, щоби його розхвалило *Дїло* (14.XI), для якого російська патріотична макулятура — є „ревеляційна фільма“, а „виставили її вперше в Москві перед гуртом запрошених гостей“ (уявляємо собі — яких). „Знавці кінематографії в Москві (чи се для *Дїла* міродатне? — М. Л.) та режїсери... заявили, що твір Довженка — надзвичайне досягнення“... Хто захвалює патріотично-совітську макулятуру, той очевидно не може захоплюватися фільмом „Бенгалі“ (гнилий захід). Тому пише те саме *Дїло* (13.XI): і сцени там „за довгі“, мало оригінальності, багато шаблону і пр. Легка насмішка з геройства бенгальських лянсерів. Певно, сеж не совітські летуни, не „благородний радянський патріотизм“. А крім того противником отсих бенгальців виступає шпїонка Таня, очевидно „русская девушка“. Просто чемність для дами вимагає не симпатизувати з лицарями гнилого Заходу! Масмо вражіння, що деякі автори з *Дїла* забувають, що вони пишуть вже в переорїєнтованім *Дїлі*, а не в старих *Нових Шляхах*...

Новий Час (16.XI) в фейлетоні якогось Ф. Т. пише: „Донцов нарікає, що наша література має самі сльози й зітхання.. Яюсь збабіла. Се є правда.

Дивїться навіть на псевдоніми авторів: Марїйчин, Ольжич, Маланчин, Іренко (чому не Ірчин?), Марусин і т. д.

В останнім часі появилсь новий автор — Одарчин.

Самі спідниці... Чи не має рації Донцов?

Я завважив, що найбільше тих спідничкових авторів пише — в *Вїстнику*...“

Анонім з *Нового Часу* — „зауважив“? Де він те зауважив? Може йому приснилось? У нас таких авторів нема. Ольжич? Але се від Олега, не від Ольги. А де інші? Зрештою, можна мати „спідничкові“ прїзвища і навіть бути автором в спідниці — і творити консеквентно і по му-

жеськи: можна — натомісць — бути редактором в споднях і з мужеським прізвиськом — а в писаннях своїх бути... бабою. Тих останніх можна знайти по інших редакціях, але не в нас.

Шлях Нації (ч. VII) не задоволений з нашої книгозбірні. З її перших книжок тому, що були за принципіальні. З О'Коннеля — що за опортуністична та книжка. Одним словом — недогода нашої бабі... О'Коннель був опортуніст? Се річ погляду. Одно певне, колиб автори з *Шляху Нації*, хочби в приближенні, були такі опортуністи як О'Коннель ми моглиб з пошаною стиснути їм руку...

Наприкінці гумористика. Про книжку присвячену О'Коннелеві пише др. Бесервісер з *Шляху Нації*, що вона „витримана на такім самім популяризаторсько-примітивнім рівні, що й попередні“. Що до попередних — то напр. книжка про Мерсіе — заповнена самими цитатами з промов самого кардинала... Він, для шмока з *Шляху Нації* за-примітивний? Книжка про Мусоліні — теж заповнена витягами з промов диктатора... Він теж для шмока з *Шляху Нації* за-примітивний? *Володар* — се твір Макіявеля... І він для шмока з *Шляху Нації* за-примітивний?.. Нарешті, книжка про О'Коннеля майже цілком оперта — як се й зазначено — на книзі знаного англійського есеїста, Лекки... І він для шмока з *Шляху Нації* за-примітивний!

Не хочеться нам зробити прикрість шан. п. Н. Пораєві — авторі замітки — але ми таки мабуть і далі пропагуватимемо отих „примітивістів“, залишаючи *Шляхові Нації* — З. Пеленського, Н. Порає, Л. Макарушку і прочих непримітивних світил нашої публіцистики, про яких хутко по їх смерті ніодна душа навіть не знатиме, чи вони коли прикрашали грішну землю своїм існуванням...

В *Ділі* (ч. 307): „До поетів ставлять у нас зависокі домагання і не дозволяють їм, як деяким діячам, сьогодні звеличувати сильну руку Бонапарта тому, що вчора ще вірили вони в революцію“. Ні, не „тому“! А тому, що ті поети лише тоді і лише доти „вірили“ в революцію (евфемізм для — большевизму), коли і доки виходили у Львові *Нові Шляхи*. Перестали вони виходити, пішла мода на націоналізм — і ті поети „повірили“ в „сильну руку“ і в Бонапарта... Ось чому ми напр. просто не віримо в те, що такі поети в щонебудь вірять. Віршують же вони про те, що вітер наднесе: раз про Сталіна, раз про Бонапарта — просто з снобізму, з малповання залежно не від власного пориву, а від конюнктури. Се для поета гірше, аніж на перийй погляд здається, бо се догаз, що такий поет в середині — порожний, брак йому власного безпосередного відчуття, запалу, власних глибоких симпатій чи антипатій. З таких поетів повстають марні епігони, ніколи такі, що прокладають нові дороги...

Назустріч (ч. 22) намагається нацькувати черновецьку *Самостійну Думку* на наш журнал, бо „ось редактор *Вістника*... назвав *См. Думку* — „пресою, що лиш називається націоналістичною“, а її співробітників „приплентачами націоналізму“.

В замітці нашого журналу приплентачем націоналізму названо лише одного співробітника *См. Думки* (Е. Онацького). З того одного — льяольна і чесна *Назустріч* зробила взагалі „співробітників“ *См. Думки*. Сфальшувати текст, нацькувати одних на других і побачити що з того вийде... І з подібними джентельменами доводиться полемізувати!

В тій самій замітці випад проти Мухина — „відомий на празькому бруку Мухин“. Розуміємо, що в бувших новошляхівців мусить жовч розливатися на саму згадку про того, хто в солідній і річевий спосіб з ирає останні маски з їх божка — Драгоманова. Але нашою „брукова“ напасть? Чомуб не оборонити їм Драгоманова такоюж солід-

ною, і обоснованою працею? Мабуть тому, що жанр „зустрічанців“ — поверховні, плиткі, писані на коліні статейки — на се не дозволяє?

Новий Час (10.XI) приносить рецензію на Ольжича — „Рінь“. Там читаємо: „мабуть найкраща поезія у збірці се „Бувже вік золотий“ — рівночасно найдовша“... Щасливий збіг обставин! Бо не завжди — як дехто думає - вартість поезії мірється її довжиною.. Рецензент жде від Ольжича, що він ще „стане перед нами на весь зріст“, бо досі, мовляв, ще не виявив цілої своєї індивідуальності... Бідний Ольжичі! Чому він досі не дістав нагороди або не видав замість одної, три чи чотири збірки або не писав довших замість коротших поезій? Ось тоді і найвибагливіший критик признавби, що він став перед ним „на весь зріст“.

В Стрию появилвся журнальчик *Наш Світогляд*, який заявляє, що має за ціль — „виховувати молоде покоління на бадьорих і свідомих своєї цілі громадян українців, кристалізувати й оформлювати їх світогляд“ і пр. Нажаль, з цілого журнальчика не можемо довідатися — хто саме прагне виховувати? Бо, oprіч п. П. Мерчука, відповідального редактора, (вінжеж поет) — не підписана в журналі ніодним іменем і ніодним знаним псевдонімом ніодна стаття... А читач, до якого звертаються хотівби знати, хто його бажає навчати.

Самостійна Думка VII—VIII приносить ряд нарисів про авторів *Вісника*, про яких м. и. пише: „Ю. Клен поет неоклясичний, продовжуючи традиції французьких парнасців (Леконт де Ліля і Гередія, що немалий вплив мали на декого з київської школи неоклясиків) є досконалим майстром сонету“.

„Найцікавішою й найвизначнішою з жінок, що беруть участь в сучаснім українськiм поетичнiм русі є О. Теліга. Її творчість нервова, напружена, актуальна, ставлення до життя чинне й суворе, мова виразна, енергійна, рішуча, теми завжди несподівані й гостро й яскраво трактовані, світосприймання не іділічне — а трагічне. У Теліги все переважає західний, чи навіть північно-західний варязький, а не розслаблений орієнтальний первень...“

„В той час, як на долю Липи і Мосендза випало з боку суспільности української-еміграційної, „краєвої“ і совітської повне і вперте ігнорування, замовчування, то уділом Маланюка стала злоба і ненависть, з якою до нього одностайно ставилися і ставляться ерзац-метропольні лемберські і харківські псевдо-критики... В своїй другій збірці „Стилет і Стилос“ Маланюк досягає повноти розвитку творчих сил...“

„Л. Мосендз — в сучасній українській ліриці займає одне з найчільніших місць. Він протиставляє світоглядові вигідницького опорту нізму — героїчний.“

„Ю. Липа — Глибоко пересякнутий містичним фаталізмом стародавньої романської-готицької доби, доби розцвіту давнього Київа“. Загальна увага журналу, що „...Сама ся група „Вістниківців“, кризь бурю сучасности гордо несла прапор національного мистецтва“

Кооперативна Республіка (за листопад) в статті О. Бочковського дає апологію М. Грушевського м. и. і як політика. Автор підкреслює, що Грушевський „критикує другу, післягетьманську фазу української революції, себто часи Директорії, добачуючи помилку її політики в тому, що вона занадто перецінювала національний момент на рахунок соціального, що мусіло привести до зломання революції взагалі“... Отже на думку наших антидержавницьких соціалістів — наша революція, яка йшла під соціалістичним прапором завалилася тому, що була занадто

національною! І далі: „у соціалізмі... він (Грушевський) додачував ту міць, що... розриває кайдани політичної неволі“... І тому пішов на службу московського большевизму... Автор замітки в *Кооперат. Республіці* — мабуть, разом з її редактором, належать до тої сорти людей, яких не знати якими буками можуть бити факти життя, а їх „розум“ з міцної голови все одно не вибє...

В щоденній пресі з'явилися звіти з відчиту д-ра В. Старосольського на тему — „Кріза держав“, а в *Бунті Молодих* — стаття п. Адольфа М. Бохенського — „Незалежність чи самостійність“. Обидві мають ту саму тенденцію — обеззартити значіння національної суверенності, довести зменшення її ваги.

Зміцнення прерогатив держави („тотальна держава“) Старосольський уважає за явище переходове. На його думку — „визволення від держави“ — є характеристичне для окцидентального духового наставлення. Не пересуджуючи дальшої еволюції тотальних держав, мусимо ствердити, що „визволення від держави“ зовсім не є характеристичне для окциденту — хіба лише для XIX віку. Передтим і потім — якраз консолідація держав, зміцнення їх сили — над всякими партикуляризмами, релігійним, мовним, плеємним, регіональним, — ось що було характеристичне для еволюції окцидентальних держав, не „визволення від них“. Таксамо плутати тотальну державу Мусоліні чи Гітлера (чи хочби й Наполеона) зі східними деспотіями, — се значить не усвідомлювати собі істотної різниці, що заходить між тими державами і державами Сталіна чи Абд-уль-Гаміда. Чи в своїх поняттях про державу — тотальну чи парламентарну, — чи в поняттях про свободу, — Схід і Захід завжди різнитимуться від себе... Фашизм і гітлеризм Старосольський уважає за „необхідне, природне крізове явище“. Можливо, але можливо, що се крізове явище таксамо вплине на формовання духа й устрою цілого майбутнього століття, як вплинула свого часу французька революція. В усякім разі — сього тепер для них „необхідного явища“ соціалісти не передбачували навіть п'ять хвилин перед його приходом... Імовірно, що покажуться кепськими пророками і що до його будуччини.

Прелегент пророкує наступлення „надрядних, понаддержавних суспільно-організаційних форм людського співжиття“... Улюблений коник нашого соціалізму, в глибині душі ворожого державі, яка підносить національну солідарність над інтернаціональною — і завжди задоволеного з усяких федерацій, союзів, Ліг Народів і пр. М. и. — що до Ліги Народів — то вона зовсім не є першою спробою того рода. Подібною спробою був Святий Союз, що виник між державами по упадку Наполеона.

Святий Союз теж мав за основу не лише політичні інтереси. Його члени зобов'язувалися давати собі взаємну допомогу для „охорони релігії, мира і справедливости“. Належали до того Союзу многи держави з Австрією, Прусією, Росією і Францією на чолі. І сей Союз далеко успішніше аніж теперішня Ліга, карав ворохобників, що намагалися виступити проти усталеного ним порядку, як се було напр. в двадцятих роках мин. віку — в Неаполі, у Вероні, в Еспанії. — коли війська того чи иншого члена Союзу з доручення останнього виконували проти ворохобників санкції і то остріїші ніж тепер — бо воєнні. Але тамта Ліга була таким самим знярядям великих держав, як і теперішня, яка тільки там і тоді здобувається на санкції, де се лежить в інтересі якоїсь великої держави, а зовсім не в інтересі „мира й справедливости“. Бачити в сій Лізі — етап на шляху до творення якоїсь наддержавної організації — досить наївно...

Про ті самі надрядні, наддержавні організації пише і *Бунт Молодих*. Його теза в двох словах — що нарід навіть незалежний (державно суверенний) — може бути несамостійним, фактично залежним (економічно чи політично) від инших; і навпаки — може в н не бути

незалежним (сфедерованим), але мати більшу самостійність — власне в наслідок тої федерації — більшу незалежність супроти інших. Нам сі розумовання видаються софізмом. Очевидно, відповідно до своєї сили — є держави менше або більше самостійні, себто незалежні від інших. Але се ні трохи не обезвартнює ваги суверенности. В кожному разі, нація незалежна (суверенна), — коли не є самостійна (в сенсі автора) — то скорше нею стане, аніж несувверенна. Ідея федералізму — вмирає в Європі. Колиб вона ворожила такі блискучі перспективи, як здається *Бунтові Млодик*, то чому не хотіла федерації Фінляндія? Чому не хотіла її Норвегія, яка ще перед війною відділилася від Швеції? Чому не хотіла Бельгія, що розійшлася з Голляндією? Чому бачити в сім „почуття слабости“? Думаємо, се не слушно, як не слушно булоб добачати той мотив, коли напр. якась держава противиться переходові через свою територію військ союзника. Навіть Австро-Угорська федерація явно йшла до розпаду, до якого напевно булоб ще перед війною і прийшло, колиб або війна вибухла десять літ пізніше, або Франц Йозеф вмер десять літ скорше. У випадку Австро-Угорщини і Німецького Союзу (до якого належали і Прусія і Австрія) — бачимо, що федерація не скріпляє силу і самостійність поодиноких членів супроти заграниці — а навпаки ту силу ослаблює, як свідчить факт безнастанної взаємної гризні членів тих федерацій за впливи в ній. А кондомініум Австрії і Прусії в Шлезвігу й Гольштайні — скінчилося, як відомо, Садовою і приеволенням Австрії виступити з Німецького Союзу.

Сі факти свідчать, що або, вірна своїй засаді, сфедерована держава — під натиском ззовні розпадалася (Австро-Угорщина, Німеччина за Наполеона чи Німецький Союз в 1866), або — устоялася, але власне тоді, коли — як за Бісмарка чи Гітлера — обмежувала або просто касувала засаду федерації на річ сильнішого члена союзу (в данім випадку Прусії)... Ось чому помиляється *Бунт Млодик*, коли припускає, що „антифедералізм Донцова“ має за основу „почуття слабости“. Не почуття він має за основу, лише отсі холодні міркування, яким — нам здається — тяжко закинути нельогічність.

П. З. П. в *Ділі* (27.XI) присвячує статтю відчитові редактора *Вістника* — „Два патріотизми“. Боліє над тою шкодою, яку приносить нашому бідному народові *Вістник*. Нащо така односторонність? Чомуб п. З. П. не згадати ті користи українському народові, які приніс нпр. був. редактор перемиського *Україн. Голосу* — п. Зенон Пеленський, пізніший співробітник *Перемоги*, а тепер *Діла* і *Шляху Нації*, завтра не знати якої часописі?

П. З. П. пише, що те, що сказав Донцов на відчиті „наше громадянство чуло вже від нього безліч разів“, та що ось вже від 10-х літ пише на „ту саму нуту“. Як можна так необережно вихопитися? А нуж завтра дістанеться доручення доводити, що Донцов безнастанно міняє погляди й орієнтації? Злість і нечиста совість — кепський доградник.

Бібліографія

О. Ольжич: Рінь стор. 43 Львів 1935. Окладника М. Бутовича.

Явлення правдивої поезії завше збуджує відвічне питання: в чім криється таємниця її чару?

„Ну, щоб, здавалося, слова? Слова та голос — більш нічого!.. А серце бється ожива...“ Так запитував Шевченко, слухаючи р. 1848 над нічним морем пісні земляка-матроса. Передвоєнне літературне покоління любило повторювати, що „поезія — найліпші слова в найліпшій ладі“. Але сей софістичний дотеп Кольєріджа таємниці не розкриває, як не розкрили її досі похмурі авгури формалізму, що до речі, від формули Кольєріджа ведуть свій початок.

Тема ся — неозора й невичерпана. І, звичайно, не місце їй в короткій рецензії та ще на книжку винятково тверезих, твердих і, якби навмисне, річевих віршів під невивпадково-„геологічним“ наголовком. Тема ся пригадалася лише тому, що зміст „Ріні“ не полишає жадного сумніву: се — поезія. А, тим самим, всупереч своїй якійсь аж мінералогічній річевості, зміст „Ріні“ є зримим обявленням таємниці поезії (хоч кожен мінерал є також таємниця!), а до автора „Ріні“ патетичний оклик ессе поета можна застосувати з значно більшою оправданістю, аніж се в наших літературнім житті траплялось.

„Слова“ і „лад“, або, ще ліпше Шевченкові „слова“ (льогос) і „голос“ (мельос-ритм) — чи не єдині формальні терміни, яких вільно вжити скептикові формалізму. Се відвічні первні поезії тільки у виняткових творців лучаться гармонійно — у т. зв. клясиків. Назагал, пропорція їх, значайно, нерівна і історія літератури дає приклади навіть максимально-„льогосних“ чи максимально-„мельосних“ поетів. В нашій сучасній поезії маємо хіба найяскравіші що до то того явища: наскрізь музичні *Сопливі Кляриети* з одного боку і наскрізь „матеріялістичні“ вірші Бажана (*Будівлі*) — з другого. Тож особливої виразности набирає, поміж ними, синтетичний напрямок недавнього київського нео-клясицизму,

Формально — поезія Ольжича гравітує до тієї нео-клясики. Формально треба її віднести до поезії льогістичної, скупой на „голос“-мельос, на ліричне літепло й мельодійну чулість. Та, як вже згадував, самий формалізм при зустрічі з правдивою поезією мало що в ній зясує. Область бо поезії значно більш ближча області віри, аніж науки.

В своєрідних обставинах нашого літерат. життя віддавна повелось, що рецензент, не знаходячи в поета традиційних „цвітів“ і „кохання“, з легким серцем віднотує його в рубриці „віршованої ідеології“ (а навіть і „вічевої діалектики“). Власне, приклад Ольжича яскраво демаскує наївність і примітивізм такої методи.

Не треба бути занадто чулим, щоб відчутти під твердим „княжим“ панцирем Ольжичевого слова ліричний жар справжнього почуття. Поет його вміє лише закути в майже епічну форму, вміє над тим почуттям панувати. В стрункій стриманості поезії Ольжича, в мужній міцності і якійсь справді нордичній чистості її духа і, врешті в цілковитім браку всілякої бароковості — полягає найбільше значіння творчості Ольжича, поета української сучасности й співця українського завтра, де ані „цвітам“, ані „зітханням“ напевно не буде місця, бо „доба — жорстока, як вовчиця“.

В своїй творчості Ольжич як найменш зраджує риси вчорашньої ої традиції. „Традицій“ Ольжича треба шукати глибше і далше: в антиці, в українськім і всеєвропейськім середньовіччю і навіть преісторії України. Се та лінія в сучаснім літературнім процесі, яка, кажучи словами *Слова о Полку*, має звязати „оба польи сего времени“. І коли покійний Дароган, або Мосендз і Зеров, робили се тільки в царині тематики, то вже Липа поглибив се „зв'язування“ — правда, що до середньовіччя — і в області духа. В тім „ренесансовім“ напрямку йде Ольжич, де далі виразніш вирізблюючись на тлі літературного процесу, яко постать са-

мостійна і несподівана. Отже „нетрадиційність“ і „несучасність“ — таким читачеві може показатися Ольжич — ще більш підкреслюють в нім поета сучасного *par excellence*.

Коли читаємо в однім з найбільш ритмічно-довершених віршів збірки, що „Тіло прагне дванадцять синів мати“, то се — теж еротика, теж свого роду, „зітханя“, але якеж воно в нашій новітній поезії нетрадиційне! Скільки добрих краєвидів дала наша, далеко не бідна, поезія, але до Ольжича ніхто так не побачив такого нпр. краєвиду:

О, неба сірість, оливо води,
В пустих туманах обважнілі віти.
Страшна вагітність, що несе плоди,
Які аж правнукам узріти.

Або сей винятковий динамізм опису:

А ти знаєш, сегодня у ранці розвивалися хмарою
І з проклонами сонце шалено било в дужі літаври.

Скільки читали й читаємо поезій на тему „майбутнього“ („крашого майбутнього“), як цікаво його собі різні поети й віршописці не уявляють, — але образ, що його дає Ольжич, в чотирьох максимально насичених рядках, вражає, як нестерпно-сліпуча, як автентична, історіософічно-переконлива візія:

А там, в майбутній злотній далині
Шалені коні і горячі лиця,
Персеполіс у димі і вогні
І Олександра божесьька десниця.

Приклади сі спіткаємо майже на кожній сторінці невеличкої, але важливої значінням і „важної“ змістом книжечки Ольжича. Теми поезії — вічні, та по-різному уймають їх графоман і мистець, епігон і геній Загадкою, як життя, залишається таємниця мистецтва...

Коли побачимо, яким високим світлом в віршах Ольжича наново загораються такі, здавалосяб, „смертні“ й майже „вічеві“ слова, як „Одвага, Непохитність, Чистота“ (стор. 33), коли почуємо пророчий гул рядків: „І безумна пустеля натхненим, як мати, смагли груди окрила свої“, коли нас пройме трепетом і щось вічне нагадає молитва — „Грізний Боже суворих і гордо-убогих, купино неблаганих пустель“ (стор. 34), — зрозуміємо ще і ще раз, що се — поезія і що автор, який в такім „ладі“ розставив сі прості — в одірваності від того „ладу“ — звичайні „слова“, — таки справді володіє таємницею, невлмовимою для непокликаних і для імітаторів. *Е. М.*

Пісня Пісень — українськю мовою звіршував Богдан Кравців. Львів 1935. Накладом Ольги Микитки-Стедишин. Наклад 800 номерованих примірників. Стор. 48. Розмір 17, 5×25 см². Передмова (5—8) і примітка (45—48).

В еротичній поезії всіх знаних нам часів і народів, біблійна *Пісня Пісень* залишається твором винятковим і єдиним в своїм роді. Що до категорії його (говоримо про сю біблійну пам'ятку, як про явище тільки мистецьке), аналогії можуть бути хіба з творами гомеричними, з епосом старофранцузьким або нашим *Словом о Полку*.

Не сумніваємося, що й *Пісня Пісень* мала свого автора. Традиція бачить його в Соломоні. Але, як і в повищих прикладах, особа автора в сутніні віків зблідла, відійшла від твору: твір, завдяки своїй живучій повноті, завдяки своїй мистецькій самовистарчальности, сказатиб „космічності“, — заслонив собою особу автора і почав жити власним життям.

Не місце тут на повторення засад трудного мистецтва перекладу. Скажемо лише, що в данім випадку справа перекладу ускладнюється цілим рядом моментів.

Передовсім, неокреслена (але якж зрадлива!) „свобода“ для перекладчика, не звязаного ані більш-менш усталеною формою, ані устійненим словництвом, ані певним текстом. Своє завдання перекладчик може розв'язувати в якім-хоч напрямку. Кількатисячлітня давність зробила з біблійного твору міцний і прозорий екстракт світової поезії, — тож з'являється покуса перенесення *Пісні Пісень* до иншого підсоння, спокуса транспозиції, а навіть „націоналізації“ твору. Тонке відчуття мистецьких границь, гострий мистецький „слух“ — єдині дорогавкази залишеного напризволяще перекладчика.

Теоретичне питання як („прозою“ чи „віршем“) перекладати *Пісню Пісень* в данім випадку не мало місця. Не дивуємося. Кожний правдивий поет, понадто заохочений традицією віршованих перекладів *Пісні Пісень* не заважається над сим питанням. Багацтво твору є для поета невичерпальним джерелом натхнення, не менш сильного, аніж середньо-природне; бож і Суламита, і її владарний коханець зі всіма перепетіями їх любовців — для нас давно вже не літературні тільки образи, лише живі мешканці світа нашої уяви.

Трудно, отже, булоб (зокрема підписаному) дискутувати на сю теоретичну тему і доводити, що переклад *Пісні Пісень*, як такої, всеж доцільніше робити прозою. За тим промовляють не тільки формальні властивості самого тексту, що полягає (оскільки вільно судити не-гебраїстові) виключно на чергуванні паралельних образково-речевних одиниць, але й досвід найліпших перекладів. Згадати хочаб знаний переклад Ренана або, здається, чи не один з найліпших, виконаний в передвоєнній Росії спеціалістами, за редакцією відомого філософа В. Розанова, що винятково глибоко відчував юдаїзм і гебраїзм, а вже справді геніяльно — „тему Суламіти“ в комплексі Ізраїля.

Що до переспівів віршем, то, мимо того, що серед авторів їх бачимо цілий ряд часом блискучих імен, найліпший (оскільки можна судити з перекладів-же!) належить хіба гебрейському поетові Хаїму Бяліку (в перекладах В. Жаботінського), що являється цілком природним.

Сам перекладчик, називаючи свій труд переспівом, не ставив собі, очевидно, точнішого і формально більш відповідального завдання. Що правда, фактична відповідальність автора за переспів (чи навіть цикль поетичних варіацій на теми *Пісні Пісень*) не тільки не стає від того меншою, але навіть, в певнім значінню, збільшується.

І треба визнати, що, мимо богатох слабших місць, на протязі 33 сторінок віршованого матеріялу, Б. Кравців, назагал, залишається в межах мистецької відповідальности і поставлене собі завдання виконує часом з немалим успіхом (стор. 13, 18, 33 і ще кілька).

Таємницю того успіху належить шукати, на мій погляд, в тім, що автор — поет. Інтуїція поета, сина гірської Галичини, спрямувала щасливо його уяву в бік пастушесько-гуцульського *couleur local*'ю, до барвисто-коломиїкового світу заквітчаної карпатської „любки“. Вона прозорелекко тінно носить в переспіві на тлі — опаленої не нашим сонцем і не нашою пристрастю — біблійної поеми. Але той барвисто-коломиїковий світ карпатських вівчарів, в своїй первісно-чистій звязаности з ще незрадженою природою, ніби перегукується з тамтим безповоротно-далеким, опаленим жагучим біблійним сонцем Ліванських гір. Можливо, що тієї „локальної“ барви далосяб ужити трохи глибше, звичайно, залишаючись у межах можливого й не намагаючись, боронь Боже, *Пісню Пісень* „українізувати“...

Чи се свідоме досягнення письменника, чи принагідне мистецьке щастя поета, але те, що Б. Кравців здолав свій переспів осадити на міцнім органічнім ґрунті, надати маєстатичному памятникові правдавної любовної лірики живий румянець ближшого нам життя, — залишається в праці поета найціннішим і... найтруднішим. Бо за таку відвагу можна було заплатити не дешево: від великого до смішного один крок.

Чиж треба нагадувати, яког великого мистецького напруження якої щасливої збійности, натхнення й майстерства вимагалоб повне

поетичне відтворення пристрасти біблійної дівчини і насичених сонцем і місяцем її неперекладальних слів!

Чи ж треба підкреслювати, що еротика тієї поеми, при всій жагучості (й навіть „фізіологічності“) своєї, є природня. Смаглява постать Суламіти на веселім тлі пастушеско-рільничої Галілеї — се не схилково-рафінована, затрута пізнішим „юдаїзмом“ і сексуально-надломана Сальомея в розпусно-душній атмосфері Іродового палацу. Оскільки „легко“ сучасному письменникові відтворити пансексуалізм Сальомеї й інші „фройдізми“, остільки невинність еротики Суламіти є найтрудніший до відтворення, але й найістотніший елемент *Пісні Пісень*.

Сю еротичну невинність, ціломудреність *Пісні Пісень* пощастило Б. Кравцеву віддати з простотою і близькістю до оригіналу, до його духа.

На переспіві бачимо сліди немалої мовної праці автора, а вона — між Сцілею архаїзмів і Харібдою фольклоризмів — була дуже важна й необхідна. Тим більш прикро напотикати в книжці неприємні огріхи. Архаїчно — скорочені прикметники на „-ен“ вимагають обережнішого відношення до себе взагалі, а вже у всякім разі вони не можуть бути погоджені з повними формами („ти сла^{вен} і ясний“ — стор. 11 і 30 або „погляд твій ніжний і ясен“ (стор. 15). Певне застереження викликає слово „недорідний“ (в розумінні „невродливий“ — стор. 25 і „дорідний“ — стор. 27). Шкода, що на жаль частого у нас неправильного уживання слова „заставляти“ не уникнув тут і Б. Кравців (стор. 12). Аджже „заставляти“ щось можна лише в застав. Така пасивна форма, як „тебе полюблено“ (стор. 11), — зовсім недопустима. Варто також було розрізняти ніби однозначні слова „цвіти“ й „квіти“, — між ними є певне відтінення. Не подобається нам, хоч і архаїчне, „стадо“ (гурт, отара, черед) та не говіркове „ніччо“ (стор. 21). Неприємно — як на „всеукраїнське“ ухо звучить „білі ноги валяти“ (стор. 29), особливо в данім випадку. Се те, що (крім занадто дивних наголосів) кинулося у вічі. З огляду на відповідальний зміст книжки, імя автора й винятково досконалий зовнішній її вигляд, сі дрібниці не повинні були мати місця. Кожне слово належало кількакратно зважити на точних терезах.

Е. М

О. Самарин: *Песни старой и новой Украины* „Литературный Критик“ 1935 VII ст. 171—199.

Праця уміщена в відділі фольклору. Спочатку математичний вступ, де звертає увагу на гра слів в реченні про Україну, як про край „радостной зажиточной жизни недавних рабов“.

Працю над українським фольклором треба поставити на нові рейки, бо „над искажением подлинного лица украинского фольклора враги трудящегося народа — националисты — сильно поработали“.

Щоб унаглядити й анулювати руйницьку роботу „українських буржуазних націоналістів“ (що до них одним махом зараховує М. Грушевського, Савченка й Скрипника), Ю. Самарин подає нам вислід своєї тяжкої кількісної праці, де яскраво виявлено, як український народ ненавидить націоналістів й як охоче братається з пролетарями усього світу, де виявлено справжню, невикривлену душу „знатных колхозников-хлеборобов“.

Спочатку знайомить нас Самарин з передреволюційними піснями, з яких ніби яскраво видно, що „до 1917 р. в Україні панувала напівпанщина“ бо:

Пани били, забивали,
До сорочки обдирали...

а

Хто в заводі не бував,
Той горечка не відав

й інші, дуже актуальні, як бачимо, й тепер. Особливо ся:

Реве та стогне люд голодний,
Собі свободу добува...

А в тон народоті заплакав, звичайно, Шевченко, що з нього недобрії люди намагаються зробити прапор і символ націонал-шовінізму.

Але нарешті прийшов на Україну золотий вік комунізму. Якже zareагував на се в пісні зрадїлий незаможник? Автор одразу (стор. 185) робить дуже мудре застереження, що фольклор се не щось стихійне, що родиться в глибині народу, але творчість конкретного представника певної групи. Тому й оперує в цьому розділі підярємною творчістю радянських одописців, що ніби просякає в народ — невідомо як глибоко.

І дійсно, се не така дурничка — в порівнанні з Дніпрельстаном — смерти грань між устною й письменною літературою. Зробити се — раз плонути. Приклад: тов. Маньковський склав в жовтні 1933 пісню „Свято врожаю“. Уміщено її в стінгазеті, виконав її особисто на урочистому вечері в сільбуді, вивчили її шкільний хор та колгоспні хори й поплила та пісня з села Ставищ по широкій Україні. Новий фольклор, як новий, зіпсований трактор.

Але Маньковський се дрібничка. Ще кращі „народні“ пісні творять такі сили, як Л. Первомайський, Гримайло „и крупнейший поэт Советской Украины“ П. Тичина.

Дуже цікаві офіційні пісні совітської України. Ось декілька уривків:

Ми святкуєм перемогу,
Комсомол вози везе,
Прийма від нас держава,
Багатієм ми... (стор. 199)

Віддамо наш борг державі,
Ми до строку віддамо...
Навантажимо підводи,
До зсиппункту повезем (стор. 192).

Поки зійде ясне сонце,
Лан перейдемо уширь,
Викликає під віконцем
На роботу бригадир (стор. 190).

для порівнання наведу уривок старої передреволюційної пісні:

Нам хочеться погулять,
Прикащики не велять (стор. 178).

І нарешті:

Мій Міхась на варту став.
Він з гвинтовкою в руці,
Щоб ніяк куркуль не вийшов
Підстригати колосків.
Комсомольська наша вишка
Всіх побачить крадіїв.
Стережи наш хліб Міхасю,
Вартуй хліб ти і жита... (стор. 194).

Ще гірше: нещасні куркулі-націоналісти не тільки стрижуть колосся й виспівують старих революційних пісень, але й, припускаю, творять свої нові назадницькі частушки, що певно, змушує Ю. Самарина говорити про необхідність „активного вмешательства в фольклорный процесс в первую очередь со стороны лучших наших мастеров-поэтов“.

Роман Антонович: Бурлацьким шляхом. 16^о ст. 146 Львів 1935. Видавництво „Українська Культура“.

В нашій літературі мало книг з описами мандрів в чужі далекі країни — і майже нема такої праці, як „Бурлацьким шляхом“ Р. Антоновича. Автор не їздив поспішним поїздом, не спав в дорогих готелях, не студював Бедекерів — тільки колесом, а то й пішком, звидів Чехословаччину, Німеччину, Австрію, Італію, Францію і Південну Африку, бо „нерозгадана туга волоцюги кинула його в світ, у великі крутіжні мандри. Нові, незнані обрії, сильний, як вино, вітер розбурхав в його первень душі, що будив жагучу спрагу пригод, бажання глибокого й свобідного віддиху“.

Цікавого матеріалу мав автор доволі, згадаймо тільки босяцьке життя та побут у жебрачому азилю в Марселі, побут в Африці та на острові Корсиці. А проте описи Антоновича читається місяцями немов сухий реферат, його картини краєвидів та малюнки з життя людей бліденькі й сірі, нічим не візуються в душу читача. Ще найсильніше вражіння лишає опис Марселі — з Німеччини, Чехії, Австрії, Італії — майже нічого не лишається після відложення книжки. Якщо причина сього в фінансуванні коштів видавництва — то така ошадність зробила авторові велику кривду; якщож сам автор так „сухо“ написав спогади зі свого бурлакування — то „сам собі винен“. А шкода!

Накінці ще одна заввага. Автор вибирається з Познаня в світ через Німеччину, Чехію і т. д., — і каже, що „втікає“ від культури, від „здеморалізованих культурою людей“, залишає за собою „зманіровану міщанську цивілізацію“. Гадаємо, що сей непотрібний „толстоїзм“ нашого автора се тільки молодеча поза, бо смішно виглядає така втеча до... найкультурніших країн.

Л. Гранічка

Від Адміністрації

Дня 15 грудня замикаємо рахунки і книжки за бiжучий рік, а тому просимо всіх вирівняти належність за кольпортаж і передплату (*Книгозбірня і Вістник*), якнайскорше. Рівночасно подаємо всім витяг конт і належності до кінця б. р. і надплати на 1936 р.

Закликаємо наших прихильників, заступників і кольпортерів в січні — місяці видавництва *Вістника і Книгозбірні Вістника*, повести широко пропаганду на місцях за поширенням видавництва і за приєднанням нових передплатників на 1936 р.

Книгарням, кольпортерам, передплатникам, які не вирівняли рахунку за «О'Коннеля», стримаємо чергову (IV) книжку *Книгозбірні*, що вийде в грудні під наголовком *Вогнистий хрест* — полковник Ля Рок.

Якби хто знав найновіші адреси б. наших передплатників і кольпортерів, просимо подати: Ярослав Комарницький ст., Володимир Сеньківський ст. прав., Василь Федорончук ст., перед тим мешкали у Львові, Степан Баюк (Гадів), Тулишків; Аркадій Козак, Краків); Іван Близняк (Камінка Лисова); Арсен Шпурст (Познань); Стефан Лучка (Варшава); Павло Лазаренко (Лодзь); Володимир Зубенко (Ганцевичі); Ярослав Ядцьковський (Рахін); Михайло Заяць (Франція); Клим Бабяк (Стрий).

Нашому заступникові Е. в. Чупрунові у Вильні дякуємо за безкорисне, совісне й успішне поагодження справ видавництва.

Хто хоче комплектувати *Вістник* або *Книгозбірню Вістника* за попередні й останні роки, можемо ще служити окремими книжками.

Маємо запотребування на I, IV, V кн. *Вістника* 1935 р. Просимо тих, що не потребують комплекту, вернути нам ті книжки в замін за інші, або на рахунок довгу, чи передплати. Заступникам поручаємо забрати ті книжки в наших довжників.

Вже по видрукуванню їх імен, дістали належність від слідуєчих осіб: др. О. Манацький Козова; др. М. Стахура Ужгород; І. Ворнарха - Варнак Гренобль Франція; сен. В. Маслов Луцьк; пос. др. Р. Перфецький Сокаль; А. Максимяк Підгородище; др. Т. Мучій Олесько; др. В. Мизюк Белз; о. Н. Кармазин Павлів; др. М. Гілецький Журавно; др. П. Рондяк Косів; др. С. Полянський Володимир Волинський; А. Рочняк Холм; З. Ошпикова Серафінці; о. Н. Масек Либохора; І. Логинський Сколе; Кружок Рідної Школи Модрич; Читальня «Просвіти» Любель; М. Матковський Бежунь; Д. Гнатів Борислав; О. Первенцева Тарнава Гірна; І. Макогон Млини. За кольпортаж: Пастушенко Федір Павелче.

Повідомляємо, що передплатники в Румунії, які не хочуть мати затримки в отримуванню *Вістника* мусять поспішити відновити її на рік 1936, бо з 1 січня висяка буде припинена.

Попереджуємо п. п. передплатників за кордоном, що надалі теж не можемо давати в борг більше як одну книжку, а тому просимо, якнайскорше відновити передплату за *Вістник* і *Книгозбірню Вістника* на 1936 р.

ХТО з передплатників В КРАЮ і в Чехословаччині ПРИШЛЕ річну передплату ДО КІНЦЯ ГРУДНЯ 6. р., платить за *Вістник* ЛИШЕ ЗЛ. 20.

ЗАКОРДОННИЙ ПЕРЕДПЛАТНИК що одноразово в тягу місяця грудня вишле зл. 25, буде мати заплачений *Вістник* за цілий рік.

Вп. М. Сурмач Нью Йорк — дотепер Ваш чек на 20 дол. не зреалізований; Укр. Нар. Дім Делф, Канада; п. Я. Сліпанський Аргентина; Е. Кобиллянський Курітіба, Бразилія; Укр. Студ. Т-во «Січ» в Граду; А. Господин Вінніпег; Б. Гришко, Франція; др. А. Малик, О. Данчик, П. Міговк, др. М. Ігнатко, С. Прокоп, інж. П. Василюк, інж. Острахів, Чехія — *Укр. Студ. Спілка*, Брно — гроші отримали, книжки вислали.

ПРИЄДНУЙТЕ КОЛЕКТИВНИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ: Читальні «Просвіти», Кружки «Рідн. Школи», бібліотеки і інші товариства.

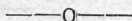
Повідомляємо, що чеки вкладається до книжок всім передплатникам; хто вже заплатив просимо передати чеки своїм знайомим, які хотілиб стати передплатниками.

Хто хоче взяти в кольпортаж *Книгозбірню Вістника*, просимо повідомити. Опуст комісовий — 20 проц. Хто прише за 7 книжок — вишлемо 10. В 1936 р. рівнож будемо здержувати висяку *Вістника* по двох незаплачених книжках, *Книгозбірню* — по одній. Передплатникам новозголошеним будемо давати в борг лише одну книжку. На випадок звороту котроїсь книжки просимо обовязково подати адресу вислаючого.

Мимо кількакратного упіменення не вирівнали належності за *Вістник* і кольпортажу *Книгозбірні* Вп. п.: Теодора Бундзяківна Борислав 4.90; Студ. Корпорація «Заграва» Краків 5.40; Читальня «Просвіти» (студ. секція) Печеніжин 3.—; М. Сенік

Глиняни 3.50; інж. Антін Берегулька Зарічово, Дмитро Багатирев Хуст 4.26, (оба в Чехії); С. Костинюк Смоки Лейк 8.25; В. Челядин Едмонтон 6.50; П. Войченко Вінніпег 7.—; (всі три в Канаді); Михайло Заяць Франція 5.—; о. П. Ковальчук Шікаго Америка 5.70; о. В. Демчук Галичанів 4.90; Михайло Бурава Залізіці 4.90; Читальня «Просвіти» Ременів 2.20; Антін Децикович Свір 2.20; Василь Давидюк Вишнів 1.—; Фелікс Кордуба Тернопіль 16.—; Василь Авраменко (за брата) Нью-Йорк 12.—; Володимир Боровик Львів 6.—; (дальше буде).

Як незалежне видавництво оперте лише на своїх передплатників і прихильників ми не можемо мати післяплатників і мусимо упоминатися о заплату побраних книжок. Через неточність і несумлінність в плат (людей, які здається не розуміють, що наше видавництво побудоване на калькуляціях) ми в другій половині року тратимо дуже багато передплатників. Тому не могли ми знизити передплати на 1936 рік. Винятково тільки Чехію (зглядно Прикарпаття) зрівнюємо в правах з краєм. Для заграниці робимо знижку для річних передплатників (з початком розпису передплати на 1936 рік), щоб дати заохоту і здолити бажання деяких наших прихильників, хоч самі не віримо в успіх тої зміни.

В Статті Нестора Подільського в кн. X є місце, яке — хоч ним не є — може бути інтерпретовано як випад проти одного передплатника нашого журналу. Можемо заповнити шан. нашого передплатника, що ми не хотіли зробити йому жадної кривди і що абсолютно не робили на нього ніяких алюзій, тим більше, що ті алюзії булиб неслущні.

Редакція.

Errata:

Мотто помилково дане до першого вірша Е. Маланюка в кн. XI відноситься до його другого вірша.

Нові книжки

Земельний Банк Гіпотечний у 25 ліття його діяльності, написав М. Творядло, Львів 1935, накл. Зем. Банку Гіп., ст. 87.

В. М. Михеїв, Мара, історична повість, Львів 1935, Українська Бібліотека, ст. 128.

Георг Вірлий, Наші часи, накл. К. Кунаця, Львів 1935 ст. 32.

Нашим Стецур, Жених, комедія, Львів 1936, ст. 20. Трьох до вибору, комедія, Львів 1936, накл. М. Матвійчука, ст. 40.

Календар „Батьківщина“ на 1936 р., Львів ст. 152.

Календар „Криниця“ на 1936 р. ст. 182.

Історія Українського Війська, вип. 1, ст. 48.

Антін Лотоцький, Руслан і Ли-

бедь, оповідання, Діточа Бібліотека „Світ Дитина“, ст. 64.

Роман Антонович, Бурлацьким Шляхом, вид. „Українська Культура“, ст. 146.

О. Ольжич, Рінь, Львів 1935, ст. 48.

Р. Борис, Українські сили під Московією 1920—1935, Львів 1935, ст. 32.

Ю. Горліс Горський, Червоний Чортополох, накл. В. Кунаця, Львів 1935, ст. 80.

Г. Я. Луцкич, Три Герби, комедія, Львів 1935, в-во „Русалка“, ст. 56.

The Ukrainian Question, and its importance to Great Britain, London, 1935, ст. 36.

Надіслані журнали

- Наш Шлях*, Львів, ч. 7.
Світ Дитини, Львів ч. 15.
Католицька Акція, Львів ч. 3.
Рідна Школа, Львів ч. 21.
Відродження, Львів, ч. 10—11.
Проблем, часопис підкарп. молоді, ч. 7—8, Прага.
Комар, Львів ч. 45, 46.
Життя і Знання, Львів ч. 11.
Літопис Червоної Калини, Львів ч. 11.
Нива, Львів ч. 10.
Післанець Правди, Рава Руська, ч. 10, 11.
Світ Молоді, Коломия ч. 10.
Наша Культура, Варшава ч. 7.
Жіноча Доля, Коломия, ч. 20, 21.
Віра й Невіра, Коломия, ч. 10.
Трибуна, Париж, ч. 40, 41, 42, 43, 44.
Нова Хата, Львів, ч. 20, 21, 22.
Татор, воєнно-науковий журнал, Варшава, ч. 26.
Рідна Мова, Варшава ч. 11.
- Місіонар Пр. Серця Ісусового*, Жовква ч. 11.
Кооперативна Республіка, Львів XI, 1935.
Українське Юнацтво, Львів, ч. 21.
Дзвони, Львів, ч. 10.
Przeгляд Współczesny, Kraków XXI 1935.
Lewar, Warszawa, nr. 11.
Nowe Czasy, Lwów, nr. 29, 30, 31.
Вольне Козачество — Вільне Козацтво, Париж, ч. 184, 185.
Prosto z mostu, Warszawa nr. 43, 44, 45, 46, 47.
Myśl Narodowa, tygodnik, Warszawa, nr. 43, 44, 45, 46.
Zet, Warszawa, nr. 10, 11.
Simali Kafkasya, Варшава nr. 16.
Wschód, Warszawa, nr. 3.
Bunt Młodych, Warszawa, nr. 19—20.
Biuletyn Polsko-Ukraiński, Warszawa nr. 45, 46.

ВЖЕ ПОЯВИЛАСЯ ЗБІРКА ПОЕЗІЙ

О. ОЛЬЖИЧА

Р І Н Ь

Книжка видана гарно з мистецькою обгорткою **М. Бутовича**.

Ціна 70 сот., з поштовою пересилкою 90 сот.

Замовляти: **Богдан Кравців**, Львів, Земялковського 2.

НОВА КНИЖКА

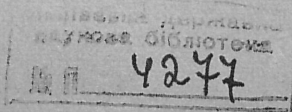
ПІСНЯ ПІСЕНЬ

переспів БОГДАНА КРАВЦЕВА.

Роскішне видання на бездеревному папері ілюміноване староукраїнськими ініціалами й кінцівками.

Ціна 3 злотих.

Замовляти: **Ольга Стецишин**, Львів, Земялковського 2.

„НОВИЙ ЧАС“

ілюстрований, найбільш поширений і найдешевший щоденник — кожне число на 8 сторінок коштує 15 сот Місячна передплата — всього 3 золоті

ПЕРЕДПЛАТА ЗАКОРДОНОМ ЧВЕРТЬРІЧНО: Австрія — 9 шіл Ч.С.Р. — 45 кч., Франція — 50 фр. — в усіх прочих краях 18— зол

Адреса: „**НОВИЙ ЧАС**“ ЛЬВІВ, ВУЛ. КОСЦЮШКА І А
Телефони: 30-13 і 106-13. Конто ПКО 501.505, конто П. Щ. Прага 78.726

Одинокий український журнал для плекання домашньої культури.

НОВА ХАТА

принесить побіч ГОСПОДАРСЬКИХ ПОРАД, МОД, КРОЇВ, КОЛІРОВИХ ТАБЛИЦЬ ВЗОРІВ РУЧНИХ РОБІТ — цікаві статті з усяких актуальних ділянок життя, спомини з подорожей, оповідання, нариси, літератури і рецензії, цікаву повість і т. п.

Річна передплата . . . . 16'00 зл. Піврічна . . . . . 8'50 зл.
Чвертьрічна . . . . . 4'50 „ Поодинокое число . . . . . 0'80 „
Річна передплата в Америці 3 дол. в Чехословаччині 60 кч.

Адреса: Львів, Ринок 39 І п. — Америка: Philadelphia, Pa 1134 Atwood Road^d

В ОГНІ

одинокий ідеологічний журнал нового покоління.

ЧИТАЙТЕ І ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

Ред. і Адм.

Львів, Чарнецького 26.

Книжки Івана Липи

Оповідання про смерть, війну й любов,

Нар. Стяг. ціна 2'50 зл.

Тринадцять притч, Нар. Стяг. ціна 1'00 зл.

Світильник невгасимий, (Життєпис і світогляд Ів. Липа)

Нар. Стяг. ціна 0'30 зл.

Тихе слово, (Казки для дітей з іл. В. Цимбала)

Вид. Таранько ціна 4'00 зл.

Замовляти тільки в складі: „НАРОДНИЙ СТЯГ“

Львів, Тиха 5., або в книгарнях.

Родичі!

Чи звертаєте на це увагу: що читають Ваші діти поза школою?

Коли так — то заперенумеруйте для них:

„ДІТОЧУ БІБЛІОТЕКУ“

Цілорічна передплата на 12 книжечок — 5 зл!

Адреса: ЛЬВІВ, ВУЛ. ЗІМОРОВИЧА 3.

ЛНБ ім. В. Сурмача
Львівська обл. бібліотечна асоціація

III
П 12531
1035 Р. 3 кн. 12

Книгозбірня Вістника

ч. 1 1934 р.

М. ОСТРОВЕРХА

Мусоліні

Ц. зл. 1

ч. 2

МИКОЛА МАКІЯВЕЛЬ

Володар

Ц. зл. 2

ч. 3

М. АНТОНОВИЧ

Геррес

Ц. зл. 1

ч. 4

Р. ЄНДИК

А. Гітлер

Ц. зл. 1

ч. 1 (5) 1935 р.

Д. ВАРНАК

Кардинал Мерсіє

Ц. зл. 1

ч. 2 (6)

Л. МОСЕНДЗ

Штайн

Ц. зл. 1'50

ч. 3 (7)

Д. ВАРНАК

Даніель О' Коннель,

Ц. зл. 1

В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача,
103 Ав. А. Нью-Йорк.

ЦІНА КН. 2'20 зл.

Вдає: Ольга Бачинська. За редакцію відповідає Іван Устиянович.
Ред. і Адм. — Львів, Чарнецького 26 м. 21.

Друк. З. Медичкий — Тиктор, Львів, Бляхарська 9.